

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics

QuAd
}eRns...

QUADERNS

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics

QUADERNS

Número 28

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics

Banyoles, 2010

EDITORS: Esteve BOSCH, Pere COMAS, Julià MAROTO.

AUTORS: Sílvia ALBIZURI, Esteve BOSCH, Pere COMAS, Jaume GRATACÓS i MASANELLA, Joaquim GRATACÓS i PRAT, Jordi JORDANA, Julià MAROTO, Jordi MIRÓ, Jordi NADAL, Joan SOLER i AMIGÓ, Eduard TORRES, Àngel VERGÉS i GIFRA.

CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA: Laura SALOMÓ.

EDITA: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles
Plaça de la Font, 11 - 17820 Banyoles - Tel. 972 57 23 61
www.cecbanyoles.cat
cecbanyoles@ddgi.cat

COORDINACIÓ: Julià MAROTO.

SUPPORT: Patronat Francesc Eiximenis.

COL-LABORA: Ajuntament de Banyoles.

DISSENY DE LA MAQUETA I DE LA COBERTA: www.canseixanta.com

IMPRESSIÓ I MAQUETACIÓ: Gràficolor Banyoles
Ctra. Vilavenut, s/n - Nau 4 - 17820 Banyoles - Tel. i Fax 972 57 27 53
graficolorbany@telefonica.net

ISBN: 84-933527-6-9

Dipòsit legal: GI-1377-2009

Índex

PRESENTACIÓ	7
INTRODUCCIÓ	9
La sàvia i humil nissaga del burro català..... Joan SOLER i AMIGÓ.	15
Una llegenda banyolina recuperada: «La font de les Ànimes» o «El burro que s'allarga»	25
Àngel VERGÉS i GIFRA.	
Els orígens del burro domèstic a la Mediterrània i a la península Ibèrica segons les dades arqueològiques.....	37
Jordi NADAL, Silvia ALBIZURI, Julià MAROTO.	
Orígens i variabilitat de les races asinines segons les dades genètiques. El cas de la península Ibèrica i la recuperació del burro català.....	57
Jordi JORDANA.	
Tècniques de reproducció per a la raça asinina. L'aplicació de la inseminació artificial al burro català.....	77
Jordi MIRÓ.	
Terminologia dels èquids, en especial del lèxic propi del burro i els seus híbrids.....	85
Joaquim GRATACÓS i PRAT, Jaume GRATACÓS i MASANELLA.	
Ensinistrament i maneig del burro català.....	109
Esteve BOSCH.	
Cria, comercialització i ús social del burro i els seus híbrids.....	145
Pere COMAS, Esteve BOSCH.	
Gestions institucionals sobre el burro català.....	161
Eduard TORRES.	

Presentació

Un any més presentem un *Quadern* associat a la realització d'un Col·loqui de Tardor. Això no vol dir, però, que presentem les actes, més o menys ben editades, d'un col·loqui. No és la nostra intenció de fer una publicació exclusivament acadèmica amb uns canals de distribució restringits, fora de l'abast del gran públic. La nostra vocació és la de fer arribar els resultats de la recerca –local, comarcal i supracomarcal– a tothom qui ho desitgi, especialment als nostres associats, amb qui estem obligats, però també a les biblioteques, entitats, institucions, etc. i en general al públic inquiet. Per això els Col·loquis de Tardor els plantejem com un fòrum d'alta divulgació científica que, si bé és cert que atrauen especialistes, també ho és que atrauen igualment estudiosos, universitaris i, senzillament, curiosos. A tal fi, requerim la participació dels millors especialistes, tot demanant-los que ens exposin els últims resultats de la recerca amb un llenguatge a la vegada rigorós i planer. I aquest mateix esperit és el que recullen els *Quaderns* monogràfics, editats la major part de les vegades a partir de la realització d'un Col·loqui de Tardor: estan al corrent, són estrictament rigorosos i, a la vegada, ben accessibles per al gran públic.

Aquest *Quadern* tracta de la recuperació del burro català, tant des d'un punt de vista cultural com biològic. És un tema d'actualitat en el qual, no ho oblidem, Banyoles ha estat protagonista. Recordem que el burro català és probablement el representant més popular de les poc abundants races domèstiques autòctones que existeixen a Catalunya. A ben segur, per tant, que aquest llibre despertarà certa expectació als interessats en el tema.

Finalment, aquest *Quadern* suposa la consolidació del nou disseny presentat fa dos números. La nova maqueta, que manté la mateixa alçada que els *Quaderns* de sempre, és en la línia dels temps actuals i fa que els volums siguin més agraiats per a aquells que els adquireixen o els consulten.

Jeroni MONER CODINA
President del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles

Introducció

El *burro català*, anomenat també *ruc* o *ase*, és el representant d'una de les poques races domèstiques autòctones de Catalunya. El seu origen és remot i, segons la interpretació d'alguna font escrita, podria ja existir a l'antiguitat clàssica, tot i que del cert no ho sabem. Si el comparem amb les altres races asinines veïnes, destaca per l'alçada i les proporcions, com també pel caràcter enèrgic i el temperament dòcil.

Tradicionalment, ha estat ben valorat per a diversos usos agrícoles i forestals a la Catalunya rural, a més d'haver-se utilitzat per a la producció d'híbrids i també per a la millora d'altres races asinines. D'aquesta manera s'estima que el seu cens va superar a principis del segle XIX els 50.000 exemplars. Però el canvi de vida que la nostra societat va experimentar al llarg del segle XX, que va comportar la desaparició de molts dels treballs tradicionals del camp, el va portar a prop de l'extinció.

Afortunadament, l'esforç i l'interès de particulars, associacions i institucions durant les tres darreres dècades ha fet possible que s'iniciés el procés de recuperació de la raça. A la vegada, ha coincidit amb un període en què se l'ha revalorat socialment i se n'ha desenvolupat la recerca científica.

El Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i la Universitat de Girona, juntament amb l'Associació del Foment de la Raça Asinina Catalana (AFRAC), atesa la rellevància científica i social d'aquesta temàtica, van creure oportú, ara fa quatre anys, organitzar un Col·loqui de Tardor sota el títol de *La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics*. D'aquesta manera, l'esdeveniment va ser una ocasió per posar al dia i divulgar les investigacions que s'estaven realitzant sobre aquesta raça, així com per conèixer les gestions que es portaven a terme per a la seva recuperació, tant biològica com cultural. El fet que Banyoles fos el lloc per a un esdeveniment científic relatiu al burro català no va ser gratuït. Banyoles té la fira més antiga de les existents a Catalunya sobre el bestiar rossam. Igualment, a Banyoles es va fundar i hi té la seva seu l'AFRAC. I finalment, encara que com a fet col·lateral, també ha estat a Banyoles d'on ha sorgit la campanya d'utilització del burro català com a símbol catalanista.

Demostració de manieg de burro català a can Serrallonga (Camós) el 26 de novembre de 2006: arrossegament d'arada (fotografia de Berta Noguer).

Per tant, l'avinentsa del col·loqui es va aprofitar per fer divulgació de la tasca que els membres de l'AFRAC, els investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona i les institucions estaven duent a terme envers la recuperació del burro català.

Quatre anys després publiquem, en el present volum de *Quaderns* del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, les intervencions acadèmiques, quasi totes degudament actualitzades, que es van exposar el novembre del 2006.

El programa que es va portar a terme llavors va ser el següent. El 24 de novembre, un dia abans de la realització del col·loqui estricte, es va realitzar un acte introductor. Per la tarda, a la seu del Club Natació Banyoles, va tenir lloc la sessió sobre «El burro català al folklore i a la simbologia populars», amb les següents conferències:

Àngel VERGÉS (Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles): «Una llegenda banyolina recuperada: 'El burro que s'allarga' o 'La font de les Ànimes' ».

Jaume SALA i Àlex FERREIRO (creadors de la campanya ‘Planta’t el burro’, Banyoles): «La creació del símbol del burro català i la comercialització del seu logotip».

Joan SOLER AMIGÓ (escriptor i pedagog, director del *Tradicioniari*, enciclopèdia de cultura popular): «La sàvia i humil nissaga del burro català».

El 25 de novembre va tenir lloc el col·loqui pròpiament dit, igualment a la sala de conferències del Club Natació Banyoles. Després de la inauguració, hi va haver un acte d’homenatge al veterinari banyolí Joaquim Gratacós i Massanella (1893-1963) promogut pel Col·legi Oficial de Veterinaris de Girona i l’Ajuntament de Banyoles. Després es van iniciar les intervencions. Al matí:

Jordi NADAL (professor de prehistòria, Universitat de Barcelona): «Els orígens del burro domèstic a la Mediterrània i a la península Ibèrica segons les dades arqueològiques».

Jordi JORDANA (professor de genètica i millora animal, Universitat Autònoma de Barcelona): «Orígens i variabilitat de les races asinines segons les dades genètiques. El cas de la península Ibèrica i la recuperació del burro català».

Jordi MIRÓ (professor de medicina i cirurgia animal, Universitat Autònoma de Barcelona): «Tècniques de reproducció per a la raça asinina. L’aplicació de la inseminació artificial al burro català».

A la tarda:

Joan GASSÓ (criador i veterinari, Reserva de Fuïves i Associació per al Foment de la Raça Asinina Catalana): «Presentació de la reserva de burros catalans de Fuïves (Olvan, Berguedà)».

Jaume GRATACÓS i Joaquim GRATACÓS (veterinaris, Banyoles): «Terminologia dels èquids, en especial del lèxic propi del burro i els seus híbrids».

Esteve BOSCH (veterinari, Associació per al Foment de la Raça Asinina Catalana): «Ensinistrament i maneig del burro català».

Pere COMAS i Esteve BOSCH (veterinaris, Associació per al Foment de la Raça Asinina Catalana): «Cria, comercialització i ús social del burro i els seus híbrids».

Eduard TORRES (cap del Servei de Ramaderia, Generalitat de Catalunya): «Gestions institucionals sobre el burro català».

Demostació de maneig de burro català a can Serrallonga (Camós) el 26 de novembre de 2006: muntura (fotografia de Berta Noguer).

Seguidament, diversos membres de l'Associació per al Foment de la Raça Asinina Catalana van fer la «Presentació de les 'Fires de bestiar rossam i concursos morfològics del burro català'». Concretament, David Ferrández presentà la Fira de Vic, Jaume Taurinyà la de Vallestavy, Lluís Freixas la de Campllong i Esteve Bosch la de Sabadell i Vic.

Finalment, Jordi Jordana, a petició dels organitzadors, dictà les conclusions del col·loqui.

Encara l'endemà, el diumenge 26 de novembre, al matí, va tenir lloc una jornada pràctica de camp. Els participants es traslladaren des de Banyoles a la finca de Can Serrallonga (Camós), on l'Esteve Bosch i altres membres de l'AFRAC realitzaren una demostració pràctica sobre el maneig del burro català, així com una descripció de les seves característiques morfològiques.

Les contribucions d'aquell col·loqui, posades al dia en la seva major part, les hem reunides en aquest volum; per raons de coherència no s'han inclòs aquelles que no eren pròpiament acadèmiques (la creació del símbol del burro català, la reserva de Fuïves, la presentació de les fires), ja que la publicació havia de ser d'estudi, encara que no només adreçada a un públic especialitzat, sinó també a l'interessat i curios. Aquest volum constitueix així una veritable monografia sobre el burro català, que esperem que pugui ser una referència indispensable en el coneixement i recuperació de la nostra estimada raça asinina.

Per acabar, volem tenir un recordatori entranyable per a un dels autors, el veterinari i amic Jaume Gratacós i Masanella, traspasat aquest any, que va dedicar una llarga vida a exercir la professió a Banyoles, a la vegada que realitzà nombrosos estudis, dels quals podem destacar les seves aportacions al vocabulari dels equins.

Esteve BOSCH
Veterinari

Pere COMAS
Veterinari

Julià MAROTO
Arqueo-zoòleg

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics,
(BOSCH, E., COMAS, P. & MAROTO, J., ed.), Quaderns, 28, CECB,
Banyoles, 2010, pp. 15-24.

La sàvia i humil nissaga del burro català

Joan SOLER i AMIGÓ

Tradicionari: Enciclopèdia de la Cultura Popular de Catalunya, c/ Sant Anastasi, 24, 08911 Badalona

Introducció

Al ruc, li han dit de totes, fins al punt de crear un estereotip que no s'ajusta gaire a la veritat. Per això els catalans hem de reivindicar no sols el burro català, sinó el burro (no fos cas que en lloc de resoldre els estereotips que li han penjat –que, com veureu, són molt greus– en creéssim un altre més difícil d'eliminar.

No és que els altres burros siguin més burros que el nostre, sinó que són més menystinguts, perquè no li reconeixen el valor i la personalitat que té. Els pobles imperialistes valoren l'àliga reial, el lleó, el toro... i menystenen el ruc. Potser els ignorants no són els burros, sinó els que els tenen per tals.

(Als Estats Units d'Amèrica els demòcrates el valoren prou: tenen un ase per mascota. El que és ruc en sentit pejoratiu és en Bush i els seus, i els qui se'l creuen i s'hi fotografien: se'ls nota per la manera com bramen, creient que parlen i raonen).

L'ase al diccionari

Hem consultat la Gran Enciclopèdia Catalana i s'hi refereix, aproximadament, en aquests termes: «*Equus asinus*. Mamífer perissodàctil d'aspecte semblant al cavall

però de dimensions més petites (1,5 m d'alçada en general). Té les orelles molt llargues, el cap relativament gros, les peülles comprimides i les cerres del coll i de la cua molt més curtes que les del cavall. Els ases solen viure de 30 a 40 anys, dels quals durant una vintena, o un poc més, solen ser explotats com a animals de càrrega. Llur crit s'anomena *bram*. Els ases femella reben el nom de *someres* i els ases llavorers, el de *guaràs*.»

Són animals pacients i tenen una gran resistència. Pateixen poques malalties i són poc sensibles als cops i a les diferències climàtiques. Llur marxa sempre és segura, àdhuc pels camins més irregulars. La càrrega que pot suportar un ase és la meitat de la que pot dur el cavall; tanmateix, cap animal no és comparable a l'ase quant a rendiment a causa de les seves qualitats i de la llarga durada de la seva vida econòmica.

Ultra obtenir-ne profit com a bèstia de càrrega, l'home n'ha obtingut carn i fins i tot llet, considerada ja pels grecs i els romans com un article de luxe. (Popea, esposa de Neró, amb la seva rècula de mules de la llet).

Existeixen diverses races d'ases domèstics, les quals són aplegades en dos grups: les de perfil recte o europees (balear, catalana, gascona, Kentucky, Poitou, etc.) i les de perfil convex (africana, cordovesa, egípcia, italiana, moruna, etc.).

De l'encreuament de l'ase amb el cavall hom obté híbrids, de característiques específiques. Una somera coberta per un cavall engendra els *muls* o *mules somerins*, anomenats vulgarment *matxos*, siguin mascles o femelles, però estèrils, i una euga fecundada per un ase engendra els *muls* o *mules eguïns*, també estèrils.

Bé que la majoria dels ases actuals són animals domesticats, encara n'existeixen de salvatges, la majoria en reserves i parcs zoològics.

L'ase al refranyer

Ser un burro, un tros d'ase.

L'ase et flic!

El burro va davant!

Estrena, burro nou!

Tocar l'ase. No toquis l'ase! (no et queixis).

Brams d'ase no arriben al cel.

Veure un ase volar (embadocar-se davant d'una falòrnia): Diuen que sant Tomàs d'Aquino va fer cas d'un altre frare que assenyalava un ase volant i, davant la riota de la comunitat, va respondre, sempre alliçonador, seriós, indiscutible, en aquests termes: Abans creuré que un ase vola que no un frare dient una mentida.

Sembles l'ase d'en Mora, que de tot s'enamora.

Com l'ase d'en Pacolí, que quan va estar acostumat a no menjar es va morir.

Home casat, burro espatllat.

Ser l'ase dels cops (qui s'emporta les culpes).

Anar carregat com un burro.

Fer versos o rodolins «com els ases els pets».

Sense dir ni ase ni bèstia (sense saludar).

Fer com aquell que cercava l'ase i hi anava a cavall.

Pel març, esquilar els ases per totes parts.

Març aquí, cada somera amb son pollí (temps de pollinar).

A Vilassar de Mar i a Solsona, diuen que van penjar un ase per arrencar un lletsó o pixallits del campanar. D'aquí que als seus vilatans se'ls digui «penja ases»). A Cambrils es diu que són vint-i-un ases. (Van anar en romeria a Montserrat i el monjo els preguntà quants eren: Vint... i un ase. I va entendre vint-i-un ases). I un refrany diu dels ases d'Urgell que “en veure la càrrega ja suen”.

L'ase al lèxic popular

Hi ha un joc de cartes anomenat el burro.

I un joc que consisteix a enganxar un paper o altre material lleu a l'esquena d'un altre sense que aquest se n'adoni, i se l'escarneix amb aquesta cantarella: el burro porta càrrega i no se'n sent!

Burro és la roda de certs mecanismes que mou totes les altres. I burra, el motor per produir electricitat en temps de restriccions, com durant els primers anys de la postguerra civil.

L'ase a les mitologies

A Egipte, apareix com un monstre infernal al reialme dels Morts, en relació amb el culte d'Isis. A Caldea, la Mort és representada de genolls damunt d'un ase. A l'Índia, l'ase era el guardià del reialme dels morts. A Roma, era la imatge de Saturn; s'ha trobat un grafit romà que representa un ase crucificat, en to de befa.

Segons C.G. Jung, psicoanalista, l'ase és, en els somnis, el *daemon trinus*, la trinitat ctonica, un ase de tres caps. Investit de solemnitat, és missatger de la mort, destructor del temps i de les vides humanes, a imatge de Saturn, que devorà els seus fills.

En la mitologia catalana, l'ase fou creat pel Diable volent competir amb Nostre Senyor, que havia creat el cavall. Li va sortir tossut, mandrós i dotat d'una força estranya.

La mula és la divinitat que fecunda el gra, tinguda com l'esperit de l'abundància. És la mula blanca al Pallars, la mulassa al Ripollès, el cavallet a Prades, com també la mula a Galícia, i la *zamaritxuria* o euga de l'ordi al País Basc. D'aquesta divinitat cereal n'ha derivat l'entremès de Corpus de la mulassa, sovint convertida en mula guita o mula fera... La mula del gra era representada per un home ajupit repenjat en una forca drete, sota una flassada, i amb un cabestre i unes brides penjades de les dues punxes de la forca coberta per la flassada semblant unes orelles de mula.

Ramon Violant i Simorra, a *Obra oberta* (vol. 1. p. 242), concreta: «Per tant, el bou i la mula o ase de Banyoles que animaven la cerimònia de l'arbre de maig acompanyats d'uns dansaires amb els camals guarnits de cascavells, gairebé segur que eren les darreres romanalles de la figuració de dos esperits vegetatius del gra, en aquella supervivència de festa primaveral».

L'ase al rondallari

L'ase d'or d'Apuleu, dins les *Metamorfosis*, adaptació d'un conte grec: Luci és transformat en ase per haver volgut conèixer els secrets de la màgia: de fet, Luci era una ànima castigada per abraçar el culte d'Isis. *El ruc de les bruixes* n'és la versió catalana: el mosso d'una casa on les mestresses són bruixes, vol saber com s'ho fan per convertir-se en bruixes certes nits. Es fa l'adormit a l'escó vora la xemeneia, i veu que

es posen uns untets sota les aixelles i a l'entrecreix i, transformades en bruixes, pronuncien aquesta invocació: «Alta fulla! Xemeneia amunt!» i surten a cavall d'una escombria pel camí del fum. El mosso, però, erra l'olla dels untets i es torna ruc sense poder-se moure. De tal manera que, quan les bruixes tornen de fer les seves malifetes, el descobreixen i el condemnen a dur una vida de ruc. Però la bruixa més jove se'n compadeix i li diu com podrà tornar a ser persona: menjant-se una rosa del tabernacle de la processó del Roser de Maig. I així ho fa, davant l'astorament de tothom.

El ruc pecador: Un home badoc mena un ruc pel ronsal, i uns estudiants li roben sense que ell se'n adoni i un d'ells es posa en el lloc del ruc, amb els arreus i les brides. Quan l'home se'n adona, li diu que per penitència d'un pecat fou convertit en ruc i que tot just acabava de complir el temps i ja tornava a ser persona. L'home no té més remei que deixar-lo anar i se'n va a fira a comprar-ne un altre. I vet aquí que, un cop a la fira, veu el seu antic ruc i uns xicots que intenten vendre'l. Ell s'hi acosta i li diu a cau d'orella: «Company, que ja has tornat a pecar?»

El ruc de l'infern: Un soldat torna de la guerra, sol i sense res. Es dona al Diable i un senyor de posat i fesomia estranya el lloga per un any. Pactat el sou, s'obre la terra i cauen a l'Infern. Allà li toca, de càstig, tragar llenya amb un ruc, i la feina no se li acaba mai. Però vet aquí que el ruc és la seva padrina, condemnada per haver anat a robar llenya en vida.

La padrina està condemnada a l'infern per tota l'eternitat, però adverteix al seu nét que, al cap de l'any, un cop complert el tracte, no accepti ni un sou més del pactat si vol sortir de l'infern. Al punt de fer l'any, se'n va a veure el dimoni i li reclama que ja ha complert el terme i se'n vol anar. El dimoni li diu que agafi els diners que vulgui, però ell no pensa agafar res: en tot cas, que sigui el dimoni que els hi doni. Insisteix que el faci tornar a la seva terra i el dimoni el retorna al lloc mateix on havien fet el tracte.

Un altre conte: El Diable observava com l'ase, de petit, saltava i corria i de gran, no: es pensava que es guardava les forces. Va inscriure's a un concurs de córrer dalt d'un ase, però aquest no es va moure del lloc per més fuetades i esperonades que va rebre. Per això diuen que l'ase ni el Diable el vol.

Quan sant Benet ajudava els monjos a construir Sant Cugat del Vallès, el diable ho volia fer anar en orris: se li presentà en forma de ruc perquè hi muntés i, un cop a la gropa, endur-se'l a l'infern. Però sant Benet el va conèixer i li va llançar el cingol al coll i restà pres.

També es diu de sant Vicent Ferrer, que sa mare era bruixa i se li va mostrar en forma d'ase per desbaratar els seus sermons.

Què en diuen, de l'ase, els bestiaris medievals

Els bestiaris circularen molt a Catalunya, d'ençà del segle XIII, traduïts al català i al provençal. Un dels més importants és el *Bestiari* de Pierre Beauvais: en ell, l'ase salvatge és símbol del Diable, ase roig o infernal. De nit, es gira cap a Déu i vol simular que la seva veu és igual que la dels patriarques. També s'hi diu que l'ase salvatge sap bramar el nombre d'hores igual de nit que de dia (en una època en què comença la nova tecnologia dels rellotges com una gran modernitat).

En el *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini, l'ase salvatge brama puntualment cada hora, tant de nit com de dia. En el *Bestiari d'amor* de Richard Fournival, l'amant és semblant a l'ase salvatge, car brama quan té un gran desig d'amor.

Possiblement d'aquest toc diabòlic, embruixat, de la seva relació amb l'infern o amb el reialme dels morts se'n deu haver derivat, ridiculitzant-lo, la idea que l'ase és un animal ruc, ignorant i tossut.

A l'assemblea dels ases, es diu que parlen en lloc de bramar: Com està à à à! Què sé jo o o o! volent imitar els laments de les persones.

Diu que l'ase va voler anar a l'escola i al cap de set anys només sabia dir la aaa! D'aquí que un dels càstigs de l'escola tradicional era de posar orelles de burro als alumnes que treien mala nota. Aquest desprestigi s'expressa de mil i una maneres, com el d'aquesta fórmula de final d'endevinalla: «Qui no ho endevinarà, un bon ase serà».

Diu que al Paradís hi havia una herba molt saborosa que es deia tossuderia i que qui en menjava es tornava tossut. A l'ase li van fer creure que, si en menjava, trobaria una somera enamorada que li faria un petó als llavis, i el pobre no parava de menjar-ne. Que tossuts que es posen els enamorats!

En el tradicionari trobem que el rei de burla de Carnestoltes anava muntat dalt d'un ase cama ací cama allà. Com el costum de passejar un ase guarnit al Conflent i al Vallespir per Cap d'Any, tot fent-li burles i imitant-ne els brams. Un personatge carnestoltesc de la Cerdanya era el Rucall o Burricot, el testament del qual era semblant al del porc:

«La meva carn la deixo als corbs perquè s'afartin,
la meva pell als timbalers, per fer timbales,
els meus ossos als flauters, per fer-ne flautes,
els meus unglots als segadors, per fer didales...»

Potser de la imatge del déu Saturn figurat com un ase ve la carnestoltesca Missa del Burro pels volts de Fi d'Any, on un burro guarnit amb els ornaments sagrats presidia la celebració no parant de bramar mentre l'organista produïa uns sons a l'orgue semblants als brams d'un ase.

Els condemnats a garrot vil anaven dalt d'un ase del calabós al lloc on havien de ser ajusticiats, despullats i convertits en la riota de la gent.

Segons la Bíblia, però, l'ase és un animal mansuet i pacient. I fins i tot profeta, sobretot quan els profetes es posen al servei del poder o tenen por de denunciar les injustícies. Efectivament, a la Bíblia hi ha ases amb el do de la profecia a qui Déu fa parlar perquè diguin les veritats quan els seus enviats callen el missatge profètic. És el cas de *La burra de Balaam*: Quan els israelites acamparen a les estepes de Moab, prop de Jericó, els caps de les tribus es van espantar perquè es tractava d'un poble nombrós que avançava a conquerir Canaan. Van anar a trobar Balaam, un fetiller o profeta d'oracles, i li van demanar que maleís els israelites a fi de poder-los vèncer i expulsar-los del país, tot implorant-lo: «Jo sé que el qui tu beneeixes és beneït i el qui tu maleeixes és maleït». Balaam els va dir que pernoctessin, que ell consultaria Jahvè. Vet aquí que Jahvè se li apareix i li pregunta qui són: Balaam li diu, i li demana que maleeixi els israelites. Tanmateix, Jahvè li adverteix que no vagi amb aquells i que no maleeixi els israelites perquè són beneïts.

Els, en saber que Balaam no vol intervenir, li envien més dignataris i li prometen tota mena d'honors. I Balaam, en ser de nit, torna a consultar Jahvè, i aquest li diu: «Ja que tant insisteixen, lleva't i vés amb ells, però no facis sinó el que et diré».

Balaam ensella la somera i hi va. Però Jahvè està inflammat d'ira i el seu àngel es planta al camí amb l'espasa desembainada per barrar-li el pas. Balaam no el veu, però la somera sí: es decanta del camí i passa pel camp. Balaam la pega per fer-la tornar a camí. Però l'àngel es col·loca en un indret enclotat del camí entre les vinyes i un marge a cada banda. La somera en veure l'àngel s'arramba al marge i apreta el peu de Balaam contra el marge per passar, i Balaam torna a pegar-la.

Ara l'àngel es posa en un lloc estret on no hi ha manera de decantar-se a dreta ni a esquerra. La somera s'aclofa sota Balaam i Balaam vinga a pegar-la. Aleshores Jahvè obre la boca de la somera, i aquesta diu a Balaam: «Què t'he fet perquè em

peguis, ja per tercera vegada?». I Balaam li respon: «Et pego perquè t'has burlat de mi. Si tenia una espasa a la mà ara mateix et matava!». La somera li replica: «¿No sóc jo la teva somera que has muntat sempre fins avui? T'havia fet mai una cosa així?». I Balaam li respon: «No».

Llavors Jahvè obre els ulls de Balaam i veu l'àngel de Jahvè plantat al camí amb l'espasa desembeinada a la mà. Balaam s'inclina i es prosterna de cara a terra i l'àngel li diu: «Per què pegues a la teva somera, ja per tercera vegada? Sóc jo qui he sortit a barrar-te el pas, perquè el teu viatge no m'agrada. La somera m'ha vist i s'ha decantat davant meu tres vegades; que si no ho hagués fet ja t'hauria matat, i a ella l'hauria deixada viure».

Balaam va cap als caps de les tribus i els diu: «¿Com maleiria el qui Déu no ha maleït?». El cabdill li contesta: «Què m'has fet? T'he cridat per maleir els meus enemics, i tu els beneïxes!». I Balaam respon: «No puc sinó repetir allò que Déu posa a la meua boca». (Nm. 22 i 23).

Un animal evangèlic per excel·lència

La mula fa costat al bou, a l'establia: el bou, un símbol solar, la mula, un símbol cereal. L'ase té la facultat de riure, segons la tradició popular, ja que contreu els músculs dels llavis tot ensenyant les dents. Diuen que va riure d'alegria quan va néixer el Nen Jesús.

La presència de l'ase, de la mula, és constant en els evangelis: va portar als seus llocs la mare de Déu i el Nen a la fugida a Egipte i va portar Jesús en l'entrada triomfal a Jerusalem com un rei pacífic (també els antics reis i profetes bíblics cavalcaven en ases). Diuen que per això va ser assenyalat per Nostre Senyor amb una gran creu que li recorre l'espina, indicant la seva descendència de la somera que va portar la Sagrada Família en la fugida a Egipte o de la del Diumenge de Rams, tingudes per someres sagrades. D'aquí ve que el dia del Rams fos la festa dels ases, en record de la somera que muntà Jesús: en tal diada no se'ls feia treballar i se'ls deixava desfermats tot el dia.

D'aquí que també, quan brama un ase, és que encara resten almenys set anys per a la fi del món, ja que hom creu que, set anys abans, els ases deixaran de bramar i les dones, de parir.

També se'l té per un animal savi

La unió fa la força: així ho expressa aquell dibuix moralitzant en què es veuen dos rucs lligats l'un a l'altre, cada un davant un munt de fenc, un a la dreta i l'altre a l'esquerra, tibant cada un per la seva banda sense arribar cap dels dos al seu aliment. Fins que, finalment, es posen d'acord i tots dos mengen tots dos plegats, ara de la pila de la dreta i a continuació, ara de la de l'esquerra, sense problemes.

El *Llibre de les Bèsties* de Ramon Llull ens explica *L'eximpli del bou malalt i l'ase*: Una vegada era un hortolà que posseïa un bou i un ase per al seu servei. Cada un d'ells tenia la seva feina: el bou, de bon matí se n'anava a la sínia i vinga rodar per treure aigua, mentre l'ase es passava el dia traginant fems de l'hort al femer.

El bou estava tip de fer sempre el mateix treball, i se'n queixava. L'ase li va aconsellar que es prengués uns dies de descans, però per poder-ho aconseguir havia de fer-se el malalt. El millor era que al vespre no mengés la civada; veient-lo tan desganat, l'endemà l'amo el deixaria a l'estable. Efectivament, va passar allò que l'ase havia predit i el bou va quedar-se descansant tot fent dieta.

L'hortolà, però, no podia estar-se sense regar l'hort, i un cop el ruc va haver traginat els fems, tot de pressa el posà a voltar la sínia. L'ase es va veure perdut, pensant que tant com durés la malaltia del bou duraria la seva doble feina. No sabent com arreglar-ho, al vespre donà un altre consell al bou:

—Jo de tu, avui menjaria la civada, perquè si segueixes estant malalt, et serà pitjor. He sentit que l'amo parlava amb un carnisser i li deia que si aviat no et posaves bo, et vendria.

El bou va espavilar-se a menjar la civada. L'endemà ja estava bo i tornava a la sínia. Ramon Llull acaba dient que l'ase mai més no va donar cap consell; i menys sense que ningú li'n demanés.

Arri, ase, i deixa'ls dir! Un avi i el seu nét van de camí amb un ase. Veient el nét a dalt, la gent murmura dient que el pobre avi ha d'anar a peu mentre el nét va dalt de l'ase. L'avi, que ho sent, fa baixar el nét i munta ell, però la gent llavors el critica dient: «Mireu, el gran va muntat i el pobre infant a peu!». L'avi fa pujar també el nét: «Pobre ase explotat, no pot més de tan carregat!». Baixen de l'ase i continuen tots dos a peu: «Vaja, tots dos a peu tenint un ase!». L'avi acaba passant de totes les enraonies: «Arri, ase, i deixa'ls dir!». Mentre que el ruc, que ho ha escoltat tot sense obrir boca, pensa que els humans són ben estranys i que és impossible que, tant d'una manera com d'una altra, l'un trobi bé el que fa l'altre.

Permeteu-me acabar amb el poema que Pere Quart dedica a l'ase en el seu *Bestiari*, una bona síntesi del que l'ase és i representa. ¿Tal vegada podria aplicar-se al burro català?

No capten tes orelles
el reny injust,
l'ordre abusiva.

Meselles han
esdevingut tes anques
de tantes vergassades
gratuïtes.

Practiques la doctrina
de l'esforç mínim.
Només el deure estricte!

No ets servil com el gos,
ni pacient com el cavall.

Ni ensuperbit esclau
com l'home que et fustiga.

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics,
(BOSCH, E., COMAS, P. & MAROTO, J., ed.), Quaderns, 28, CECB,
Banyoles, 2010, pp. 25-35.

Una llegenda banyolina recuperada: «La font de les Ànimes» o «El burro que s'allarga»

Àngel VERGÉS i GIFRA

Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, pl. de la Font, 11, 17820 Banyoles

Introducció

En aquest article explicaré una llegenda banyolina decimonònica que ara, gràcies a la divulgació teatral de Miquel Torrent i Ingrid Calpe, podem tornar a escoltar de nou vora les aigües de l'estany de Banyoles.

La primera vegada que vaig llegir la llegenda fou a l'hemeroteca de la Biblioteca de Girona. Allà vaig descobrir amb infinit goig les primeres llegendes al voltant de l'estany de Banyoles publicades l'any 1886 al *Bulletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, i més concretament a la secció de Folklore Català (la primera entitat folklòrica fundada el 1886). Aquesta, però, no fou la meva única sorpresa, ja que les llegendes de l'estany, recollides per Joan BRU (1886), venien acompanyades d'una altra llegenda banyolina sobre la font de les Ànimes. L'alegria, doncs, fou per partida doble.

Malgrat no tenir a l'abast la documentació del balneari de la Fontpudosa per corroborar-ho, no seria descabellat pensar que Joan Bru formà part d'aquella colònia de forasters que vingué a Banyoles a prendre banys al balneari. Recordem, també, que el poeta de Catalunya, Jacint Verdaguer, visità Banyoles l'any 1884 per recollir

motius llegendaris per a la seva obra *Canigó*. Per sintetitzar algunes dades de l'autor, cal recordar que Joan Bru va participar en el 1r i 2n Congrés Catalanista i fou secretari del Centre Català, un grup de pressió que fundà Valentí Almirall i que agrupava catalanistes de diferents ideologies. Bru fou soci i secretari durant diversos anys de l'Associació d'Excursions Catalana, i col·laborà, l'any 1887, a l'enquesta etnogràfica que Folklore Català havia proposat l'any anterior amb un recull de paraules del Priorat. També fou director de diverses publicacions periòdiques: *Lo Teatro Català* i *Lo Teatro Regional*. És en aquesta darrera publicació que BRU (1895) tornà a publicar –amb molt poques variants, tal com veurem– la llegenda de la font de les Ànimes recollida a Banyoles l'any 1884 de boca d'una dona.

La llegenda

La llegenda de la font de les Ànimes situa els fets a la Primera Carlinada i descriu la font amb molt detall (fig. 1).

«Banyoles, que sempre ha tingut fama de lliberal, prengué les armes i es fortificà a la Guerra dels Set Anys contra les tropes del pretendent Carles. Propet de la vila hi ha una font anomenada de les Ànimes, per estar situada a prop del cementiri, i aleshores existien com *adorno* de la dita font un cap de mort a cada costat al damunt de dues petites piràmides de petxines i palets que hi havia.» (BRU, 1886, p. 89).

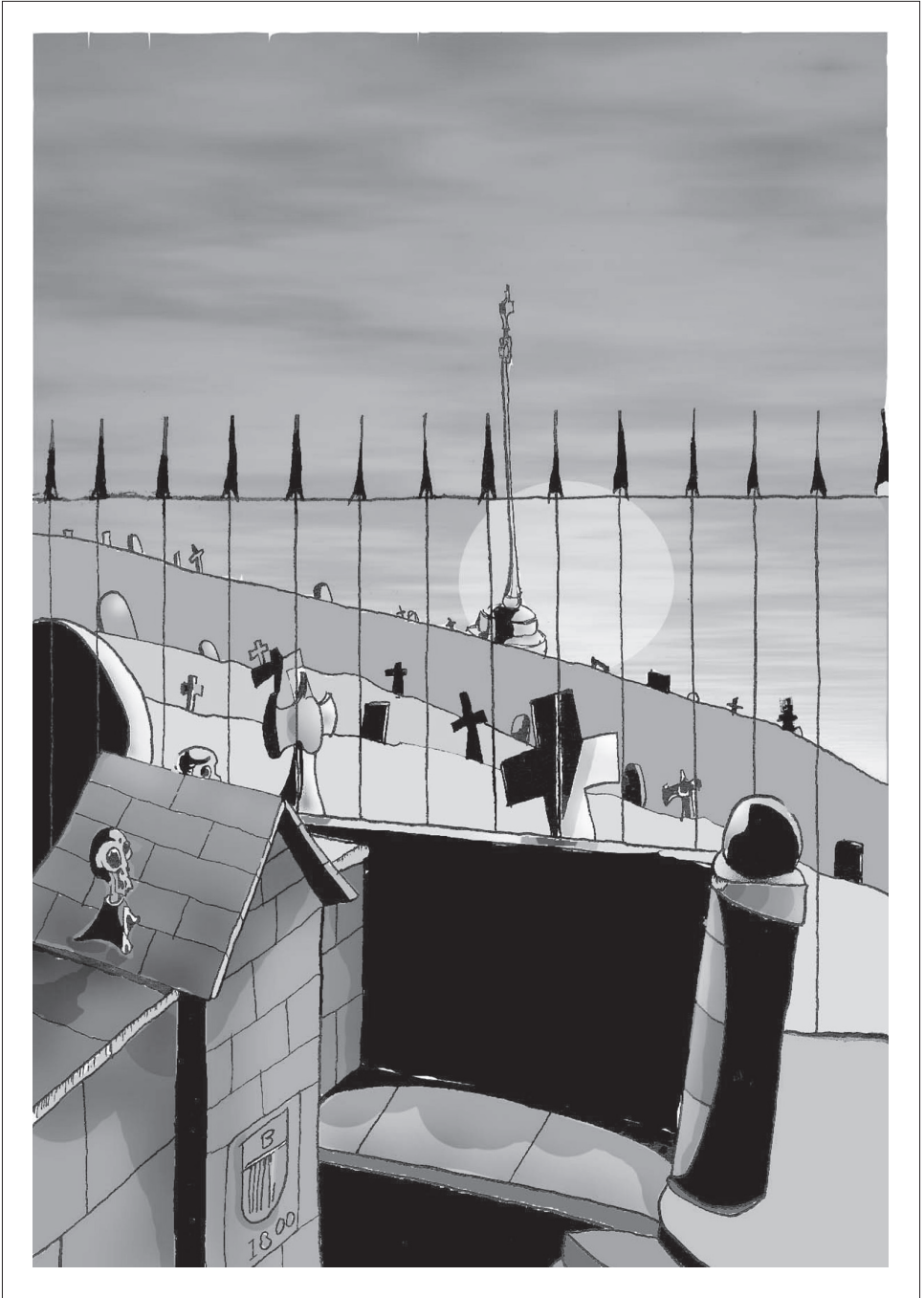
Els voluntaris que fan rondes per la vila surten sovint en grups de dotze a vint a fer berenades a la vora de l'estany i s'aturen a la font de les Ànimes. Aleshores, a un dels voluntaris se li acut la següent idea:

«A veure qui de nosaltres tira a terra un cap de mort a 50 passes de distància i al tercer cop de pedra.» (BRU, 1886, p. 90).

El joc proposat divideix, ja d'entrada, el grup. Així doncs, alguns voluntaris troben desencertada la proposta i se'n desenten. Al final, un grup de vuit o deu voluntaris organitzen el llançament de pedres.

«Lo primer cap, objecte de son blanc, fou aviat a trossos, mes lo segon ni un sol dels tiradors va aconseguir encertar-lo. Les hores passaven i ja era de nit. L'amor propi feia que no volguessin abandonar l'empresa començada sense fer caure el segon crani.» (BRU, 1886, p. 90).

L'element màgic apareix quan les pedres són desviades de la seva trajectòria per una força misteriosa. Per aquest motiu, alguns dels jugadors comencen a tenir por. Al final, un dels voluntaris escurça la distància de tir i colpeja el crani:

◆ Figura 1

La font de les Ànimes de la llegenda (il·lustració de Jordi Garcia).

«Llavors, un dels voluntaris avançà i amb la mà descarregà un cop sobre el cap; aquest va rodar per terra amb un soroll ben tètric.»

Els voluntaris marxen i a poques passes troben un ase magre i tan llarg que podia dur quatre persones a l'esquena. Un voluntari atrevit el saluda i s'hi munta tot seguit. Diversos voluntaris segueixen el seu exemple. Pel camí troben dos pagesos i un d'ells s'afegeix a pujar-hi.

«Poc abans d'arribar al portal de la muralla, oïren com soroll de tropa per la carretera o camí de Girona, i amb la por que els sorprenguessin los carlins, lo pagès que anava a la cua exclamà: 'Déu nos valga!' Pronunciar aquestes paraules i quedar tots drets, eixarrancats a terra, fou tot u. L'ase desaparegué instantàniament.» (BRU, 1886, p. 90).

Les diferències entre les dues llegendes publicades per Bru són mínimes. A la versió publicada el 1895 el pagès és qui va a peu. En aquesta versió s'especifica també que són deu els genets —onze comptant el pagès que s'hi afegeix—, mentre que a la primera versió no se n'especifica cap nombre. Fora d'aquests motius, la resta és coincident. La versió publicada a *Lo Teatro Regional* l'any 1895, però, conté aquest interessantíssim afegit:

«Heus aquí una tradició d'origen relativament modern i que deixa veure, ben a les clares, com la imaginació popular, adulterant i embellint amb sa peculiar poesia los fets reals, los transforma i perpetua.» (BRU, 1895, p. 147).

Les paraules de Bru ens porten a analitzar l'espai i el context històric de la llegenda.

El fil de la història

A diferència dels plantejaments propis de la rondalla, la llegenda situa els fets en un lloc concret i determinat del nostre territori. La font de les Ànimes es troba vora el carrer de Sant Martírià (fig. 2). Al costat de la font flueixen dos recs: el rec d'en Teixidor i el rec de ca n'Hort, anomenats també com els Dos Recs. L'expressió «anar-se'n als dos recs» fou, en el vocabulari banyolí, una expressió sinònima de fer l'últim alè. El suggerent nom de la font deu el seu origen a la proximitat de l'antic cementiri, inaugurat el 8 de setembre de 1793. L'any 1903, aquest cementiri es traslladà a prop del Convent Vell, a l'oliveta d'en Duch. La descripció de la font, detallada per Bru, té diversos aspectes ben interessants a comentar. En primer lloc, el fet que la font tingui dues petites piràmides de petxines i palets testimonia l'existència de diferents nàiades —musclos d'aigua dolça— a l'estany de Banyoles, tal com

● Figura 2

Imatge actual de la font de les Ànimes i els Dos Recs (fotografia d'Àngel Vergés).

documenta Pere ALSIUS (1871) en un article a la *La Renaxença*. D'altra banda, el fet que les dues piràmides estiguessin coronades per dos cranis ens remet al lloc extremament simbòlic d'aquest indret. A la font de les Ànimes, les comitives funeràries s'aturaven i els enterraments feien un recordatori de la persona difunta. A la font es donava també el dol per acomiadat. Hi ha, doncs, una estreta relació de la font amb l'antic cementiri (fig. 3), i no és descabdellat pensar que alguns cranis haguessin format part de l'estructura de la font de les Ànimes primitiva. En una altra llegenda, «La creu de caps de mort», escrita per Maria de BELL-LLOCH (1881), podem descobrir que «a Bigues, prop del cementiri, com a mostra del lloch, y recordansa del que som, hi ha una creu feta de caps de mort.» (BELL-LLOCH, 1881, p. 267).

La llegenda de la font de les Ànimes situa els fets de la història a la Primera Carlinada, tot i que la figura dels voluntaris, titllats de «cipaios» pels carlins de manera despectiva, recorden més els fets de l'última carlinada. La fortificació de la vila i nombrosos actes d'indisciplina de la tropa s'esdevingueren a Banyoles a gairebé totes les carlinades, però fou sobre tot a l'última quan aquests fets s'agregaren. En

◆ Figura 3

Paret i capella del cementiri vell de Banyoles, l'any 1920 (fotografia de Josep Salvany).

aquesta guerra, Banyoles es fortificà i preparà per combatre el setge, «el cercol», que les tropes carlines li havien imposat. Per estudiar el període de les carlinades és imprescindible llegir el dietari que va escriure el banyolí Pere ALSIUS (1874-75). L'any 1873, quan els carlins assetgen Banyoles, l'erudit banyolí lamenta l'actitud de la tropa, especialment la columna de Sant Fernando, que insulta les noies i dones, rebutja els seus superiors i menja els queviures que a la vila escassegen. Dos anys més tard, Alsius continua amb la seva crítica i fa una especial menció al comportament incívic de la tropa, i molt especialment dels voluntaris:

«En la tropa, i sobretot en los voluntaris, no ha disminuït en lo més mínim l'afició de robar pollastres i gallines als pagesos.» (ALSIUS, 1874-75, pp. 50-51).

¿Podem, però, documentar alguna broma de fosser comesa per la tropa a la font de les Ànimes o al cementiri proper? ¿Fins a quin punt podem arribar a conèixer els fets «reals» que descriu Joan Bru l'any 1895?

Pere ALDAVERT (1907), un dels escriptors més prolífics del segle XIX al nostre país, va escriure un interessant llibre titulat *Dels anys de la fàccia*, i en el capítol «La mort del Ameller» explica diversos fets relacionats amb la darrera guerra carlina, quan Banyoles es troba assetjada. Aldavert, després de conèixer la notícia de la mort de l'Ameller, arriba a Banyoles i descobreix com els cadàvers dels carlins morts en el combat són remullats sota els canals del cementiri, abans de ser enterrats a la fossa comuna.

«Després del Ametller enterrarian als carlins, que perquè se n'anessin més nets a pudrir, los havian tingut horas y més horas sota las canals, que no paraven de llenzar aygua.» (ALDAVERT, 1907, p. 54).

Aldavert queda esgarriat d'aquesta escena, que critica amb contundència:

«Ben nets sí, però no rentats per una canal, com que alhora, al acostar-se la verema, renta y estanya una portadora. Nets de la selvatgeria del matar. Nets de la selvatgeria d'una broma de fosser, que és la pitjor de totes.» (ALDAVERT, 1907, p. 56).

¿Fou aquesta «broma de fosser» descrita per Aldavert l'origen de la llegenda? ¿Són aquests els fets reals als quals fa referència Joan Bru sense detallar? ¿Fou real l'apedregament de cranis a la font, tal com descriu la llegenda? Segurament que no ho sabrem mai.

Afrontar els morts

Des de la nit dels temps, l'home honra i venera els seus difunts. Recordar els morts i respectar-los pot ajudar a equilibrar la incertesa de la vida. El Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles guarda un preciós bust romà, una imatge que podríem aportar com exemple d'art funerari a la comarca. Trobaríem moltes llegendes clàssiques que corroboren aquesta tradició d'honrar i perdonar els difunts: *De mortuis nihil nisi bonum*¹. Queden clares, doncs, les paraules de Pere ALDAVERT (1907): «La broma de fosser és la pitjor de totes». El nostre llegendari guarda nombrosos exemples d'homes i dones que es burlen d'un mort i que són castigats per aquest motiu. Trobaríem molts exemples de càstig en aquells que no respecten el descans de les persones difuntes, o bé de persones que pateixen un escarment server després d'haver desafiat o haver-se burlat d'un mort. El folklorista Lluís G. CONSTANS (1981) recull la llegenda «El difunt convidat» a *Rondalles*. La llegenda explica la història d'un home que, quan va a convidar els seus amics a noces, colpeja el crani d'un cementiri i el convida a sopar: «Cap de testa, et convido a la festa.» (CONSTANS,

¹ Tàcit, *Germania* 27, 4.

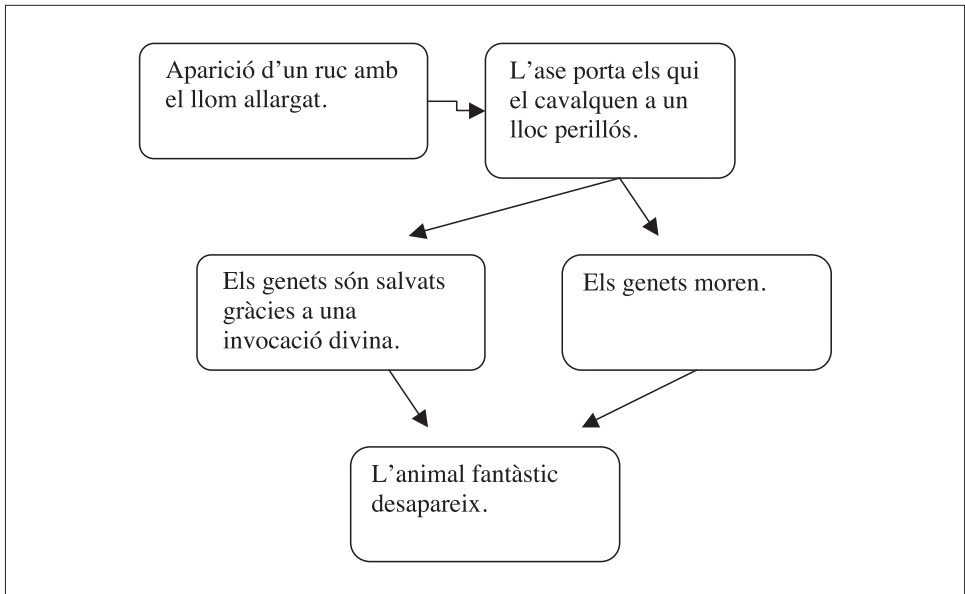
1981, p. 158). El mort escarmenta el burleta convidant-lo a sopar, al seu torn, i li ofereix tres plats: un ple d'ossos, un altre de terra i un tercer de cendra. I aconsella finalment al noi: «Un altre dia no facis burla dels morts!» (CONSTANS, 1981, p. 159).

Una llegenda semblant a la de la font de les Ànimes fou recollida per Joan Francés Blader a *Contes de Gasconha* i inclosa dins *Contes d'Occitània* amb el títol: «El sopar dels morts». El començament ja és molt explícit: «No s'ha de fer mai broma amb els morts.» (p. 29). Un conte semblant també el trobem present a la tradició celta, i més concretament a Galícia, amb el conte «*El difunto de los dientes grandes*» recollit per Jean MARKALE (1998). De fet, el tema de la invitació d'un mort a sopar es troba molt estès per tot Europa. Recordem, per exemple, «El convidat de pedra» amb què Molière acaba el seu *Don Joan*.

Tots aquestes històries tenen en comú diversos motius, ben presents a la llegenda recollida per Joan Bru a Banyoles. Les persones que es burlen dels morts són castigades o escarmentades. Els voluntaris que apedreguen els cranis de la font no solament estan afrontant les persones difuntes representades pels dos cranis de la font, sinó que fan escarni del ritual banyolí que s'esdevenia a la font, aquell que recordava les persones difuntes. La llegenda explica que molts dels voluntaris que pujaren al burro allargat estigueren malalts, i alguns d'ells van morir de l'ensurt. Aquest, doncs, fou el càstig que reberen els voluntaris per afrontar els morts. També ens podem imaginar la sort dels soldats que remullaren durant hores els carlins sota els canals quan les forces carlines de Savalls, Miret i Aynamí, després d'una lluita aferrissada, ocuparen la vila de Banyoles.

Una tradició arrelada

Cels GOMIS (1987), folklorista reusenc, va recollir la llegenda de Bru i la va incloure al seu llibre *La Bruixa Catalana* al capítol «El Dimoni. Aparicions nocturnes». A més, Gomis va incloure una llegenda semblant, la d'un burro amb el llom allargat que s'apareix pels voltants de Vic. Aquesta història li fou contada pel seu amic Jacint Verdaguer. Josep ROMEU (2004) recollí també a Olot, l'any 1951, una llegenda titulada «Ruc que s'allarga» en la qual uns xicots que feien tabola van muntar un ruc solitari que, «quants més nois el muntaven, més s'allargava». Quan van ser tots a dalt, el ruc va començar a córrer i es va dirigir cap a l'indret on les dones solien rentar al riu, sota la fàbrica de ca l'Artigues. Els nois, en veure la velocitat de la bèstia i allà on aquesta els portava, van exclamar: «Verge Santíssima del Tura!» Aleshores el ruc tirà a terra els genets, es precipità al riu i desaparegué.

◆ Figura 4

Estructura de les llegendes d'ases amb el llongallargat.

Arreu d'Europa trobem llegendes amb rucs amb el llongallargat. Llegiu, per exemple, aquesta interessant llegenda francesa (MARLIVÉ & PERTUZÉ, 1990, pp. 102-103):

«Sur les bords de l'Arac, à Massat (Ariège), un groupe d'enfants vint un soir s'amuser un âne en train de paître. Un premier monta à califourchon, puis un deuxième et les enfants suivants tandis que l'animal s'allongeait démesurément jusqu'à porter tout le groupe sur son dos. La bête, devenue immense, prit le galop et alla précipiter tous les enfants dans la rivière où ils se noyèrent.»

A totes les històries, l'ase amb el llongallargat és una encarnació diabòlica. I la fe és l'única arma per a foragitar-lo. Podríem estudiar l'estructura de moltes d'aquestes llegendes (fig. 4).

Durant temps em vaig preguntar si la versió recollida per Joan Bru a Banyoles era l'única d'aquesta llegenda o si la comarca en tenia alguna altra de semblant. Als armaris compactes de la biblioteca de la Universitat de Girona vaig descobrir un llibret, *Estudis i materials*, publicat el 1918 per l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Des de 1916 aquest Arxiu publicava diferents quaderns amb el mateix títol i recollia totes les activitats internes de la càtedra, seminari i laboratori i les activitats externes dels col·laboradors que privadament treballaven a Catalunya.

També publicava qüestionaris, organitzava exposicions fotogràfiques i redactava plans concrets per als qui desitgessin tenir guies de recollida i d'investigació folklòrica. Aquest llibre detallava els índexs de dos treballs folklòrics fets per dos seminaristes banyolins: Elies Pigem i Lluís Comerma, que recolliren dos extensos treballs folklòrics premiats en el Certamen de la Congregació Mariana del Seminari de Girona del 1916. El treball d'Elies Pigem, al número 16, a l'apartat de «Tradicions (llegendes)», relaciona una llegenda de la nostra comarca titulada «El burro que s'allarga». El títol per sí sol ens diu ja moltes coses. Tot i que els treballs dels dos banyolins premiats foren cremats, com tants altres treballs de l'Arxiu, no és descabdelat pensar que la història recollida per aquells estudiants banyolins fou una història semblant a la recollida per Joan Bru a Banyoles l'any 1884 d'una dona banyolina.

Conclusions

La llegenda de la font de les Ànimes reflecteix episodis històrics que s'esdevingueren a Banyoles al segle XIX, i barreja elements històrics amb elements fantàstics de l'imaginari col·lectiu. La tradició d'un ase amb el llom allargat la trobem ben present al nostre país i a tot Europa. Tot i que la llegenda situa el temps de la història a la Primera Carlinada, és probable que aquesta s'originés durant la Tercera Carlinada, quan el setge i ocupació de la vila de Banyoles per part dels carlins trasbalsà la vida quotidiana. Banyoles va ser ocupada pels carlins el novembre de 1873, amb períodes d'absència, i no va ser recuperada definitivament pels governamentals fins a l'abril de l'any 1875. Bru recollí la història de la font d'una dona de Banyoles, tal com ell mateix documenta onze anys després dels fets presenciats per Aldavert i de l'ocupació de la vila per les tropes carlines. Hem d'entendre, doncs, que en aquell any en què Bru recollí la llegenda de la font de les Ànimes, 1884, són encara ben presents els esdeveniments que el cronista barceloní presencià al cementiri de Banyoles.

Banyoles té la fira més vella de les existents de bestiar rossam, i precisament de la capital del Pla de l'Estany va sortir la idea de promoure un ase com a símbol catalanista del nostre país. Podríem ara, els banyolins, col·locar al nostre cotxe l'adhesiu d'un ase peculiar que tingués el llom ben allargat; o crear un personatge del nostre bestiar, un burro allargat amb el qual la mainada pogués cavalcar i jugar en els balls de passada. I si ho féssim no recordariem només la figura de Joan Bru —que era un patriota que bé es mereix un reconeixement—, sinó que recuperariem una història decimonònica del nostre poble i picariem l'ullet als nostres avantpassats, aquells que, a negra nit, acceleraven el pas a la font de les Ànimes per por de trobar-se amb un burro amb el llom ben allargat.

BIBLIOGRAFIA

- ALDAVERT, P. (1907); *Dels anys de la fàccia*, La Renaixença, Barcelona.
- ALSUS, P. (1871); «L'estany de Banyolas (III)», *La Renaxensa*, 9 (1 juny 1871), pp. 115-117.
- ALSUS, P. (1874-1875); *Borrador. Dietari*, [llibreta manuscrita de 55 pàgines. Dietari sobre la Tercera Carlinada], Fons Família Alsus, Banyoles.
- Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (1918); *Estudis i materials*, vol. II, curs 1916-1917, Barcelona.
- BELL-LLOCH, M. de (1881); *Llegendas catalanas*, Tipografia espanyola, Barcelona.
- BRU, J. (1886); «La font de las ánimas», *Butlletí mensual de la Associació d'Excursions Catalana*, 91-92 (abril-maig 1886), pp. 89-90.
- BRU, J. (1895); «La font de las ánimas», *Lo Teatro Regional*, 170 (11 de maig), p. 147.
- CONSTANS, LL.G. (1981); *Rondalles*, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.
- GOMIS, C. (1987); *La Bruixa Catalana (Aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915)*, Alta Fulla, Barcelona.
- GRABULEDA, J. & BOSCH, P. (1997); *Carlins i republicans al Pla de l'Estany*, Guió exposició, Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles i Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.
- MARKALE, J. (1998); *Cuentos y leyendas de los países celtas*, Editorial Toxosoutos, Noia.
- MARLLAVE, O. & PERTUZÉ, J.-Cl. (1990); *Phantheon Pyrénéen*, Loubatières, Portet-sur-Garonne.
- PUIGDEVALL, P. (2001); «Mort i desolació», *El Punt* (29 desembre), p. 20.
- ROMEU, J. (2004); *Llegendes de la Garrotxa*, Farell, Sant Vicenç de Castellet.
- VERGÉS, À. (2006); *El drac de Banyoles, itineraris, història i tradició al voltant de l'estany*, Agulla de Cultura Popular, Tarragona.
- VERGÉS, À. (2008); *Llegendes del Pla de l'Estany*, Farell, Sant Vicenç de Castellet.
- ZABALA, M. (ed.) (2002); *Contes d'Occitània*, DVD, Barcelona.

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics,
(BOSCH, E., COMAS, P. & MAROTO, J., ed.), Quaderns, 28, CECB,
Banyoles, 2010, pp. 37-56.

Els orígens del burro domèstic a la Mediterrània i a la península Ibèrica segons les dades arqueològiques

Jordi NADAL, Silvia ALBIZURI, Julià MAROTO

Universitat de Barcelona (Seminari d'Est. i Recerques Prehist.), c/ Montalegre, 6-8, 08001 Barcelona (J.N., S.A.)

Universitat de Girona (Àrea de Prehistòria), pl. Ferrater Mora, 1, 17071 Girona (J.M.)

Introducció: èquids domèstics i agriotipus salvatges

És de tots sabut que les dues úniques espècies d'èquids domèstics que existeixen avui són el cavall (*Equus caballus*) i l'ase (*Equus asinus*), a les quals hem d'afegir els híbrids entre elles (mul eguí, en cas de l'encreuament de ruc i euga, o mul somerí, en cas de l'encreuament de cavall i somera).

El seguiment de l'evolució d'aquestes dues espècies domèstiques, com d'altres, pot ésser realitzada a través del registre estrictament paleontològic/arqueològic (estudi de restes fòssils o subfòssils, generalment restes òssies); dels documents iconogràfics o els textos escrits, i, des de no fa gaire, amb els estudis genètics, que permeten observar les distàncies existents entre les formes actuals, i també amb restes antigues mitjançant l'ADN fòssil.

Segons aquestes dades i l'estat actual dels nostres coneixements, sembla que els èquids foren domesticats tardanament respecte a d'altres espècies. Així, la primera domesticació fou la del gos (a finals del paleolític superior), en un procés prou diferenciat al de les altres espècies. En un segon moment, al Vell Món, i concretament a la zona del Pròxim Orient, es domesticaren els bovins, les ovelles, les cabres i els porcs d'una manera gairebé sincrònica, als voltants del 8.500 aC (VIGNE, 2004, pp. 48-49). Però no fou fins molt més tard que es domesticaren l'ase i el cavall, potser a finals del 5è mil·lenni aC o ja al 4t mil·lenni aC. A més, a diferència de les primeres espècies d'ungulats domesticades, sembla que la funció per la qual els èquids es domestiquen, en origen, varia, en orientar-se fonamentalment a la munta i el transport (en el cas dels primers ungulats domèstics ja citats, l'orientació seria l'obtenció de carn, i en un moment posterior, altres recursos en vida, alimentaris o no). També hem d'afegir que la diferenciació morfològica entre les formes domèstiques i els seus agriotipus, en el cas dels èquids, és molt més petita que en altres espècies, per la qual cosa la seva identificació en el registre arqueològic també és molt complicada. Cal cercar diferències morfològiques, de mida (tot i que no segueixen la tònica general d'altres espècies, com pugui ser la progressiva pèrdua de mida, en els cavalls es donen totes dues tendències des del primer moment, augment i reducció) o patològiques, i fer una anàlisi molt acurada del registre arqueològic on es troben aquestes restes que pretenem discriminar com a salvatges o domèstiques. Tradicionalment, se citen com àrees nuclears de domesticació del cavall les estepes euroasiàtiques. Concretament, tindriem les evidències més antigues a Ucraïna (jaciment de Dereivka, amb una datació entre el 5è i el 4t mil·lenni aC), tot i que actualment es qüestiona la datació d'algunes restes dels cavalls recuperats, així com que de l'acumulació de restes d'aquesta espècie es pugui deduir un incipient procés de domesticació (ARBOGAST *et alii*, 2002). En el cas de l'ase, les restes més antigues de formes domèstiques podrien correspondre, amb alguns dubtes, al període predinàstic egipci, al jaciment de Maadi (3.500 aC) (ROSSEL *et alii*, 2008, p. 3715).

Juntament a aquesta dada de caràcter arqueozoològic, també podem resseguir el procés de domesticació de l'ase a través de la iconografia: a la plaqueta predinàstica d'Abydos, apareixia una filera d'ases que pel seu context tal vegada podrien considerar-se domèstics (ja que apareixen entre els bovins i les ovelles). No passava el mateix en un altre gravat (sobre ivori), el d'Abou Zaidan, també d'època predinàstica, on una filera de possibles ases apareix entre fileres d'altres animals, alguns de categoria domèstica (ovelles, cabres, bovins) i altres necessàriament espècies salvatges (fèlids, elefants, aus) (GAUTIER, 1990, pp. 154-155).

Recentment, en el mateix Abydos s'ha localitzat la més clara prova de la domesticació de l'ase, amb 10 individus procedents d'un complex mortuori que daten aproximadament del 3.000 aC (ROSSEL *et alii*, 2008). Les similituds d'aquests animals amb els seus agriotipus salvatges són molt grans. Anatòmicament, només es

poden observar algunes diferències en les mesures dels metacarpians. No obstant això, les patologies que presenten demostren que els animals foren emprats per a tasques de càrrega. A partir d'aquestes dades, la cronologia *ante quem* de la domesticació de l'ase a Egipte és inqüestionable.

El cert és que, després de la desaparició dels èquids al Nou Món, en el pas del plistocè a l'holocè, el panorama d'espècies d'èquids salvatges que es poden resseguir fins a època subactual és prou limitat.

Entendrem per èquids, en aquest treball, els actuals membres de la família *Equidae*, de l'ordre dels perissodàctils i de l'infraordre *Hippomorpha*. Val a dir, però, que tots els membres actuals d'aquesta família s'agrupen en un sol gènere (*Equus*), que aparegué a Amèrica a inicis del plistocè i que està caracteritzat per la presència d'un únic dit funcional a les extremitats (KOWALSKI, 1981, p. 416).

Així, tot i que des de la taxonomia tots els èquids s'inclouen dins el gènere *Equus*, i els fenòmens d'hibridació entre moltes d'aquestes espècies ens demostren la seva proximitat genètica, s'hi poden observar almenys 4 grups de similitud morfològica.

En el grup dels “cavalls” s'hi podrien distingir dues espècies salvatges en temps subactuals/actuals: el tarpà, europeu i actualment extingit, i el cavall de Przevalski, gairebé desaparegut però del que encara campen algunes poblacions al centre d'Àsia. De fet, tot i que se sol distingir aquests dos cavalls com a dues espècies diferenciades, així com el cavall salvatge de les darreries del plistocè i el cavall domèstic, probablement existiria entre ells reconeixement genètic, per la qual cosa, en aquest cas, es podrien englobar tots en una única espècie (*Equus caballus*) i diferents subespècies que permetessin diferenciar les idiosincràsies: *E.c. sylvaticus*, *E.c. przewalskii*, *E.c. ferus*, *E.c. caballus*.

Altres autors prefereixen diferenciar les formes salvatges i domèstiques com a dues espècies diferents: *E. ferus* (salvatge) i *E. caballus* (domèstica). La IUCN (Unió Internacional per a la Conservació de la Natura) utilitza aquest criteri i parla de *Equus ferus przewalskii* per al cavall salvatge actual (IUCN, 2010).

El grup dels “ases” salvatges, solament estaria representat per una única espècie (*Equus africanus*), agriotípus de la forma domèstica (*E. asinus*), tot i que recordem que, com en molts altres casos de mamífers domèstics, es tracta de la mateixa bioespècie i en alguns treballs s'utilitza el mateix nom científic per a referir-se indistintament a les formes salvatges i a les domèstiques. Els ases són més petits i gràcils que els cavalls, amb caps més curts, les orelles substancialment més grans i els pèls de la crinera més curts. Els pèls llargs de la cua neixen a partir del seu tram medial-distal, a diferència dels cavalls. La seva distribució és actualment nord-africana, tot

i que discutirem més endavant aquest aspecte, ja que té interès especial en el nostre discurs. S'hi acostumen a diferenciar, fins a època subactual, diverses subespècies (CLUTTON-BROCK, 1999, pp. 116-117; BERNIS, 2001, p. 225):

– *Equus africanus africanus*: l'ase salvatge de Núbia, extingit recentment (els darrers animals foren caçats entre els anys 20 i 30 del segle passat), es distribuïria per la zona de Núbia i el nord del Sudan, entre el Nil i la mar Roja. Les seves característiques serien capa grisa o vermellosa, clarejada fins a blanc a la part ventral i a les extremitats, i una línia fosca al llarg del llom, així com una franja curta però molt visible, transversal, a les espatlles. D'altra banda, no presentaria franges fosques transversals a les extremitats. Per les seves característiques morfològiques i l'àrea geogràfica en què es distribueix, aquesta subespècie seria la millor candidata com agriotipus dels primers ases domesticats.

– *Equus africanus somaliensis*: l'ase salvatge de Somàlia és l'única subespècie que sobreviu en estat salvatge fins a l'actualitat. Com el seu nom indica, l'àrea de distribució es troba al voltant de Somàlia i la frontera amb Etiòpia. És una mica més gran que la subespècie anterior. La seva capa és més terrosa i, mentre que les franges del llom i de les espatlles no són gairebé perceptibles, presenta unes línies transversals molt marcades tant a les extremitats anteriors com a les posteriors.

– *Equus africanus atlanticus*: un ase actualment extingit (potser ja des d'època romana) que es distribuïa fonamentalment per Algèria, especialment per la serralada de l'Atlas. Morfològicament, seria molt similar a l'ase salvatge de Núbia, del que s'hauria separat durant la desertització del Sàhara. Tenim algunes representacions d'època romana que, pel context (amb altres animals salvatges), caldria considerar com ases en estat salvatge. A causa de la seva proximitat amb la subespècie que donà lloc a les formes domèstiques, és molt possible que en època romana fossin capturats per ser creuats amb individus domèstics.

També s'han citat altres subespècies, com *Equus africanus diana* (l'ase salvatge d'Eritrea), que molt possiblement fos una forma intermèdia entre l'ase de Núbia i el de Somàlia, o formes que més aviat respondrien a animals d'origen domèstic assilvestrats i descoberts posteriorment per viatgers i naturalistes.

Recordem que per a d'altres autors, com hem dit, els seus noms científics serien *Equus asinus africanus* i *Equus asinus somaliensis* (per ex., MACDONALD, 2001).

Recentment, alguns investigadors, com es recull a la classificació actual de la IUCN, han adoptat la sinonímia *somalicus* en detriment de *somaliensis* (així, *E. africanus somalicus*, o si es prefereix *E. asinus somalicus*). Els tàxons que utilitza la IUCN són: *E. africanus africanus* i *E. africanus somalicus* (MOEHLMAN *et alii*, 2008).

D'altra banda, hem de citar el grup dels “hemions”, o “ases asiàtics” (*Equus hemionus*), de vegades també anomenats genèricament “onagres” (quan, de fet, els onagres correspondrien a una subespècie concreta). Els ases asiàtics són generalment de mida més gran que els ases africans. També la seva coloració és més vermellosa, poden presentar línia longitudinal al llarg del llom, però molt excepcionalment presenten franja transversal sobre les espatlles. Les crins també són curtes i els pèls de les cues arrenquen de forma apical com en el cas dels ases. D'altra banda, les orelles són més curtes que les dels ases africans, tot i que segueixen sent més llargues que les dels cavalls. La seva distribució és molt àmplia, per gran part d'Àsia, la qual cosa ha afavorit la identificació d'un gran nombre de subespècies o, possiblement de més d'una espècie (KOWALSKI, 1981, pp. 416-417; CLUTTON-BROCK, 1999, pp. 118-119):

– *Equus hemionus hemihippus*: seria la subespècie més petita i occidental d'aquest animal. Es coneix per dades i alguns elements conservats (pells i esquelets), ja que va desaparèixer en època subactual.

– *Equus hemionus onager*: estrictament el veritable “onagre” (o onagre de Pèrsia), més gran que l'anterior. La seva distribució, tot i que avui dia molt restringida (es tracta d'un animal en perill d'extinció) és al nord de l'Iran. Molt possiblement correspondrien a aquesta mateixa subespècie els animals localitzats a Anatòlia en jaciments prehistòrics i els citats per alguns autors clàssics en època antiga.

La reducció poblacional en la zona d'origen dels hemions ha donat com a resultat la identificació de moltes subespècies, segons siguin els criteris d'alguns autors.

- *Equus hemionus hemionus*: subespècie de la zona de Mongòlia.
- *Equus hemionus luteus*: subespècie del desert del Gobi.
- *Equus hemionus kulan*: subespècie del Turkmenistan.
- *Equus hemionus khur*: subespècie al desert de Khur.

Dins d'aquestes subespècies, val a destacar una que de vegades se li dona entitat d'espècie: l'ase salvatge de l'Índia *Equus hemionus kiang* o *Equus kiang*, una mica més gran que els altres ases salvatges asiàtics.

S'ha discutit molt sobre la possible domesticació dels ases asiàtics (onagres) a la prehistòria i a l'antiguitat i també, en estat salvatge o domèstic, de la hibridació d'aquests ases asiàtics amb cavalls o amb veritables ases (el que seran per a nosaltres “ases africans”). D'això també en parlarem.

Per últim, entre les formes d'èquids actuals tindriem el grup de les “zebres”, estrictament africanes i amb diverses espècies (*E. grevyi*, *E. zebra*, *E. burchelli* i *E. quagga*,

aquesta actualment extingida) (NADAL, 2001). D'aquest grup, no hi ha cap mena de constància de processos de domesticació més enllà d'animals mantinguts en captivitat en parcs zoològics i circs.

A part, caldria parlar d'una forma extingida d'èquid europeu, present principalment als jaciments de finals del plistocè a Europa: *Equus hydruntinus*, tot i que identificat des del plistocè mitjà. És el que s'ha anomenat sovint "ase salvatge europeu", ja que morfològicament s'acosta més a les característiques dels hemions i dels ases que no pas a la dels cavalls. Això ha suposat que alguns cops s'hagi considerat la possibilitat de la seva domesticació, i així explicar una línia d'ases domèstics de mides i port més grans que les races tradicionals, més semblants als agriotipus d'ases africans.

Voldríem, en aquest cas, destacar el treball que, encara que equivocat en aquest sentit, no deixa de ser menys interessant i pioner en molts aspectes, entre els que no s'ha de menysprear el de la recerca arqueozoològica a Catalunya: *Contribució a l'osteologia comparada del cavall i l'ase. Zootècnia de la raça asinina catalana* de M. ROSSELL i VILA (1921). Aquest autor, en la segona part del seu treball, inicia el primer capítol amb l'explícit títol "La raça asinina catalana és autòctona", i ho defensa emparentant l'ase català amb tot un seguit de fòssils de jaciments arqueològics plistocènics que s'havien excavat fins al moment i on havien aparegut restes d'*E. hydruntinus*, amb trets osteològics que els aproximaven més als ases que als cavalls. El cert, però, és que actualment, per estudis osteomètrics i genètics diversos, es considera que *E. hydruntinus* s'aproximaria més al grup dels hemions que no pas als dels ases (ORLANDO *et alii*, 2006), i sabem de la proximitat morfològica i genètica de l'ase català amb la resta de races d'ases, per la qual cosa aquesta antiga hipòtesi queda del tot invalidada.

La relació de proximitat taxonòmica entre els diferents grups d'èquids actuals es pot establir per morfologia, caràcters mètrics i genètica, tot recordant que moltes d'aquestes espècies poden hibridar-se entre elles malgrat que la descendència no sigui fèrtil (EISENMANN, 1995; CLUTTON-BROCK, 1999), aspecte que tanmateix no tractarem atès que hi ha altres treballs que desenvolupen la caracterització genètica dels ases.

La dotació cromosòmica (nombre de cromosomes que presenta una espècie) sol expressar-se "2n" en tant que és diploide, és a dir, s'organitza per parells, cosa que permet la recombinació genètica i l'adquisició, per part de la descendència, de caràcters del dos progenitors. Les dotacions cromosòmiques que es donen per als èquids són les següents:

- *Equus ferus przewalskii* 2n=66
- *Equus caballus* 2n=64
- *Equus hemionus* 2n=56
- *Equus africanus* 2n=62
- *Equus asinus* 2n=62
- Zebres 2n= 46-32

Les àrees nuclears de domesticació de l'ase

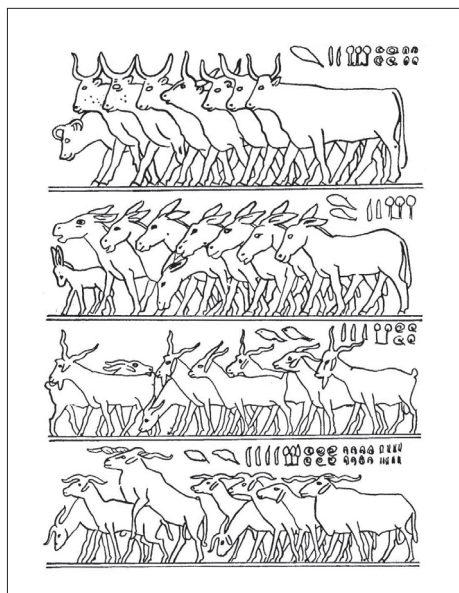
Conforme al que hem dit a la introducció, i atenent-nos a les característiques morfològiques i genètiques dels ases domèstics actuals, l'origen de l'ase domèstic (*E. asinus*) es troba en l'ase salvatge africà (*E. africanus*) i molt possiblement en la subespècie *E. africanus africanus*, segons s'observa per les similituds entre les formes salvatges d'aquesta subespècie, les primeres manifestacions artístiques d'ases domèstics a Egipte i les races domèstiques actuals més primitives d'aquest animal, tot i que podria haver aportació genètica menor d'altres subespècies: coloracions grises, franja longitudinal al llarg del llong, franja transversal sobre les espatlles i manca de franges a les potes.

De fet, els estudis genètics indiquen que l'origen del burro domèstic es troba en les dues subespècies africanes actuals i subactuals (*E.a. africanus*, *E.a. somaliensis*) (BEJA-PEREIRA *et alii*, 2004).

El registre arqueològic ens remet, també, a una àrea nuclear centrada en Egipte i una cronologia de mitjan 4t mil·lenni aC, en època predinàstica (els jaciments abans esmentats de Maadi i Abydos).

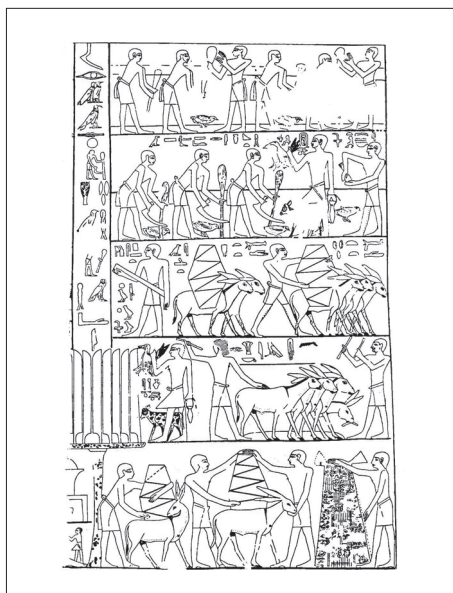
A partir d'aquest moment, l'Antic Egipte fornirà d'una quantitat important de dades que demostren la importància econòmica i simbòlica d'aquest animal entre les altres espècies domèstiques, així com els usos que se li donaven (fig. 1 i 2).

El cert, però, és que l'ase domèstic era un animal prou estès per la zona on es trobava fins a època subactual l'ase salvatge de Núbia. Però l'agriotipus de la forma domèstica podria haver estat present en èpoques antigues en altres zones més septentrionals d'Egipte, i també ho podria haver estat pel Pròxim Orient fins a Mesopotàmia, des del moment dels inicis de la seva domesticació fins el primer mil·lenni aC. Això vol dir que ases i hemions, tot i que avui mantenen una clara separació geogràfica, podrien haver juxtaposat llurs biozones en èpoques prehistòriques i antigues.

● Figura 1

Escenes de la tomba de Sahure, amb un grup d'ases a la segona filera (5a dinastia d'Egipte, 2650 aC).

● Figura 2

Escenes de la tomba de Pepi-Ankh, a Meir, amb diversos burros (6a dinastia d'Egipte).

D'altra banda, i com que la morfologia entre les formes domèstiques i els seus agriotípus, en el cas dels èquids, és sovint pràcticament idèntica, es fa difícil distingir animals salvatges, obtinguts a través de la cacera, i domèstics a través de les restes òssies dels jaciments arqueològics. La iconografia ha estat, com hem vist abans, força utilitzada per anar seguint aquesta evolució vers la domesticació.

Per a finals del plistocè i inicis de l'holocè, al Pròxim Orient (espai prou extens que abastaria des del sud del Caucàs fins a les altiplanícies iranianes, cap a l'est, i la península Aràbiga, cap al sud), es podria citar la presència de 4 espècies d'èquids: *Equus caballus* (*E. ferus* per alguns autors), *Equus hydruntinus*, *Equus asinus* (suposem que en la seva forma salvatge, és a dir, el que en aquest treball se cita com a *E. africanus*) i *Equus hemionus* (SAÑA, 1999, p. 122, citant altres autors). Tanmateix, de la comparació mètrica del material de Tell-Halula amb altres jaciments de la zona, M. Saña proposa que els èquids apareguts a aquest jaciment neolític siriana, datat entre 8.800 i 7.000 aC, tenen major similitud amb *E. hemionus* que amb els ases africans, tot i que no es pot descartar la presència d'ambdues espècies (SAÑA, 1999, p. 125). D'altra banda, P. Ducos va creure reconèixer entre les restes de fauna de Tell Mureybet (també a Síria) èquids salvatges de l'espècie asinina, en cronologies entre el 8.200 i el 7.500 aC (GAUTIER, 1990, p. 156). En tot cas, aquesta més que

possible presència d'ases africans més enllà de l'àrea històrica de distribució de l'ase salvatge en aquestes cronologies molt més antigues que les primeres evidències de domesticació d'ase, deixa la porta oberta a la domesticació de l'ase africà en regions on actualment aquesta espècie no és present.

Així, caldria preguntar-nos si l'ase domèstic, tan important culturalment en les civilitzacions antigues de Mesopotàmia, podria haver-se domesticat en una altra zona nuclear, separada, tot i que geogràficament pròxima a Egipte, o si bé es produí un fenomen de difusió d'aquesta espècie en estat domèstic vers l'orient, des d'Egipte, en cronologies molt antigues, o si cal considerar Egipte i Mesopotàmia com un únic punt de neolitització pel que fa a la domesticació d'aquesta espècie.

Si les proves africanes són encara les més sòlides, a nivell arqueosteològic i iconogràfic val a dir que ràpidament trobem alguna forma d'ase africà reconeguda com a domèstica a Mesopotàmia: J. Boessneck identificà algunes restes d'ase domèstic a Uruk-Warak, amb datacions de 3.200 aC (GAUTIER, 1990, p. 156), cosa que no aclareix les propostes abans plantejades (dues zones nuclears, una gran zona nuclear, una expansió ràpida de la forma domèstica des d'Àfrica).

La possible domesticació dels hemions

D'altra banda, cal aclarir si va haver un intent (en l'actualitat fallit) de domesticació dels "ases asiàtics" (hemions) o es van produir creuaments esporàdics o generalitzats entre "ases asiàtics" (domèstics o salvatges) i cavalls i ases domèstics africans.

Són molts els treballs que citen una possible domesticació dels ases asiàtics (*E. hemionus*), tot i que en l'actualitat no hi ha cap forma domèstica d'aquesta espècie. L'origen d'aquesta interpretació, no resolta de moment, té el seu origen en l'ús del terme "onagre" en alguns textos antics i autors clàssics, així com en els intents de classificació taxonòmica d'alguns documents gràfics, tot cercant trets morfològics propis de cavalls, ases i hemions.

Així, un dels elements que més s'ha utilitzat per a defensar l'ús per a diverses activitats, i per tant la seva domesticació, d'alguna subespècie d'hemió és "l'estendard d'Ur", una peça que representa una escena de guerra, construïda mitjançant incrustacions de conquilla, lapislàtzuli i calcària, trobada en una de les tombes del cementiri reial d'Ur i datada als voltants del 2.500 aC (LARA, 2000, p. 43). En aquest objecte d'art s'hi representen uns èquids que molts han interpretat com a onagres, tot arrossegant carros de guerra. L'atribució taxonòmica es fa basant-se en el fet que té trets propis dels cavalls i trets propis dels ases, és a dir, que, com els onagres, la seva morfologia estaria a mig camí entre uns i altres: orelles més petites

que les dels ases a les mateixes representacions egípcies contemporànies, manca de la franja transversal fosca sobre les espatlles, extremitats relativament llargues, però, d'altra banda, cua típicament asinina o hemionina. La identificació com a hemions domesticats és defensada per alguns autors per la presència en la mateixa peça (a l'escena de la victòria) d'uns altres èquids que sí presenten elements propis dels ases: potes més curtes i, especialment, franja fosca transversal sobre la cintura escapular.

Ara bé, ¿cal considerar casos com aquests una prova fefaent de la domesticació dels onagres? Evidentment, els onagres apareixen entre les restes arqueològiques dels jaciments mesopotàmics barrejats amb restes d'animals domèstics, però també d'animals salvatges; i, d'altra banda, mai no s'arriba a detectar una separació morfològica, accentuada per un procés de domesticació, de formes que poguessin atribuir-se a animals domèstics d'una banda i salvatges d'altra.

Altres dades que han ajudat a mantenir el debat són algunes citacions d'autors clàssics, potser poc donats a les precisions taxonòmiques, o no tan interessats en elles. Així, Heròdot esmenta carros de guerra perses tirats per onagres, i Estrabó cita carros amb onagres a Irán. Columela parla de creuaments d'onagre i ase, i Plini, d'onagre i cavall (BERNIS, 2001, p. 230). Insistim, però, que pot no haver una exactitud taxonòmica entre el que nosaltres entenem per onagres, ases, ases salvatges, híbrids, etc.

Hem de recordar, a més, que tant a Egipte com al Pròxim Orient, un cop s'escampa també el cavall domèstic, s'inicia la hibridació de cavalls i ases, tot apareixent els muls i les mules (egüins i somerins), animals que es podrien confondre, en la iconografia, amb individus pròxims als hemions.

Les llengües mesopotàmiques són molt riques en la diferenciació de diversos tipus d'èquids, però sovint als arqueozoòlegs se'ns escapa aquesta interessantíssima font d'informació. Així, en sumeri, el terme *Anše* dona nom a l'ase, però hem d'interpretar que seria un animal tan generalitzat, socialment, econòmicament i simbòlicament, que va donar nom a altres espècies de caràcter més exòtic; *Anše.kur.ra* (ase de la muntanya, possiblement per la seva arribada des del Caucàs o d'altres serralades septentrionals) servia per anomenar al cavall; *Anše.ab.ba* (ase del mar) anomenava al camell (o dromedari?), potser per la seva expansió des del golf Pèrsic (R. Da Riva, comunicació personal). En acadi ens trobem distincions com *Imēru* (ase, ase mascle) (GLEB *et alii*, 1960, p. 100), *sirrimu* (ase salvatge, onagre) (BRINKMAN *et alii*, 1984, p. 318) o *akkannu* (ase salvatge) (GLEB *et alii*, 1964, p. 274). Per exemple, entre aquests dos ases salvatges, es desprèn dels textos que l'akkannu té menys contacte amb els humans, és més espantadís i viu en zones remotes i en constatat moviment. ¿Podria tractar-se aquest darrer animal del veritable onagre? ¿Existirien encara poblacions

d'ases salvatges africans al Pròxim Orient que permetessin diferenciar-los dels onagres? ¿Estariem en algun dels casos davant d'ases domèstics asilvestrats? Tornem, al nostre parer, a un carreró sense sortida en tant que les nostres percepcions taxonòmiques podrien estar molt allunyades de les dels autors i artistes de l'època.

La dispersió de l'ase domèstic per Europa i la Mediterrània

Segui com sigui, a finals del segon mil·lenni aC, els ases eren animals habituals tant a Egipte com al Pròxim Orient, i ja eren creuats amb cavalls. La dispersió vers la resta de la Mediterrània i Europa es pot resseguir fonamentalment a partir dels inicis del primer mil·lenni aC. Les vies de distribució serien dues, una des d'Anatòlia per contacte entre grecs i hitites i posteriorment perses, que farien cada cop més habitual aquest animal domèstic en la cultura grega arcaica i clàssica i que des d'aquí s'escamparia a les colònies i zones adjacents, tant cap les costes occidentals i septentrionals de la mar Negra com pels Balcans, i des d'aquí a Europa central; a partir de la seva arribada a la península Italiana, els romans se'n farien càrrec de fer-lo arribar a les zones més nordoccidentals de l'imperi. L'arqueozoòleg S. BÖKÖNYI (1988, pp. 299-303) va fer un bon treball de seguiment de dades textuals i arqueològiques al respecte de l'expansió de l'ase per Europa oriental i central: als voltants dels segles IX-VIII aC a Ucraïna i sud de Rússia. A inicis de la segona meitat del primer mil·lenni aC, Aristòtil ja fa molt bones descripcions d'aquest animal. També les fa Varró, des del món llatí. Els romans porten els ases a Germània se n'han identificat restes al jaciment de Cambodunum (Baviera).

Una altra via, no tan esglaonada, més directa i potser més clara –en tant que no hi ha altra alternativa– és l'arribada de l'ase a la península Ibèrica. Sembla que aquí les fonts arqueològiques no deixen cap dubte: la introducció de l'ase, com la d'una altra espècie domèstica de gran transcendència econòmica posterior, la gallina, fou realitzada per les poblacions fenícies (NADAL, 2000, pp. 31-32) que, segons l'estat actual dels estudis arqueològics, s'assentaren per primer cop al sud de la península Ibèrica durant la primera meitat del primer mil·lenni aC (AUBET, 1987).

Les primeres restes d'ase identificades a la península Ibèrica s'han recuperat o bé en estacions fenícies o en ocupacions indígenes estretament vinculades a les primeres. Caldria destacar, com a elements trobats més antics, els del jaciment de Toscanos, Cerro de la Tortuga i Morro de Mezquitilla, a la província de Màlaga, en datacions al voltant dels segles VIII/VII aC, o una mica més tardà, les restes del nivell X (600-575 aC) del jaciment del Castillo de Doña Blanca, a Cadis (ROSELLÓ & MORALES, 1994, p. 41).

Des del sud de la península Ibèrica, i des dels establiments fenicis o dels indígenes veïns, es va produir una expansió per terra, lenta però progressiva, dels ases vers el nord. De fet, sembla que al nord no arribà, però, fins ben entrada la segona meitat del primer mil·lenni aC. Per exemple, en el País Basc, la primera resta d'ase prové del jaciment de La Hoya (Laguardia, Àlaba). Aquest poblat té dos moments d'ocupació, del primer ferro i celtibèric. A la primera fase, corresponent als segles IX-VIII, l'ase, evidentment, encara no és present. A la segona ocupació, la celtibèrica, datable al segle III aC i finalitzada abans de l'ocupació romana, es troben 9 restes d'ase, que, de tota manera, suposen el 0,9% del material identificat (ALTUNA, 1980, p. 25). En tot cas, en aquestes cronologies, com veurem després, l'ase, sense ser un animal freqüent, és ja un animal generalitzat en les ocupacions ibèriques i celtibèriques de la zona meridional i centrooriental de la Península.

Estat de la qüestió sobre la introducció de l'ase domèstic a Catalunya

Actualment ens trobem en procés de revisió dels indicis sobre els primers ases domèstics de Catalunya. Per tant, a manca de completar el treball, no disposem d'un criteri definitiu al respecte.

Una possibilitat podria ser que els primers testimonis també ens remetessin a la primera meitat del I mil·lenni aC i igualment, en aquest cas, caldria posar-los en relació amb l'arribada dels colons fenicis, tot i que puguin ser de tipus indirecte (des del sud de la península Ibèrica). Potser aquest comerç fenici de caire marítim va permetre que l'expansió dels ases vers el nord, fins arribar a la costa cantàbrica, fos més ràpida que el que veiem per al centre de la Península.

Fins el moment existeix un petit recull de jaciments catalans en els que s'ha citat presència d'ase, tots ells en la zona oriental i situats cronològicament a la primera edat del ferro: Can Roqueta (Sabadell, Barcelona), l'Hort d'en Grimau (Castellví de la Marca, Penedès) i Aldovesta (Benifallet, Tarragona). A més, hi ha un jaciment de la costa gironina situat cronològicament en el bronze final: La Fonollera (Torroella de Montgrí). Dos dels casos (Hort d'en Grimau i Aldovesta) han estat directament estudiats per nosaltres, i un tercer (Can Roqueta) hem tingut l'oportunitat de revisar-lo.

LA FONOLLERA

La Fonollera (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) és un jaciment a l'aire lliure, situat molt a prop de la línia de costa, que va ser excavat per E. Pons, que el situa al bronze final, amb una cronologia entre el 1100 i el 900 aC (PONS, 1984). J. Estévez

estudià la fauna de les campanyes de 1975 i 1976 i hi classificà dues restes d'ase corresponents al mateix individu (ESTÉVEZ, 1977; PONS, 1984). Entre el material de les campanyes posteriors no es va identificar cap més resta d'ase, però sí moltes de cavall (COLOMER, 1989), en un treball que va ser dirigit pel mateix Estévez.

Aquestes dues restes esmentades no s'han revisat més. Tot i el crèdit que reconeixem al professor J. Estévez, pensem que caldria revisar aquesta classificació als ulls actuals, ja que el context de coneixements ha variat molt respecte al de 1977. Avui sabem de l'existència, al bronze final i a l'edat del ferro europeus, de cavalls de molt petita talla i que les seves restes esquelètiques, si es troben aïllades, es poden confondre fàcilment amb les d'ase.

CAN ROQUETA

Les restes d'ase de Can Roqueta (CASELLAS, 1999) es van documentar a l'interior d'una sitja, l'estructura CR6, en el seu nivell 2. Corresponen a un individu en connexió anatòmica. L'autora fa una atribució taxonòmica a *Equus asinus* després de comparar amb altres mesures d'ases de la península Ibèrica, i tot i que les dades osteomètriques no queden registrades en l'article, sí que ja fa menció a la seva alçada relativament gran en comparació amb els ases peninsulars.

Malgrat que considerem la qualitat del treball de S. Casellas, hem cregut que calia revisar les restes a la llum de les bases de dades morfomètriques més completes que ara existeixen. La revisió que ha fet una de nosaltres (S.A.) d'aquest esquelet ens porta a pensar, per les seves proporcions, que es tracta més aviat d'un cavall petit, de poca alçada.

L'HORT D'EN GRIMAU

El jaciment de l'Hort d'en Grimau es troba en el terme municipal de Castellví de la Marca (Alt Penedès). S'hi localitzaren diverses estructures, de les que dues corresponien a la primera edat del ferro. La primera responia a un possible fons de cabana, mentre que la segona, corresponent a l'estructura 10, semblava una sitja reaprofitada com a receptacle funerari, amb restes d'un individu femení que anava acompanyat d'un èquid abocat en connexió anatòmica. L'estructura, per la presència de material ceràmic d'importació fenici, podria datar-se entre les darreries del segle VII i els inicis del segle VI aC (MESTRES *et alii*, 1990).

L'estudi osteològic fou encarregat a dos de nosaltres (ALBIZURI & NADAL, 1990) i, tot i que estava molt malmès (una precària conservació), vam cercar un seguit de trets

diagnòstics que ens permetessin identificar algunes dades d'aquest animal (taxonomia, edat de la mort, sexe, altura de la creu, etc.). Es tractava d'un individu molt vell, segons s'observava del desgast dentari, i li vam atribuir una edat adulta/senil (comparant-lo amb desgastos d'individus actuals, s'acostaria als 20 anys d'edat). La determinació del sexe no fou possible i l'altura de creu, calculada a partir de la longitud lateral del metacarp dret, donava uns 118,8 cm.

En aquell article, la diagnosi d'alguns trets observats al crani (absència de plec cavallí en les molars superiors, plec lingual de les molars inferiors amb una certa morfologia en "V", espina nasal rostral pronunciada, angle craniofacial tancat, etc.), així com les mides reduïdes del animal, ens van portar a determinar aquest èquid com a *E. asinus*, el que seria potser una de les proves més antigues d'ase a Catalunya.

Tot i així, aquestes restes han estat revisades amb posterioritat arran de l'opinió d'especialistes com V. Eisenmann, així com de la proliferació de treballs peninsulars amb dades osteomètriques sobre èquids (QUESADA, 2004). Finalment, la revisió de les dades, que en l'actualitat està pendent de publicació, ha fet possible incloure l'exemplar dins del grup de cavalls domèstics de petita alçada i desestimar la primera classificació.

ALDOVESTA

El jaciment d'Aldovesta es troba al municipi de Benifallet (Ribera d'Ebre). Els arqueòlegs l'interpreten com un establiment comercial situat en una plataforma ubicada en una terrassa del riu Ebre. Ocupa una superfície de 300 m² i es tracta d'un únic edifici format per diverses estances de planta semirectangular i circular destinades fonamentalment a magatzem d'àmfora fenícia. Està datat entre mitjan segle VII i inicis del segle VI aC (ASENSIO *et alii*, 1996).

En aquest assentament, les restes de fauna són escasses. Vam estudiar un total de 200 elements (NADAL & ALBIZURI, 1999), que en general sembla que són deixalles d'alimentació del grup humà que visqué en l'indret. En tot cas, aquesta seria la finalitat última dels animals, ja que per les seves corbes d'edat de mort i per la taxonomia representada, sembla que no estem davant d'un assentament orientat a la producció ramadera. Així, mentre que en jaciments contemporanis sol haver un predomini d'ovicaprins, en aquest jaciment dominen els bovins i els cavalls, animals que podrien haver estat dedicats al transport dels productes que es comercialitzarien a través de les àmfores citades anteriorment.

És en aquest context on vam localitzar un metacarp trencat a nivell de la diàfisi proximal, que destacava entre les altres restes d'èquid per les mesures distals molt reduïdes, sobretot en comparació amb les obtingudes en petits cavalls de la mateixa cronologia (fig. 3). Per tant, pensem que aquesta resta es pot classificar amb més claredat dins del grup d'ases, si bé sense estar del tot segurs.

CONSIDERACIONS

Hem vist, doncs, que dels pocs casos documentats a Catalunya n'hi ha alguns que no són prou clars a causa, sobretot, que en els últims anys s'ha creat un corpus osteomètric recollit a la Península per part de F. QUESADA (2004) que demostra que la frontera osteomètrica entre ases i cavalls durant la prehistòria i protohistòria peninsular i europea no està tan definida com creïem. Arran d'aquest fet, pensem que caldrà acabar de revisar la majoria de casos amb l'aplicació de nous paràmetres d'anàlisi, com els índexs de robustesa o els factors correctors de May, per calcular les alçades de la creu, eines que han ajudat a definir el cavall domèstic de la primera edat del ferro peninsular dins d'un ventall que recull alçades variables entre 112 cm i 137,5 cm (QUESADA, 2004).

● Figura 3

Metacarp del jaciment d'Aldovesta (Benifallet), atribuït, amb reserves, a ase. Esquerra: cara anterior; dreta: cara posterior (fotografia de Silvia Albizuri).

◆ Figura 4

Baix relleu ibèric amb la representació d'un pollí i un ase adult, probablement fill i mare. Procedeix d'El Cigarralejo (Mula, Múrcia) i és del segle IV aC (fotografia de Marc Llimargas; ARANEGUI *et alii*, 1998, peça 231. Col·lecció Emeterio Cuadrado).

En tot cas, el coneixement i ús dels ases domèstics a la península Ibèrica és clarament anterior a l'expansió del món romà, a diferència del que passa en altres zones més septentrionals d'Europa. Podem considerar que l'ase domèstic seria un animal prou ben conegut per les poblacions iberes de la segona meitat del primer mil·lenni aC. Així ho demostren les abundants manifestacions iconogràfiques, entre les que cal destacar les del santuari murcià de El Cigarralejo (fig. 4), i també les troballes esquelètiques, entre les que podem citar les restes d'Alcalà Xivert, a Castelló (IBORRA, 2003), i les més puntuals en altres jaciments valencians com Villares, Castellet de Bernabé, La Bastida, Torrelló de Boverot, La Morranda i Cormulló dels Moros (IBORRA, 2004). En la resta de la Península, caldria incloure les troballes documentades a diversos jaciments de la segona edat del ferro, com la pota en connexió del santuari de Castrejón de Capote, a Badajoz (LIESAU, 2005), així com les restes de Barchín del Hoyo, a Cuenca, Castillar de Mendavia, a Navarra, Roa del Duero, a Valladolid, i Ubierna, a Burgos (QUESADA, 2004).

A Catalunya, malauradament, les cites d'ase per al període ibèric (segona edat del ferro) encara són escasses (per ex., CASELLAS, 2002; entre altres) i caldria, igualment, revisar-les d'acord amb el context actual de coneixements.

A manera de cloenda

Així doncs, sembla clar que l'ase fou un animal domesticat a Egipte tardanament, entre el V i el IV mil·lenni aC, i estès (o també domesticat allà mateix) al Pròxim Orient en cronologies molt antigues. La seva expansió vers al nord i vers occident (Mediterrània) no es produí d'una forma clara fins a la primera meitat del primer mil·lenni aC. En aquest sentit, la península Ibèrica es va veure afavorida per uns contactes directes amb factories fenícies, cosa que no va passar a la resta d'Europa occidental, on l'arribada dels ases domèstics s'ha de posar en relació amb el fenomen colonial grec i, posteriorment, amb la conquesta romana.

Tanmateix, un impuls definitiu d'aquesta espècie no arribarà fins a inicis de l'edat mitjana gràcies a les invasions sarraïnes, com s'observa en les proporcions d'èquids en molts jaciments arqueològics musulmans (MORALES *et alii*, 1988, p. 15). Això, de ben segur explica la importància cultural, econòmica i simbòlica que l'ase té a l'Europa sud-occidental respecte a d'altres punts d'Europa, i, d'altra banda, el manteniment de races africanes (més gràcils i primitives en capes i morfologia que les que troben en altres indrets). L'ase català s'escaparia d'aquest patró més meridional.

Per finalitzar, no voldríem, ni que fos solament de passada, oblidar el debat obert arran d'un treball que es plantejava la caracterització taxonòmica d'un terme en portuguès i castellà que remet a un èquid: el *zebro* o *encebro* (NORES & LIESAU, 1992). En aquest treball es proposa, a través d'un estudi de textos i cronotoponímia, la presència d'un èquid a la península Ibèrica fins a cronologies tan pròximes com pugui ser el segle XVI, cosa que podria establir la data de desaparició d'aquest animal. Els autors proposen, entre d'altres hipòtesis, que es tracti de l'espècie *E. hydruntinus* abans esmentada, tot i que no es pot oblidar la possibilitat que aquest mot ens remeti només a ases assilvestrats, cosa que nosaltres creiem més factible i que, a més, s'ha reproduït en altres continents on no eren presents els èquids fins l'arribada de les poblacions europees a partir del segle XVI.

Agraïments

La professora Rocío Da Riva (Dept. de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, Universitat de Barcelona) ens ha fornint tota la informació sobre aspectes lingüístics de les llengües mesopotàmiques al respecte dels èquids. El professor Jacint Nadal (Dept. de Biologia Animal, Universitat de Barcelona) ha revisat i assessorat el treball en aspectes taxonòmics. Aquest treball ha gaudit parcialment d'ajuts dels projectes HAR2008-00103 del Ministerio de Educación y Ciencia (Espanya) i SGR2005-00299 de la Generalitat de Catalunya.

In memoriam

L'Alicia Estrada (1966-2008) ens ajudà activament en la composició de la versió que presentà un de nosaltres (J.N.) a Banyoles, el 25 de novembre de 2006. Dedicuem aquest treball a la seva memòria.

BIBLIOGRAFIA

- ALBIZURI, S. & NADAL, J. (1990); «Estudi de l'èquid aparegut en relació amb l'Estructura E10 de l'Hort d'en Grimau», *Olerdulae*, XV, pp. 112-117.
- ALTUNA, J. (1980); *Historia de la domesticación animal en el País Vasco, desde sus orígenes hasta la romanización*, Munibe, 36, San Sebastián.
- ARANEGUI, C., MOHEN, J.P. & ROUILLARD, P. (ed.) (1998); *Els ibers: prínceps d'Occident*, Fundació “la Caixa”, Association Française d'Action Artistique, Ministerio de Educación y Cultura & Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Barcelona, París, Madrid & Bonn.
- ARBOGAST, R.M., CLAVEL, B., LEPETZ, S., MÉNIEL, P. & YVINEC, J.H. (2002); *Archéologie du cheval*, Errance, París.
- ASENSIO, D., BELARTE, M.C, FERRER, C., NOGUERA, J., SANMARTÍ, J. & SANTACANA, J. (1996); «El poblament de les comarques del curs inferior de l'Ebre durant el Bronze final i la Primera Edat del Ferro», *Gala*, 3-5, pp. 301-307.
- AUBET, M.E. (1987); *Tiro y las colonias fenicias de Occidente*, Bellaterra, Barcelona.
- BEJA-PEREIRA, A., ENGLAND, P.R., FERRAND, N., JORDAN, S., BAKHIET, A., ABDALLA, M.A., MASHKOUR, M., JORDANA, J., TABERLET, P. & LUIKART, G. (2004); “African Origins of the Domestic Donkey”, *Science*, 304 (5678), p. 1.781.
- BERNIS, F. (2001); *Rutas de la Zooarqueología*, Ed. Complutense, Madrid.
- BÖKÖNY, S. (1988); *History of domestic mammals in central and Eastern Europe*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BRINKMAN, J.A., CIVIL, M., GELB, I.J., OPPENHEIM, A.L. & REINER, E. (ed.) (1984); *The Assyrian Dictionary: S*, Oriental Institute of Chicago.
- CASELLAS, S. (1999); «Les restes faunístiques de Can Roqueta. Campanyes de 1990 i 1992», *Can Roqueta. Un establiment pagès prehistòric i medieval (Sabadell, Vallès Occidental)*, (González, P., Martín, A. & Mora, R., ed.), Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 16, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 255-258.
- CASELLAS, S. (2002); «Els macromamífers i la dieta càrnica», *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (excavacions 1990-1998)*, (PONS, E., ed.), Sèrie Monogràfica 21, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Girona, pp. 483-498.
- CLUTTON-BROCK, J. (1999); *A Natural History of Domesticated Mammals*, Cambridge University Press.
- EISENMANN, V. (1995); «L'origine des ânes: questions et réponses paléontologiques», *Ethnozootéchnie*, 56, pp. 5-26.
- GAUTIER, A. (1990); *La domestication*, Errance, París.
- GELB, I.J., LANDSBERGER, B. & OPPENHEIM, A.L. (ed.) (1960); *The Assyrian Dictionary: I/J*, Oriental Institute of Chicago.
- GELB, I.J., LANDSBERGER, B., OPPENHEIM, A.L. & REINER, E. (ed.) (1964); *The Assyrian Dictionary: A 1*, Oriental Institute of Chicago.
- IBORRA, P. (2003); «Équidos y restos faunísticos de la calle de San José de Alcalá de Xivert (Castellón)», *El caballo en la antigua Iberia: estudio sobre los équidos en la Edad del Hierro*, (Zamora, M. & Quesada, F., coord.), pp. 201-208.
- IBORRA, P. (2004); *La ganadería y la caza desde el Bronce Final hasta el ibérico final en el territorio valenciano*, Servicio de Investigación Prehistórica, Serie de Trabajos Varios, 103, Diputación de Valencia.

- IUCN (2010); *IUCN Red List of Threatened Species*, Version 2010.2, <www.iucnredlist.org>.
- KOWALSKI, K. (1981); *Mamíferos. Manual de Teriología*, Blume, Madrid.
- LARA, F. (2000); *Historia de la Humanidad 3: Mesopotamia*, Arlanza ed., Madrid.
- LIESAU, C. (2005); «Arqueozoología del caballo en la Península Ibérica», *Gladius*, XXV, pp. 187-206.
- MACDONALD, D. (ed.) (2001); *The New Encyclopaedia of Mammals*, Oxford University Press, Oxford.
- MOEHLMAN, P.D., YOHANNES, H., TECLAI, R. & KEBEDE, F. (2008); «*Equus africanus*», *IUCN Red List of Threatened Species*, Version 2010.2, < www.iucnredlist.org>.
- MESTRES, J., SANMARTÍ, J. & SANTAGANA, J. (1990); «Estructures de la primera edat del Ferro de l'Hort d'en Grimau (Castellví de la Marca, Alt Penedès)», *Olerdulae*, XV, pp. 75-106.
- MORALES, A., MORENO, R. & CEREJO, M.A. (1988); «Calatrava la Vieja: primer informe sobre la fauna de vertebrados recuperada en el yacimiento almohade. Primera parte: mamíferos», *Boletín de Arqueología Medieval*, 2, pp. 7-48.
- NADAL, Jacint (2001); *Vertebrados. Origen, organización, diversidad y biología*, Omega & Universitat de Barcelona, Barcelona.
- NADAL, Jordi (2000); «Estat de la qüestió dels inicis de la ramaderia a Catalunya. La Prehistòria», *Estudis d'Història Agrària*, 14, pp. 19-39.
- NORES, C. & LIESAU, C. (1992); «La zoología histórica como complemento de la Arqueozoología. El caso del Zebro», *Archaeofauna*, 1, pp. 61-71.
- QUESADA, F. (2004); «*La alzada del caballo antiguo: un estado de la cuestión aplicado a la Edad del Hierro de la Península Ibérica*», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad Autónoma de Madrid*, 30, pp. 77-89.
- ROSSEL, S., MARSHALL, F., PETERS, J., PILGRAM, T., ADAMS, M.D. & O'CONNOR, D. (2008); «Domestication of the donkey: Timing, processes and indicators», *PNAS*, 105 (10), pp. 3715-3720.
- ROSSELL, M. (1921); *Contribució a l'osteologia comparada del cavall i l'ase. Zootècnia de la raça asinal catalana*, Escola Superior d'Agricultura, Barcelona.
- ROSELLÓ, E. & MORALES, A. (ed.) (1994); *Castillo de Doña Blanca. Archaeoenvironmental investigations in the Bay of Cádiz, Spain (750-500 B.C.)*, BAR IS, 593, Oxford.
- SAÑA, M. (1999); *Arqueología de la domesticación animal. La gestión de los recursos animales en Tell Halula (Valle del Éufrates-Siria) del 8.800 al 7.000 BP*, Treballs d'Arqueologia del Pròxim Orient, Universitat Autònoma de Barcelona.
- VIGNE, J.D. (2004); *Les débuts de l'élevage*, Le Pomier ed., París.

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics,
(BOSCH, E., COMAS, P. & MAROTO, J., ed.), Quaderns, 28, CECB,
Banyoles, 2010, pp. 57-75.

Orígens i variabilitat de les races asinines segons les dades genètiques. El cas de la península Ibèrica i la recuperació del burro català

Jordi JORDANA

Universitat Autònoma de Barcelona (Departament de Ciència Animal i dels Aliments), 08193 Bellaterra

Introducció

Taxonòmicament parlant, les actuals races domèstiques d'ases, així com les diferents espècies d'ases salvatges asiàtics (hemions i kiangs); ases salvatges africans; zebres africanes, i cavalls, pertanyen al gènere *Equus* i conformen l'únic grup de la família *Equidae*. Tirant més enrere en l'escala evolutiva, i encara que ens pogués semblar estrany, els parents més pròxims a aquest grup serien els tapirs i els rinoceronts. Tots junts integren l'ordre dels *Perissodactyla*, paraula que prové del grec i significa "dits senars". Lògicament, en contraposició, es troba l'ordre dels *Artiodactyla*, paraula que també prové del grec i significa "dits parells". En aquest darrer grup s'hi inclouen les vaques, ovelles, cabres, porcs, búfals, girafes, camèlids, cèrvols, antílops i hipopòtams. Tots junts, afegint-hi els elefants i els damans, serien els anomenats ungulats, o animals amb peülles, dins la classe dels mamífers.

I encara que en temps passats haguessin pogut existir en la península Ibèrica zebres o parents pròxims d'aquestes –com l'anomenat zebro, que alguns investigadors l'identifiquen amb l'*Equus hydruntinus*, tot i la seva gran semblança morfològica a un ase salvatge, tal com encara es pot observar en un gravat que hi ha a la gruta dels Tres Germans (*Trois Frères*), a la comarca francesa de l'Ariège–, el cas és que actualment a Espanya i Portugal tan sols hi trobem cavalls i ases; i cap d'ells en estat salvatge, encara que, no obstant això, la gran majoria –salvant comptades excepcions– són en situació d'imminent perill d'extinció.

L'aportació de la genètica

Els ases i els cavalls s'haurien separat del seu antic tronc evolutiu comú, segons resultats del DNA mitocondrial, fa uns 9 milions d'anys, i d'uns 3 a 5 milions segons dades paleontològiques. Però ¿quin és l'origen ancestral més recent de les actuals races domèstiques d'ases? ¿Provenen les races actuals dels seus parents salvatges asiàtics? ¿O tal vegada dels ases salvatges africans? ¿O potser d'ambdues?

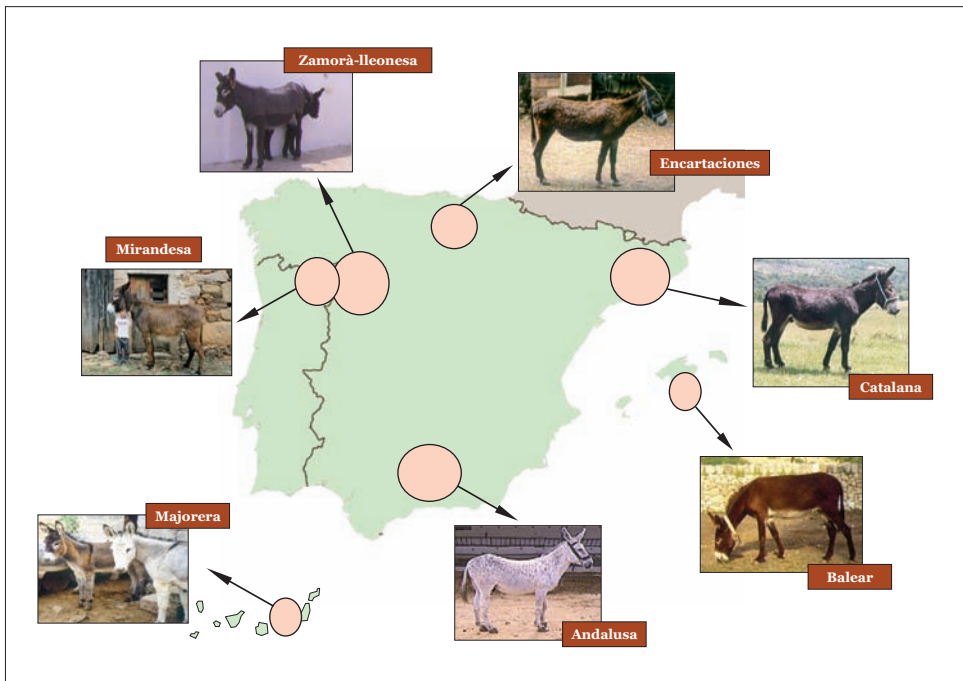
La resposta ens la va donar l'anàlisi del DNA mitocondrial –el qual té l'avantatge, per als estudis filogenètics i evolutius, de ser transmès únicament i exclusivament per via materna i sense recombinació– d'un total de 259 animals procedents de 52 països del Vell Món, incloent-hi mostres de les diferents espècies d'ases salvatges asiàtics (kiangs, hemions, kulans, onagres,...) i representants dels dos troncs d'ases salvatges africans: els ases salvatges de Núbia i els ases salvatges de Somàlia. Els resultats confirmaren l'origen africà de totes les actuals races domèstiques, excloent-ne, per tant, un possible origen asiàtic. A més, les anàlisis filogenètiques indicaren l'existència de dos llinatges materns divergents, cadascun d'ells coherent amb un procés de domesticació: el de l'ase salvatge de Núbia (*Equus asinus africanus*) i el de l'ase salvatge de Somàlia (*Equus asinus somaliensis*). Aquestes dues subespècies d'ases salvatges nord-africans (*E.a. africanus* i *E.a. somaliensis*) haurien divergit del seu hipotètic tronc ancestral comú fa entre 300 i 900 mil anys, és a dir, entre el plistocè mitjà i finals de l'inferior.

Quedava per esbrinar, no obstant això, on va tenir lloc la domesticació. Per això, s'establiren tres possibles grans centres de domesticació: el Pròxim Orient, el sud-oest asiàtic i el nord-est africà. Un potent argument per situar esdeveniments de domesticació és que els centres de domesticació retenen una elevada quantitat de variabilitat o diversitat genètica. Basant-nos en mesures de diversitat (diversitat nucleotídica i diversitat haplotípica), vàrem poder comprovar que el nord-est africà retenia, de forma altament significativa, la major quantitat, amb la qual cosa podrem concloure que aquest centre era la localització més probable de la domes-

ticació dels ases. Aquest fet vindria a representar que l'ase seria l'única espècie ramadera ungulada domesticada únicament o exclusivament a l'Àfrica. Per tant, la pràctica de la domesticació animal, que, deixant de banda el gos que és anterior, va sorgir primerament en el Pròxim Orient –juntament amb les ovelles, cabres i bous– fa entre 10.000 i 12.000 anys, va reaparèixer fa uns 6.000 anys al nord-est africà coincidint amb la desertificació del Sàhara o a causa d'ella. Tots aquests resultats foren publicats l'any 2004 a la revista *Science* (BEJA-PEREIRA *et alii*, 2004).

La península Ibèrica. Balears i Canàries

Actualment, a Espanya hi ha sis races d'ases reconegudes oficialment i una a Portugal (fig. 1). Cinc d'elles són de capa negra: balear, catalana, de les Encartaciones, zamorà-lleonesa i mirandesa, que provenen de l'*E.a. somaliensis*, i les altres dues, l'andalusa i la majorera de Canàries, majoritàriament de capes torda i bruna, provenen de l'*E.a. africanus*.

◆ Figura 1

Distribució de les races asinines reconegudes oficialment a Espanya i Portugal.

La raça balear

Anomenada fins fa poc temps com a raça mallorquina, la raça balear té un cens aproximat de 350 individus distribuïts per les illes de Mallorca (80%) i Menorca (20%). Els animals són de format subhipermètric, concavilinis i sublongilinis, tenen la capa negra amb decoloracions blanquinoses al musell, a les zones orbitals dels ulls, a la base de les orelles, al ventre i a la cara interna de les extremitats (fig. 2). La seva associació és l'ASIB (Associació de Criadors de Pura Raça Asenca de les Illes Balears). Possiblement estigui relacionada filogenèticament —a més de amb la raça catalana—, amb altres races de la Mediterrània, la qual cosa s'hauria encara d'estudiar.

La raça catalana

La raça catalana té avui dia un cens aproximat d'uns 580 animals i es distribueix majoritàriament per Catalunya, encara que també hi trobem nuclis importants a la Catalunya Nord, Osca, Toledo i Sevilla. Animals de format hipermètric, subconcavilini i longilini, de capa negra amb decoloracions (fig. 3). La seva associació és l'AFRAC (Associació del Foment de la Raça Asinina Catalana) i ha contribuït, de forma important, a la creació i millora de moltes altres races mundials, com ara l'ase de Kentucky o Mammoth, l'Âne des Pyrénées o les italianes Pantelleria, Martina-Franca i Siciliana, entre altres.

La raça Asno de las Encartaciones

El seu cens és d'uns 200 animals aproximadament, distribuïts majoritàriament per la comarca de Las Encartaciones (Biscaia), encara que també s'hi poden trobar exemplars a les zones confrontants del nord-est alabès. Són animals petits, elipomètrics, de perfil rectilini i plàstica medilínia. La capa és negra amb decoloracions (fig. 4). L'associació de la raça és ADEBUEN (*Asociación para la Defensa del Burro de las Encartaciones*) i està plenament confirmada la seva estreta relació amb la raça francesa Âne des Pyrénées (varietat gascona).

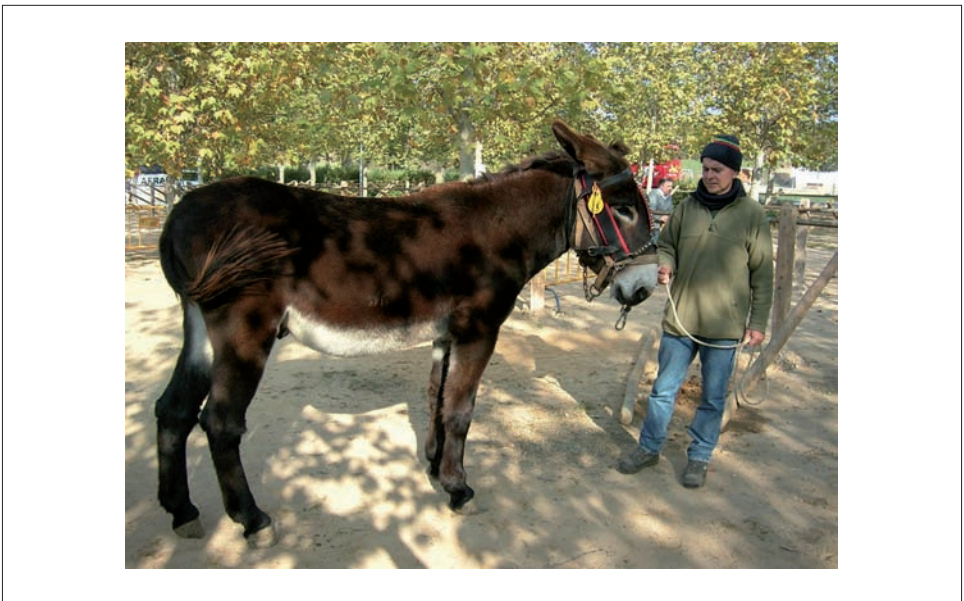
La raça zamorà-lleonesa

De les races ibèriques, la raça zamorà-lleonesa és la majoritària, amb uns 1.000 individus aproximadament. Es distribueixen per Zamora (98%), Lleó i Salamanca (2%). Els animals són de format subhipermètric, subconcavilini i sublongilini, de capa negra amb decoloracions (fig. 5). L'associació de la raça és ASZAL (*Asociación*

◆ Figura 2

Burros de la raça balear (fotografia de Jordi Jordana).

◆ Figura 3

Guarà de la raça catalana (fotografia de Jordi Jordana).

◆ Figura 4

Exemplar de la raça de las Encartaciones (fotografia de Jordi Jordana).

◆ Figura 5

Burro de la raça zamorà-lleonesa (fotografia de José Emilio Yanes).

Española de Criadores de Ganado Selecto de Raza Zamorano-Leonesa), i està ben documentada la seva relació amb l'ase mirandès i el Baudet du Poitou.

La raça mirandesa

Cosina germana de la zamorà-lleonesa, la raça mirandesa es distribueix, bàsicament, per la regió del Tras-os-Montes, en el Planalto Mirandés de Portugal, i té un cens també molt elevat, d'uns 1.000 individus aproximadament. És, a l'igual que la seva veïna, subhipermètrica, subconcauillínia i sublongilínia, de capa negra amb decoloracions (fig. 6). L'associació a la qual pertanyen és AEPGA (*Associação para o Estudo e Protecção do Gado Asinino*), i quant a races relacionades en destaquem, lògicament, la zamorà-lleonesa.

La raça andalusa

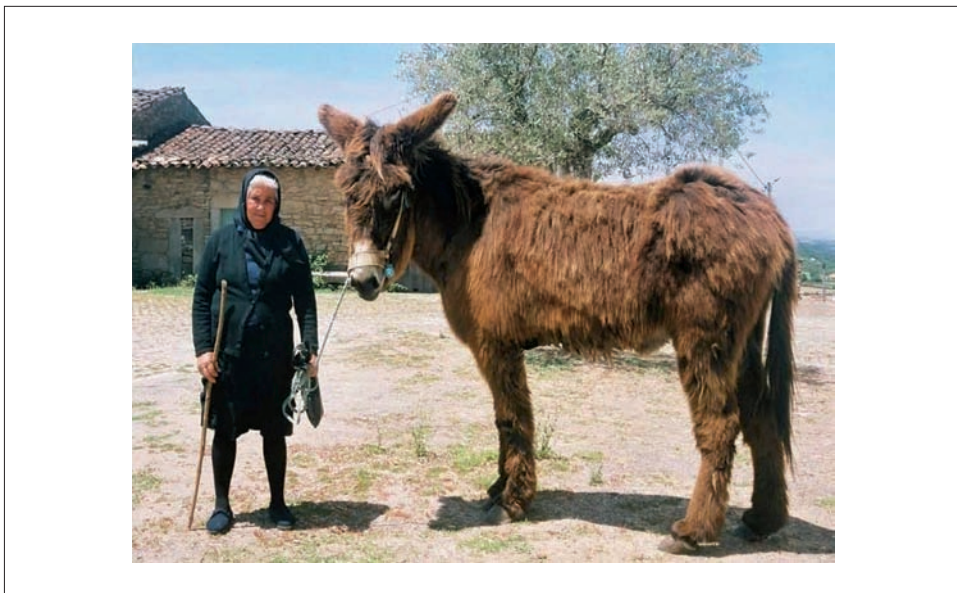
Amb un cens aproximat de 400 animals, la raça andalusa es distribueix majoritàriament per les províncies de Còrdova, Sevilla, Cadis, Jaén i algunes zones d'Extremadura. És una raça hipermètrica, subconvexilínia i sublongilínia, i de capa predominantment torda (fig. 7). La seva associació és la UGRA (*Unión de Ganaderos y Arrieros de la Gran Raza Asnal Andaluza*) i està perfectament documentat que influí de manera decisiva en la millora de l'ase brasiler o Lagoa Daurada, i possiblement també en altres races americanes.

La raça majorera

Els pocs animals d'aquesta raça (uns 200 aproximadament) és distribueixen majoritàriament per l'illa de Fuerteventura, encara que també hi queden alguns exemplars a la veïna Lanzarote. Són animals de petit format: elipomètrics, subconcauillinis i brevilinis. Les capes bàsiques són la torda i la bruna. L'associació de criadors s'anomena SOO... (*Soo... Grupo para la Conservación y Fomento del Burro Majorero*). Possiblement, la raça estigui molt relacionada, filogenèticament, amb altres poblacions asinines americanes, la qual cosa està, actualment, en fase d'estudi.

Una descripció més detallada de totes les races espanyoles es pot trobar en el llibre publicat pel Ministerio de Agricultura, Pesca i Alimentación (MAPA) *Razas asnales autóctonas españolas*, de l'any 2005 (YANES, 2005).

Durant els darrers quinze anys, hem vingut treballant amb aquestes races –entre d'altres– a partir del finançament rebut, bàsicament, de convenis de col·laboració

◆ Figura 6

Exemplar de la raça mirandesa (arxiu fotogràfic de l'AEPGA).

◆ Figura 7

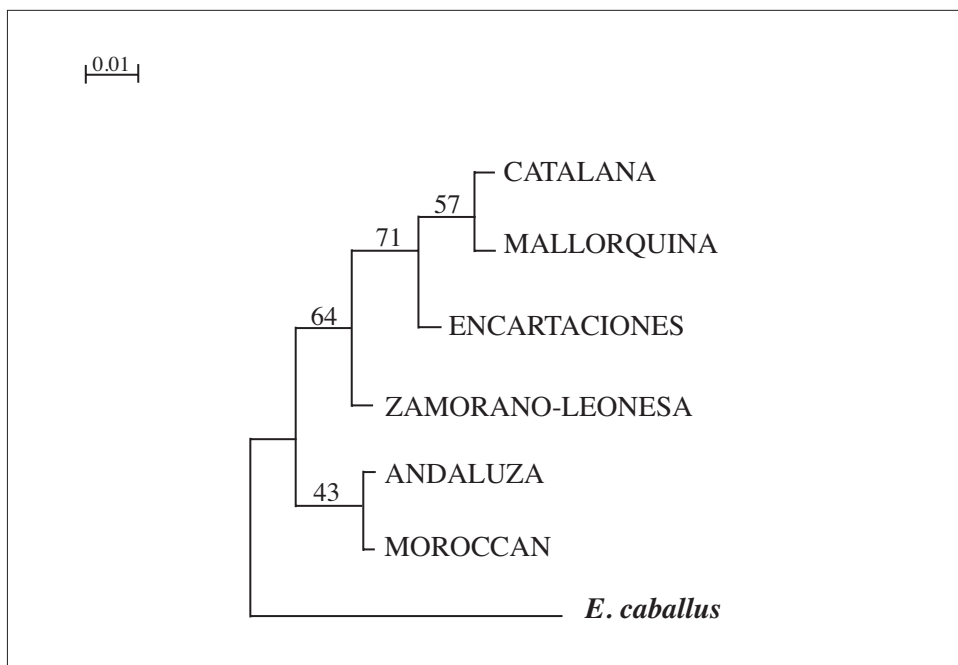
Burro de la raça andalusa (fotografia de Jordi Jordana).

◆ Figura 8

Burro de la raça majorera, a l'illa de Fuerteventura (fotografia de Soraya Cabrera).

amb les conselleries d'agricultura de diferents governs autònoms –català, balear i canari–, així com de fons procedents de projectes competitius del Ministerio de Educación y Ciencia (CICYT i INIA). S'han presentat un total de quatre tesis doctorals i dos treballs de recerca de màster, així com gran quantitat d'articles de recerca i divulgació referents a l'estudi d'aquesta espècie, i de les races espanyoles en particular, la majoria dels quals (sobretot els referents a la raça catalana) és poden trobar en la següent adreça d'Internet: <<http://www.rac.uab.cat/bibliografia/racbib.htm>>. Aquestes poblacions han estat caracteritzades en les seves diferents vessants: la morfològica; l'hematològica i bioquímica clínica; la demogràfica i genealògica, i la genètica, tant a nivell de l'ADN nuclear com mitocondrial. Alguns d'aquests estudis han permès redactar els seus estàndards racials i crear i reglamentar, conseqüentment, els seus llibres genealògics, així com conèixer millor els seus orígens i les relacions de tipus filogenètic existents entre elles, tal com es mostra de forma parcial en la fig. 9, per així establir, engegar i mantenir diferents programes de conservació en algunes d'aquestes poblacions. Les recomanacions sobre quins han d'ésser els aparellaments més idonis en una població (entre els guarans i les someres) són de vital importància per assolir els dos objectius bàsics, des del punt de vista genètic, d'un programa de conservació, com ara són: el manteniment de la màxima quantitat de diversitat genètica ancestral amb el mínim increment de consanguinitat possible per generació.

◆ Figura 9

Dendrograma que mostra les relacions genètiques entre les races d'ases espanyoles, inferida a través de les dades de microsatèlit. Aquest arbre es basa en la distància genètica de Reynolds. Els números en els nusos són els valors per 1.000 mostres procedents de les 13 poblacions genotípus.

En ser totes elles poblacions catalogades en greu perill d'extinció, fou d'interès l'estudi sobre pèrdues de diversitat genètica –en el cas hipotètic que alguna d'aquestes poblacions s'extingís o desaparegués–, i de teòrica prioritització de les races quan els recursos econòmics per a la conservació fossin escassos o limitats. Els resultats, obtinguts a partir de l'anomenada pèrdua de diversitat marginal de Weitzman, indicaren que l'extinció de la raça catalana comportaria la major pèrdua de variabilitat genètica, amb un 29,11% de la mateixa, i que l'extinció combinada de les races catalana, andalusa i Encartaciones comportaria una pèrdua del 78,20% de la diversitat genètica total (ARANGUREN-MÉNDEZ *et alii*, 2002).

La recuperació del burro català

I centrant-nos ara ja exclusivament en l'ase català, o més formalment en la raça asinina catalana (RAC), cal dir que ha conegut molts alts i baixos al llarg de tota la seva història, la qual podreu trobar explicada, des dels seus orígens fins a l'actualitat més recent –narrada a mena d'història per un dels seus protagonistes, el

◆ Figura 10

Exemplars de burro català a la finca de Fuives (fotografia de Joan Gassó).

◆ Figura 11

Primer guarà inscrit per l'AFRAC al Llibre de Registres (arxiu fotogràfic de l'AFRAC).

guarà *Truc*–, en el llibre *TRUC: La història del guarà català a través dels segles* (Jordana, 2005). Així mateix, també es pot trobar informació sobre aquesta raça i totes les altres catalanes –extingides o no– en el llibre *Catalans de pèl i ploma: races domèstiques autòctones de Catalunya* (PARÉS et alii, 2005).

Sense entrar en tot el seu periple, només voldria comentar l'època de la seva màxima davallada, a partir de la qual –i engegant gairebé de zero– es començà la seva recuperació fins avui. Aquesta tingué lloc a les dècades dels seixanta i setanta del passat segle a causa de, bàsicament, la progressiva mecanització del camp i al cada cop més emergent èxode rural cap a les ciutats. La pèrdua de l'aptitud de treball per a les feines del camp i les forestals; el despoblament rural i la manca de relleu generacional dels ramaders vells; la davallada en la producció de mules, etc., van fer que patissin una forta regressió, estant a un tres i no res de la seva extinció.

S'havia tocat fons. I és aquí, quan les coses van més mal dades, que sempre pot sorgir algun romàntic per evitar el que semblaria inevitable. Eren els anys setanta. El senyor Joan Gassó, berguedà ell, inicià a la tardor de l'any 1975 la recerca, per tot Catalunya, dels pocs i escampats exemplars que en quedaven i aconseguí reunir un total de 32 someres i un guarà (fig. 10). L'any 1978, i dins dels actes de la Fira de Sant Martíria de Banyoles, dos veterinaris, en Pere Comas i l'Esteve Bosch,

◆ Figura 12

Ús del burro català en activitats lúdiques. Casa de colònies “L'Ocell” (Corçà, Girona) (fotografia de Jordi Esteller).

	1995	1997	2000	2003	2006	2009
Adults (> 3 anys)	69	107	167	224	340	423
Mascles	25	34	49	74	103	127
Femelles	44	73	118	150	237	296
Pollins (< 3 anys)	29	42	39	94	64	157
Mascles	11	14	14	39	28	73
Femelles	18	28	25	55	36	84
Núm. total d'animals vius	98	149	206	318	404	580
Núm. total de registres	239	294	406	542	701	958
Criadors	16	22	33	52	84	118

☉ Taula I

Evolució del cens d'ases i criadors inscrits a l'AFRAC durant el període 1995–2009 (programa de conservació).

van organitzar un concurs especial de guarans i someres amb la finalitat última d'atraure els possibles animals que quedessin per la comarca. Amb les 8 someres i 2 guarans que es varen presentar, es va tornar a reobrir el Llibre de Registres de la raça i varen fundar, aquell mateix dia, l'AFRAC, l'Associació del Foment de la Raça Asinina Catalana, amb l'objectiu de protegir-la, fomentar-la i millorar-la (fig. 11).

La seva tasca fou molt important per a l'avenir de la raça, i durant les dècades de 1980 i 1990 la situació del ruc català va anar millorant lentament, encara que el cens continuava sent molt reduït. Tal com es pot veure a la taula I, a finals de l'any 1995 únicament hi havia 98 animals vius propietat de 16 criadors inscrits a l'AFRAC. Fou així com, aquell mateix any, s'instaurà un programa de conservació finançat pel DARP (Generalitat de Catalunya) en col·laboració amb la Facultat de Veterinària de la Universitat Autònoma de Barcelona i la pròpia AFRAC, per tal de mantenir i conservar els recursos genètics d'aquesta raça.

En la taula I podem veure l'evolució creixent, durant tots aquests anys, del nombre d'animals vius i controlats per l'AFRAC i una altra dada important, el nombre de criadors. A gener de 2009, el cens actual d'animals vius i controlats era de 580 (un terç dels quals són mascles), propietat dels més de 118 associats a l'AFRAC. És a

☉ Figura 13

Fira de Sant Martírià de Banyoles, la primera que va organitzar el concurs morfològic del burro català (fotografia de Jordi Jordana).

dir, en els darrers catorze anys s'ha sextuplicat de llarg el cens controlat d'animals i s'ha septuplicat, també de llarg, el nombre d'afiliats a l'AFRAC.

Ja sabem que la importància social i econòmica que varen tenir els ases catalans fins ben entrada la segona meitat del segle XX ha evolucionat molt. Les causes de regressió racial que esmentàvem abans (pèrdua de l'aptitud treball per a les feines del camp i les forestals, disminució de la producció mulatera, així com mitjà de transport humà i de càrrega, etc.) no serien actualment unes activitats gaire importants per a la raça, almenys a Catalunya, perquè garantissin l'interès de la seva cria i tinença per part dels possibles criadors i propietaris. No obstant, i cada cop més, en van sortint altres de complementàries que ajuden a garantir la seva supervivència, com ara: les orientacions cap a activitats de tipus lúdic; activitats de turisme rural (fig. 12) i excursionisme –agroturisme–; com element netejador del sotabosc per a la prevenció d'incendis forestals; com element pedagògic i de reinserció social en certs centres; com element terapèutic amb discapacitats (onoteràpia); com element productiu –la llet de burra per al consum directe i per a productes de cosmètica i higiènics–; com element de patrimoni cultural i recolzament turístic; o únicament com animal de jocs i companyia a masies, bordes o cases de camp, són orientacions perfectament assumibles i realitzables que estan ajudant a preservar, físicament i de l'oblit, aquesta raça autòctona del nostre país.

L'any 2002 es publicà al DOGC la reglamentació del Llibre Genealògic de la raça (DOGC, núm. 3608, de 4 d'abril de 2002; Generalitat de Catalunya), i amb data de desembre de 2008 hi consten enregistrats un total de 958 animals, dels quals, com hem dit abans, 580 són vius i controlats per l'AFRAC (380 femelles i 200 mascles). Desglossats per registres del Llibre Genealògic tenim que hi ha: 464 individus al Registre Fundacional (RF) (278 femelles i 186 mascles); 238 al Registre Definitiu (RD) (139 femelles i 99 mascles); 172 al Registre de Naixements (RN) (89 femelles i 83 mascles); 66 al Registre Auxiliar categoria A (RAA) (53 femelles i 13 mascles), i 18 al Registre Auxiliar categoria B (RAB) (11 femelles i 7 mascles).

Així mateix, en reunió de la Junta d'AFRAC, celebrada a Banyoles el dia 23 de juliol de 2008, es varen prendre els acords per establir els requisits necessaris per a la inscripció de guarans i someres al Registre de Mèrits (RM) del Llibre Genealògic (LG), acordant que:

“La inscripció d'un animal en el Registre de Mèrits (RM) del Llibre Genealògic de la Raça Asinina Catalana (RAC) es farà a petició del propi interessat o a petició de l'AFRAC. S'hi podran inscriure aquells animals que pertanyin al Registre Fundacional (RF) o al Registre Definitiu (RD) i que, per les seves característiques genealògiques, morfològiques o productives, així ho mereixin. La seva inscripció haurà d'ésser ratificada per la Comissió d'Admissió del Llibre Genealògic.

La Comissió d'Admissió podrà atorgar aquesta menció, a títol pòstum, als fundadors i als ancestres de la raça que expliquin almenys un 1% de la Variabilitat Genètica total del LG (VGE), així com als individus que compleixin amb escriure (mèrit productiu) el primer requisit dels esmentats més abaix per a la seva secció.”

“Secció guarans, requisits:

1. Tenir almenys 10 descendents (mascles o femelles) inscrits en el RD de la raça.
2. Haver guanyat el 1r lloc de la Secció OCTAVA (guarans >3 anys) almenys en dues ocasions, en qualsevol dels actualment 6 concursos oficials morfològics que organitza l'AFRAC (Fira de Sant Martí de Banyoles, Mercat del Ram de Vic, Fira del Cavall de Barberà-Sabadell, Fira de Primavera de Campllong, Fira de Sant Lluç d'Olot, Equus Girona), sempre i quan s'hagin presentat en aquesta secció almenys 5 animals.
3. Com alternativa al requisit 2: Haver superat els 85 punts de valoració morfològica que, a petició del sol licitant, haurà de realitzar la Comissió Avaluadora (signada almenys per dos tècnics com a jurat).
4. Els guarans (no fundadors ni ancestres amb 1% de VGE) que no tinguin Valoració Morfològica ni hagin guanyat dos concursos podran optar a la corresponent menció si tenen almenys 15 descendents inscrits en el RD.
5. Aquests mascles rebran la menció de GUARÀ DE MÈRIT i així constarà en la seva carta genealògica.”

◆ Figura 14

Lima, guanyadora del primer premi de someres adultes del Concurs Morfològic de l'Asc Català a la Fira de Sant Martíria de Banyoles de l'any 2009, acompanyada del seu criador David Ferrández (fotografia de Jordi Jordana).

◆ Figura 15

Aspecte de la Fira de Sant Martíria de Banyoles, el 14 de novembre de 2009, amb una sèrie de burros catalans lligats que esperen el concurs (fotografia de Jordi Jordana).

”Secció someres, requisits:

1. Tenir almenys 4 descendents (mascles o femelles) inscrits en el RD de la raça.
2. Haver guanyat el 1r lloc de la Secció SETENA (someres >3 anys) almenys en dues ocasions, en qualsevol dels actualment 6 concursos oficials morfològics que organitza l'AFRAC (Fira de Sant Martí de Banyoles, Mercat del Ram de Vic, Fira del Cavall de Barberà-Sabadell, Fira de Primavera de Campllong, Fira de Sant Lluç d'Olot, Equus Girona), sempre i quan s'hagin presentat en aquesta secció almenys 5 animals.
3. Com alternativa al requisit 2: Haver superat els 80 punts de valoració morfològica que, a petició del sol licitant, haurà de realitzar la Comissió Avaluadora (signada almenys per dos tècnics com a jurat).
4. Les someres (no fundadores ni ancestres amb 1% de VGE) que no tinguin Valoració Morfològica ni hagin guanyat dos concursos podran optar a la corresponent menció si tenen almenys 8 descendents inscrits en el RD.
5. Aquestes femelles rebran la menció de SOMERA DE MÈRIT i així constarà en la seva carta genealògica.”

A data de novembre 2009, hi consten, en el RM de la RAC, 17 Guarans de Mèrit morts i 4 de vius, així com 10 Someres de Mèrit mortes i 5 de vives <<http://www.rac.uab.es/rac.htm>> (vegeu enllaços).

La població d'ases catalans la podem dividir en 5 subpoblacions, diferenciades per criteris reproductius i geogràfics: 1) de l'Associació del Foment de la Raça Asinina Catalana (AFRAC), que agrupa nombrosos criadors que posseeixen generalment un nombre reduït d'animals; 2) del ramat de Fuïves d'Olvan (Berguedà), que compta amb el major nombre de rucs per un sol ramat; 3) d'Osca; 4) de Toledo i, 5) de Sevilla. Estudis realitzats a partir de la informació genealògica recaptada durant tots aquests anys, ens han permès establir les principals línies independents de la raça (agafant la via mascle) més representades a la població viva actual, en concret: 1) la línia del *Campanero* (Berga); 2) la línia del *Travé* (Berga); 3) la línia de l'*Hormigón* (AFRAC); i 4) la línia del *Halley* (AFRAC-Sevilla).

Per tant, veiem que el programa de conservació *in situ*, engegat l'any 1995, està donant els seus fruits. Han sigut molts els estudis realitzats sobre aquesta raça i molt bona l'evolució censal de la mateixa. Això no obstant, durant els darrers anys també s'ha treballat de valent en el programa de conservació *ex situ*. La gent del Servei de Reproducció Equina de la Facultat de Veterinària de Barcelona, amb en Jordi Miró al capdavant, i amb el finançament de dos projectes INIA (Instituto Nacional de Investigación y Tecnología Agraria y Alimentaria del Ministerio de Educación y Ciencia), van aconseguir, a finals de 2003, que naixés el primer pollí d'ase, de nom *Pannellet*, a partir de semen congelat. Des de llavors fins a l'actualitat han anat creant un banc de germoplasma de la raça de gran importància per a

la seva conservació. Actualment disposen de més de 15.000 palletes de semen emmagatzemades en aquest banc, per a un total de 15 guarans de fertilitat comprovada. A partir d'aquest any 2009 també s'ha iniciat la conservació criogènica d'embrions. Tots aquests treballs en la raça catalana s'han recopilat en una tesi doctoral i en 5 tesines de recerca, a més de nombrosos articles publicats.

Però un programa de recuperació d'una raça en perill d'extinció, com és (o era) l'ase català no es basa únicament a realitzar estudis, programar-ne els aparellaments més idonis i conservar-ne semen, sinó que també fa falta, i és molt important, donar-li la màxima repercussió mediàtica perquè el gran públic la conegui i pugui augmentar així el nombre de gent predisposada a criar-ne i tenir un ruc. El foment d'aquests animals que l'AFRAC ve realitzat des de l'any 1978 (data de la seva creació) ha sigut fonamental. Els concursos morfològics són el millor aparador possible per assolir aquest objectiu. I en aquest sentit, també s'ha millorat i molt. Fins l'any 2003 únicament es realitzava un concurs i una exposició monogràfica de rucs a Banyoles dins el marc de la Fira de Sant Martirià (fig. 13-15). Actualment, ja són sis els concursos que es realitzen. A més del ja esmentat de la Fira de Sant Martirià (novembre), se celebra la Fira del Cavall de Barberà-Sabadell (maig), el Mercat del Ram de Vic (març o abril), la Fira de Primavera de Campllong (abril), la Fira de Sant Lluc d'Olot (octubre), i més recentment l'Equus Girona (octubre). I amb una mica de sort possiblement se n'estableixi un altre, en un breu temps, al Pirineu de Lleida.

BIBLIOGRAFIA

- ARANGUREN-MÉNDEZ, J.A., JORDANA, J. & GÓMEZ, M. (2002); «Genetic conservation of five endangered Spanish donkey breeds», *Journal of Animal Breeding and Genetics*, 119, pp. 256-263.
- BEJA-PEREIRA, A., ENGLAND, P.R., FERRAND, N., JORDAN, S., BAKHIET, A., ABDALLA, M.A., MASHKOUR, M., JORDANA, J., TABERLET, P. & LUIKART, G. (2004); «African Origins of the Domestic Donkey», *Science*, 304 (5678), p. 1781.
- JORDANA, J. (2005); *TRUC: La història del guarà català a través dels segles*, Espremedora, comunicació visual, scp., Montbrí del Camp.
- PARÉS, P.M., FRANCESCH, A., JORDANA, J. & SUCH, X. (2005); *Catalans de pèl i ploma: races domèstiques autòctones de Catalunya*, Lynx Edicions, Bellaterra.
- YANES, J.E. (coord.) (2005); *Razas asnales autóctonas españolas*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid.

Tècniques de reproducció per a la raça asinina. L'aplicació de la inseminació artificial al burro català

Jordi MIRÓ

Universitat Autònoma de Barcelona (Servei de Reproducció Equina), 08193 Bellaterra

Introducció

El coneixement de la fisiologia reproductiva, així com l'aplicació de les noves tecnologies reproductives, són importants per a la conservació de la raça asinina catalana. Tradicionalment, s'han extrapolat al món dels ases els coneixements existents sobre el cavall; no obstant això, com veurem a continuació, el seu comportament, activitat sexual i fisiologia reproductiva són diferents.

Els programes de cessió i la inseminació artificial

L'Associació del Foment de la Raça Asinina Catalana (AFRAC), ja des dels seus inicis, ha vingut mantenint un interessant Programa de Cessió dels seus reproductors amb l'objectiu últim de captació de nous socis i recuperació del burro català. El programa consisteix bàsicament a cedir una somera a un potencial criador, eximint-lo així de l'onerosa càrrega econòmica de la seva compra i proporcionant-li la possibilitat de cobrir-la a través de la parada itinerant de què disposa l'AFRAC, és a dir, deixant-li un guarà el temps necessari per a que la femella quedi prenyada (fig. 1). El criador, lògicament soci de l'AFRAC, es compromet a retornar a l'as-

◆ Figura 1

Exemplar de guarà reproductor: *Elmesbo*, guanyador del Concurs Morfològic de l'Ase Català de la Fira de Sant Martíria de Banyoles de l'any 2010 (fotografia de Julià Maroto).

sociació dos pollins (un mascle i una femella). A partir d'aquest moment, tota la descendència posterior, així com la somera inicialment cedida, passen a ser propietat exclusiva del nou criador. Tots els ases de l'associació són vacunats mitjançant una vacuna combinada influença-tètanus, i s'aconsella fermament als associats que realitzin dues vegades a l'any una desparasitació intestinal (FOLCH, 1998).

De forma encara incipient, l'AFRAC està elaborant uns petits nuclis de selecció, amb mascles millorants i femelles d'elevada qualitat, d'on sortiran els futurs guarans que, de forma rotativa, l'associació cedirà als seus associats per millorar-ne la producció.

Respecte a la inseminació artificial, podem comentar que, encara que és una tecnologia molt estesa en altres espècies, s'ha vingut utilitzant molt poc en els ases. Únicament tenim les experiències realitzades per GASTAL *et alii* (1996) i MELLO *et alii* (2000) en ases brasilers; les de TRIMECHE *et alii* (1998) en el Baudet du Poitou, i les de SERRES *et alii* (2002) en l'ase zamorà-lleonès. Pel que fa als guarans catalans, les experiències fetes per Joan Gassó al Centre de Congelació de Semen de la finca

de Fuïves, i les que hem realitzat des de la Facultat de Veterinària de la Universitat Autònoma de Barcelona en els darrers anys, són també molt interessants (MIRÓ *et alii*, 2003 a, 2003 b, 2003 c, 2003 d, 2005; FLOTATS, 2007).

Característiques reproductives del burro català

EL GUARÀ

Tot i que els mascles poden mostrar activitat sexual precoçment, fins i tot amb menys d'un any d'edat, no seran sexualment madurs fins als 4 anys.

Davant la femella en zel, la seva fase precòpula serà molt més llarga que la del cavall, durarà entre 5 minuts i més de mitja hora. El primer que fa el burro és cridar. Seguidament, sol realitzar d'immediat una munta sense erecció, tot i que en alguns casos primer olora i després munta. Durant aquesta munta, és normal que el mascle mossegui intensament el coll de la femella o fins i tot les orelles. Un cop desmunta, hem de destacar el gran interès que mostra el burro per la regió anterior de la burra. Així doncs, dedica gran part del temps precòpula a olorar el rostre de la femella i les extremitats, i a mossegar, amb major o menor intensitat, la regió cervical, les orelles i la part distal de les extremitats anteriors i/o posteriors, per comprovar el zel de la femella i el "reflex d'immobilitat". Simultàniament, el burro realitza moviments de masticació i *flehmen*, que és l'acció d'aixecar el llavi superior a fi d'olorar hormones característiques de la burra en zel mitjançant un òrgan especialitzat situat sota el llavi. Durant aquesta fase s'observen una sèrie d'allunyaments de la femella o fases d'aparent desinterès. Els guarans realitzen diverses munes sense erecció, entre 3 i 7, o amb erecció parcial del penis.

Normalment, l'erecció completa es produeix en una de les fases de desinterès, quan s'observa que aixeca la cua mentre s'exterioritza el penis. Un cop en erecció, el mascle munta ràpidament la femella i realitza la còpula. Després d'ejacular, l'animal relaxa el cap i el coll i abaixa la cua; a continuació, queda relaxat sobre la burra i baixa a poc a poc. La durada de la fase de còpula varia segons l'animal, tot i que no sol superar el minut.

Respecte el cavall, el volum de semen sol ser important, entre 30 i 100 ml o més. La concentració espermàtica és també elevada, ja que supera els 250 milions de espermatozoides/ml, o els 12.000 milions totals. D'aquests, més del 75% solen estar vius. El percentatge d'anomalies espermàtiques sol ser baix, menys del 18%. I la mobilitat dels espermatozoides és també molt important, són més ràpids que els del cavall.

LA SOMERA

La burra catalana mostra també la seva maduresa sexual passats els 3 anys d'edat, o fins i tot els 4 (fig. 2 i 3). A partir d'aquest moment, quan estan ben alimentades i en bones condicions ambientals, mostren activitat sexual durant tot l'any, encara que solen ser la primavera i, normalment, també la tardor les èpoques de major receptivitat al mascle.

Els cicles sexuals –l'interval entre ovulacions– sol durar 24 dies, en front dels 21 de l'euga, mentre que el zel pot durar entre 2 i 7 dies. Durant el zel, les burres que estan en ramada solen mostrar-se actives i alterar l'equilibri jeràrquic. En ocasions intenten muntar d'altres burres en zel, fet observable també en les vaques però no en l'euga. Davant del mascle, la burra en zel sol tirar les orelles enrera, estirar el cap i “mastegar” (obrir i tancar repetidament la boca), tot salivejant. Sols en algunes ocasions les burres aixecaran la cua, adoptaran posició d'orinar, orinaran i “vulva-jeran”, com ho fan les eugues. L'expressió del zel serà molt variable: normalment, les burres dominants en el ramat, o les de més edat, solen ser més expressives, mentre que algunes burres submises poden mostrar pocs símptomes.

◆ Figura 2

Somera en edat de maduresa sexual. El perfil frontonasal de les someres és més còncau que el dels mascles (fotografia de Jordi Jordana).

◆ Figura 3

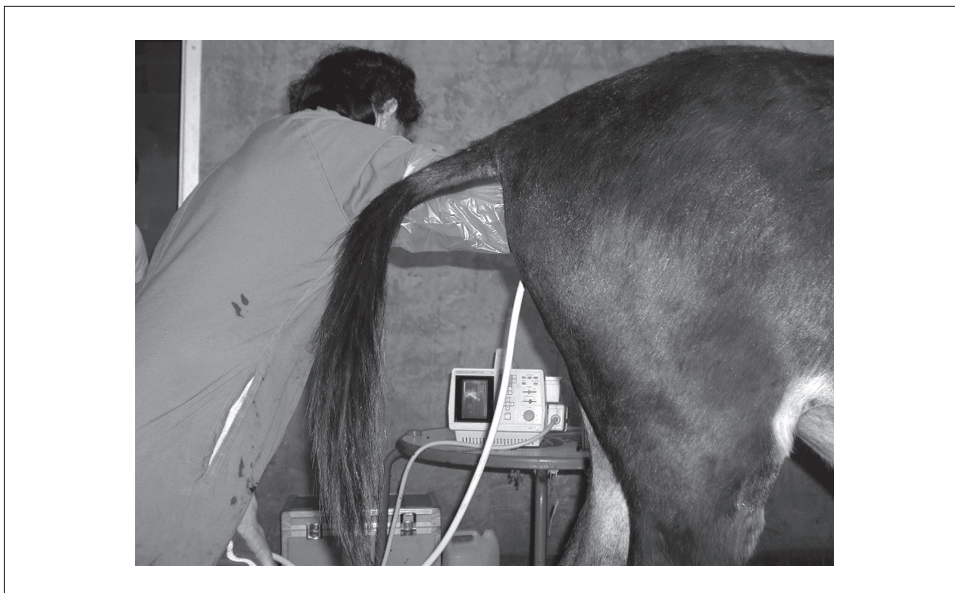
Someres que van participar al Concurs Morfològic de l'Ase Català de la Fira Comarcal de Primavera de Campllong de l'any 2010 (fotografia d'Anna Bosch).

A les ecografies observem que l'ovulació en la burra catalana sol produir-se amb una grandària fol·licular mitjana de 4,3 cm (4,5 cm en l'euga), i que el creixement fol·licular mitjà és de 0,4 cm/dia (0,3 cm en l'euga), creixement que disminueix o es deté el dia anterior a l'ovulació (fig. 4). L'ovari esquerre es mostra molt més actiu que el dret, i la taxa d'ovulacions dobles és elevadíssima, prop del 40%.

El millor moment per cobrir o inseminar la burra serà al final del zel, prop de l'ovulació. La gestació serà més llarga que en l'euga, 12 mesos, i pot arribar fins i tot als 13 mesos. En el postpart, la recuperació de l'activitat ovàrica es produeix als nou dies en primavera; no obstant això, és normal que en parts de tardor la burra entri en una fase de repòs sexual fins la primavera següent.

Resultats

En la raça asinina que ens ocupa, la catalana, la utilització de semen fresc, acabat de recollir, ofereix molts bons resultats (taula I). No obstant això, encara és necessària molta recerca quant a la seva conservació. La utilització de semen refrigerat

◆ Figura 4

Realització d'una ecografia a una burra catalana a les instal·lacions de la Facultat de Veterinària de la Universitat Autònoma de Barcelona (fotografia de Jordi Miró).

TIPUS DE SEMEN	GESTACIONS SOBRE EUGA	GESTACIONS SOBRE BURRA	
Munta natural o IA immediata	65-70%	65-70%	
IA 12 h semen refrigerat	45-50%	<45%	
IA 24 h semen refrigerat	35-50%	<30%	
IA semen congelat	35-50%	IA CONVENCIONAL MODIFICADA 2 gestacions (1 naixement) / 15 intents	IA PROFUNDA 6 gestacions / 8 intents

◆ Taula I

Resultats obtinguts pel Servei de Reproducció Equina de la Universitat Autònoma de Barcelona, fins l'any 2006, de la inseminació artificial amb semen de burro català, expressats en percentatges de gestacions aconseguides (IA: inseminació artificial).

(entre 4 °C i 7 °C) també està proporcionant bons resultats de supervivència i fertilitat, encara que, ara per ara, durant no més de 48 hores; al respecte, es dona una gran variabilitat en funció dels diluents espermàtics empleats i del protocol de conservació. I per últim, en referència al semen congelat, que en permet la conservació indefinida en nitrogen líquid (-196 °C), els resultats obtinguts fins al moment amb relació a la supervivència espermàtica a la descongelació estan sent molt acceptables. Però hem de comentar que quan aquest semen s'utilitza sobre eugues és molt més fàcil d'obtenir gestacions que quan s'utilitza sobre someres (taula I).

Amb el nou protocol que estem dissenyant a la Facultat de Veterinària de la Universitat Autònoma de Barcelona, sembla que estem millorant bastant aquesta fertilitat i comencem a oferir resultats molt esperançadors per a la conservació criogènica dels guarans catalans.

BIBLIOGRAFIA

- FLOTATS, A. (2007); *Caracterització morfològica dels espermatozoides de ruc català*, Tesina d'investigació, Universitat Autònoma de Barcelona.
- FOLCH, P. (1998); *Programa de conservació i manteniment de recursos genètics animals en la raça asinina catalana*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- MELLO, S.L.V., HENRY, M., SOUZA, M.C. & OLIVEIRA, S.M.P. (2000); «Effect of split ejaculation and seminal extenders on longevity of donkey semen preserved at 5 °C», *Arq. Bras. Med. Vet. Zootec.*, 52 (4).
- MIRÓ, J., LOBO, V., MEDRANO, V. & RIGAU, T. (2003 a); «Dinámica folicular en la burra catalana», *IV Congreso Ibérico de Reproducción Animal*, Las Palmas de Gran Canaria.
- MIRÓ, J., LLODRA, M., GONZÁLEZ, R., LOBO, V. & RIGAU, T. (2003 b); «Comportamiento sexual del garañón catalán en época reproductiva», *IV Congreso Ibérico de Reproducción Animal*, Las Palmas de Gran Canaria.
- MIRÓ, J., LOBO, V., MEDRANO, V., PEÑA, A. & RIGAU, T. (2003 c); «Conservación de semen refrigerado de garañón catalán», *IV Congreso Ibérico de Reproducción Animal*, Las Palmas de Gran Canaria.
- MIRÓ, J., MEDRANO, V., LOBO, V., PEÑA, A. & RIGAU, T. (2003 d); «Primeros resultados para la congelación de semen en el garañón catalán», *IV Congreso Ibérico de Reproducción Animal*, Las Palmas de Gran Canaria.
- MIRÓ, J., LOBO, V., QUINTERO-MORENO, A., MEDRANO, A., PEÑA, A. & RIGAU, T. (2005); «Sperm motility patterns and metabolism in Catalanian donkey semen», *Theriogenology*, 63, pp. 1706-1716.
- PEÑALBA, A. (2005); *Efecto de la dilución o de la eliminación del plasma seminal sobre la supervivencia y los patrones de motilidad espermáticos en el semen refrigerado del garañón catalán*, Tesina d'investigació, Universitat Autònoma de Barcelona.
- TABERNER, E. (2005); *Estudi del cicle estral, la dinàmica folicular i la predicció de l'ovulació en la burra catalana*, Tesina d'investigació, Universitat Autònoma de Barcelona.
- TRIMECHE, A., RENARD, P. & TAINTURIER, D. (1998); «A procedure for Poitou jackass sperm cryopreservation», *Theriogenology*, 50, pp. 793-806.

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics,
(BOSCH, E., COMAS, P. & MAROTO, J., ed.), Quaderns, 28, CECB,
Banyoles, 2010, pp. 85-108.

Terminologia dels èquids, en especial la pròpia del burro i els seus híbrids

Joaquim GRATACÓS i PRAT, Jaume GRATACÓS i MASANELLA*

Veterinaris, c/ Colom, 32, 17820 Banyoles

*: † 5-3-2010

Introducció

La terminologia és una ciència que juga un paper primordial en l'establiment del lèxic i en l'intercanvi de coneixements, a fi que siguin entenedors per a les persones que han de fer-ne ús en la professió, l'ofici, la comunicació, l'esport o el lleure.

En aquests moments en què la recuperació del burro català va arrelant i s'hi van definint uns objectius, és també el moment d'incrementar els esforços per recuperar, fixar i emprar els termes del lèxic propi del món del cavall, en especial el del burro i els seus híbrids, i fer-ne un objectiu més en la recuperació de la normalitat lingüística.

QUÈ US VOLEM PROPOSAR?

Encara que en el llenguatge parlat hi hagi alguna incorrecció, esperem que aquells termes que es digueren en un temps passat, que diem encara i que confiem que es diguin el dia de demà no restin com uns mers testimonis, sinó que arrelin en la cultura del cavall. Volem recuperar, fixar i difondre la terminologia pròpia d'aquest àmbit i contribuir així a la seva normalitat lingüística.

QUÈ EN TRAUREU, D'AQUEST TREBALL?

- Tenir una noció del que és la recerca terminològica i per a què és important.
- Comprendre que és interessant emprar bé les paraules per poder entendre'ns.
- I, finalment, ja que parlem de l'ase català, conèixer una sèrie de paraules que són pròpies d'aquest món.

QUINA EXPERIÈNCIA TENIM?

- Hem col·laborat en el llibre d'Isclé Selga *Identificació equina per ressenya descriptiva i gràfica*, DARP, 1991 (SELGA i JORBA, 1991).
- Som els autors del primer *Diccionari d'Exterior del Cavall*, Col·legi Oficial de Veterinaris de Girona, 1994 (GRATACÓS *et alii*, 1994).
- Hem col·laborat en el *Diccionari de veterinària i ramaderia*, Termcat, Enciclopèdia Catalana, 2002 (TERMCAT, 2002).
- Som consultors del Termcat per a qüestions veterinàries, equines i de ramaderia.

Terminologia i recerca

El llenguatge emprat en la cultura del cavall no sols es refereix a l'individu o al conjunt d'individus de l'espècie equina, sinó que també s'enriqueix amb termes d'altres àrees com són els guarniments, els arreus i els ornaments que són en contacte amb l'animal, així com els mots que expressen la relació entre l'home i el cavall: el maneig i les ordres, les professions i els oficis, el treball i l'esport.

El treball de recerca i de compilació de termes s'ha realitzat a partir de fonts del patrimoni lingüístic escrit i de fonts del patrimoni lingüístic parlat.

DE FONTS ESCRITES

a. Algunes obres antigues fonamentals:

- Les quatre grans Cròniques (segles XIV-XV);
- *Manescalia* de Manuel Dieç (1440);
- El *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* o *Llibre del Prior* del nostre convilatà fra Miquel AGUSTÍ (1617);
(Les dues darreres obres tingueren vigència, primer una i després l'altra, durant més de quatre-cents anys, fins el segle XIX.)

- I la magnífica col·lecció de textos medievals catalans *Els nostres clàssics* de l'editorial Barcino.

b. Les següents obres generals:

- Els dos diccionaris monumentals, el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover Moll (ALCOVER & MOLL, 1993) i el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines (COROMINES, 1980-1991);
- la *Gran Enciclopèdia Catalana* (GEC, 1968-1989);
- diversos diccionaris i enciclopèdies en la llengua catalana.

DE FONTS ORALS

El treball de camp l'hem portat a terme en el territori en el qual hem desenvolupat el nostre treball professional: el Pla de l'Estany, part de l'Empordà, part del Gironès, part de la Garrotxa i, ja fa molt temps, la vall de Camprodon. Ha estat el contacte amb els pagesos, els ramaders, els ferrers, els tractants, amos i mossos, etc. la via de transmissió del lèxic que havien après dels seus familiars o gràcies a l'ofici. Però aquesta font viva cada dia és més reduïda i té més vicis de llenguatge i influència d'altres llengües.

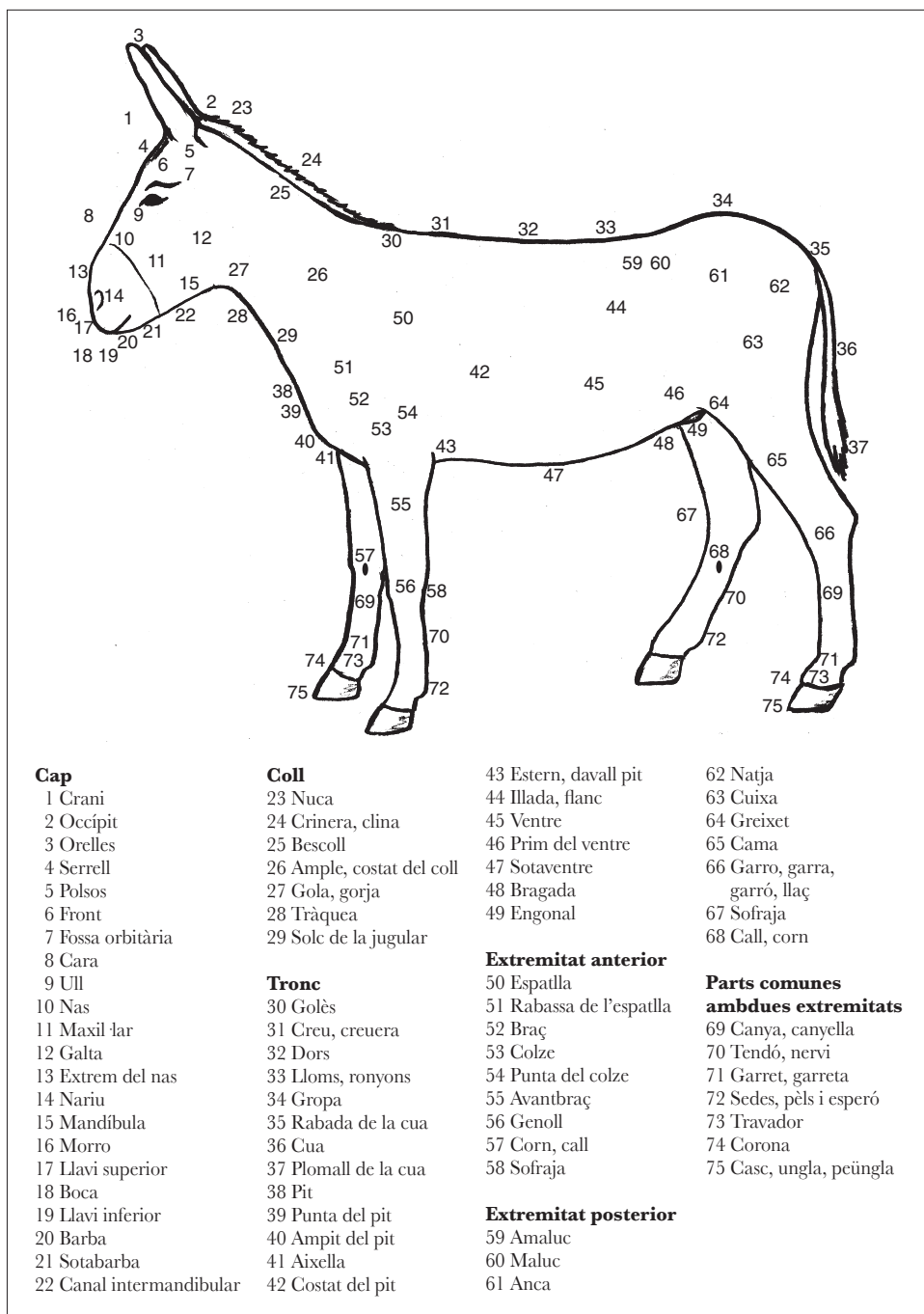
Finalment, conservem la tradició oral familiar de cinc generacions de veterinaris.

Mètode de treball

El nostre objectiu ha estat aplegar el patrimoni lingüístic català dels animals equins escrit i parlat en els diversos dialectes i registres –culte i popular–; fer un recull de les formes catalanes arrelades i altres de noves; i establir un llenguatge viu a l'abast de tothom.

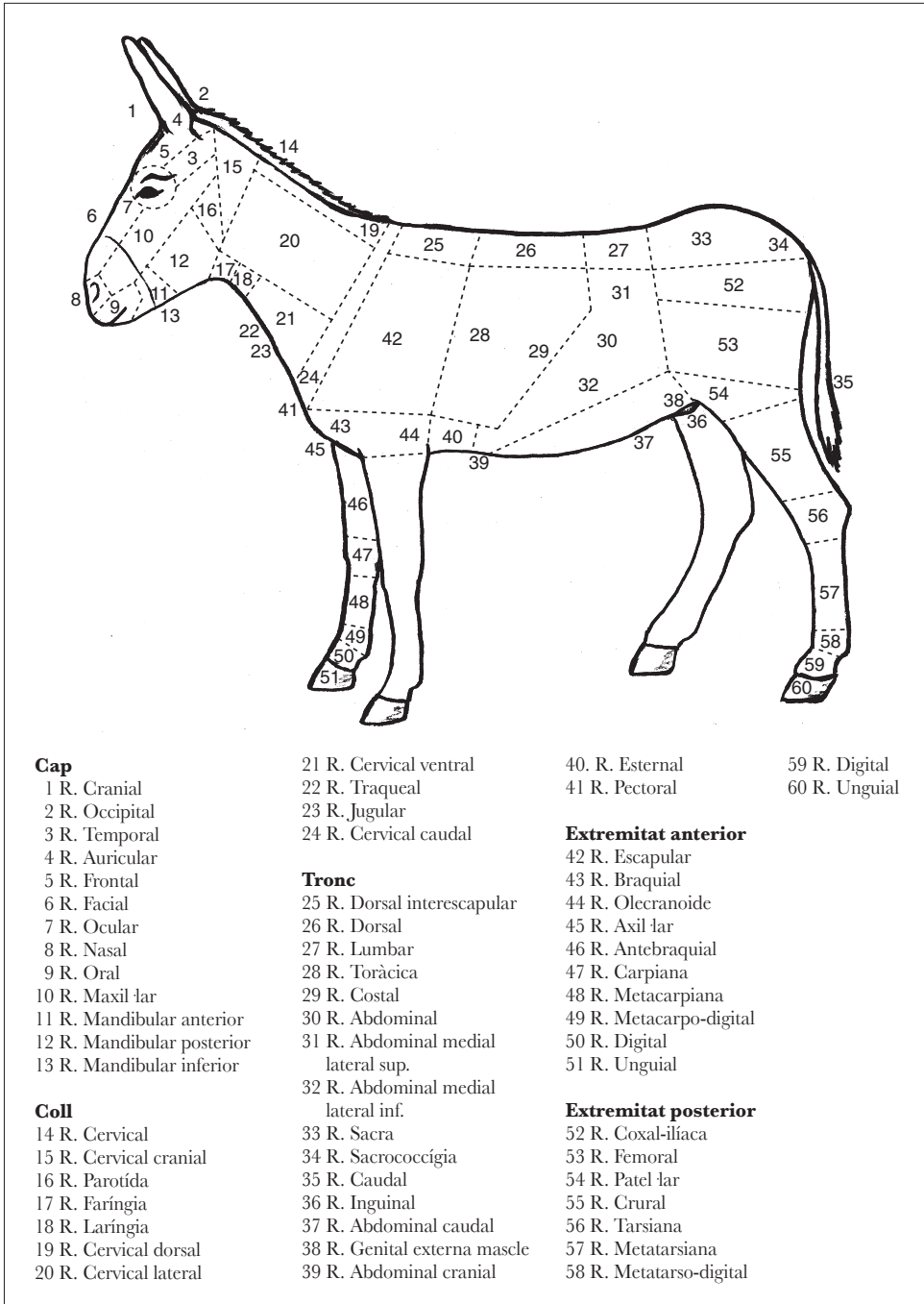
Per seguir una metodologia de treball coherent, hem emprat la de la recerca terminològica establerta pel Termcat. N'hem seguit les línies generals, però no amb la complexitat que comporta.

De primer, el que vam fer va ser una llista de tots els termes que coneixíem i afegírem, més tard, altres paraules que ens va semblar que podien entrar en el treball que fèiem. Després, vam fer una anàlisi de l'estat de la llengua amb referència al cavall i els altres animals de peu rodó. Finalment, elaborarem una estructuració conceptual de les matèries –arbre de camp–, per concretar l'abast temàtic del treball i controlar la pertinença dels termes que incloïem.

● Figura 1

Parts externes del burro (dibuix de Dolors Pinatella).

● Figura 2

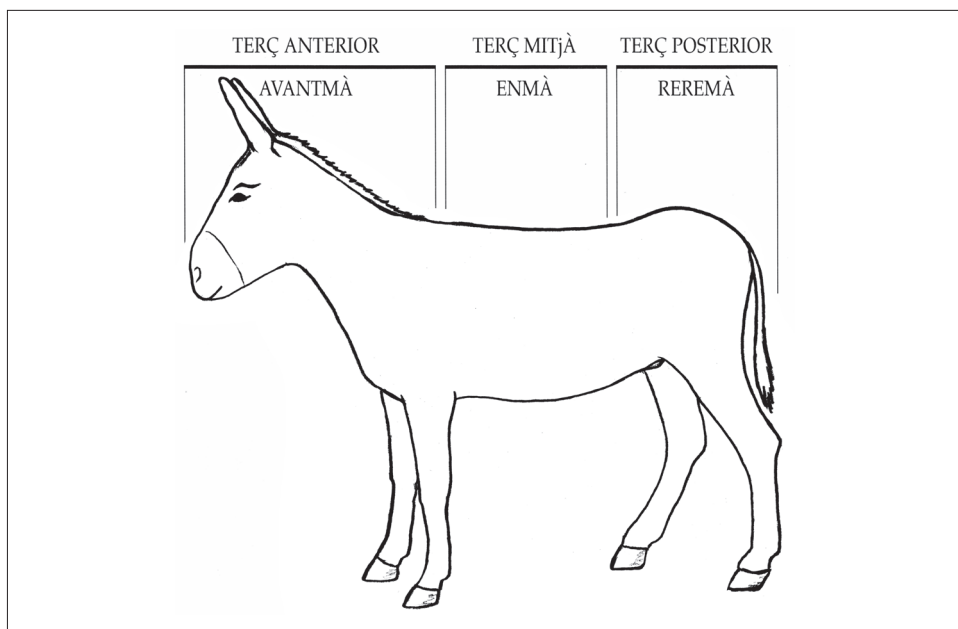
Regions externes del burro (dibuix de Dolors Pinatella).

En aquest treball no estan compresos els termes de cada raça en particular –només les formes generals–, com tampoc el camp dels aliments i l'alimentació ni el de les malalties.

Hem cregut que com a tècnics en la matèria, i amb el bagatge que portem de molts anys de coneixement del llenguatge popular gràcies al contacte i el tracte directe amb gent relacionada amb cavalls, muls i ases de diverses comarques, podríem tenir el desllorigador de la forma més precisa i puntual de cada terme.

El treball ha estat fet amb la finalitat d'establir una terminologia del cavall fins al moment present, a les primeries del segle XXI, amb la inclusió de paraules del patrimoni històric de la llengua des de principis de l'edat d'or de la literatura catalana, el segle XIII, fins avui.

No hi hem inclòs, excepció feta d'uns pocs termes, els sinònims fonètics privatis de les parles locals, perquè l'abast del treball seria massa extens i necessàriament incomplet.

● Figura 3

Divisió del cos dels animals grossos. En terç anterior, mitjà i posterior, sense muntar. En avantmà, enmà i reremà, quan està cavalcat (dibuix de Dolors Pinatella).

Hi hem reflectit els termes normalitzats i els més corrents del llenguatge popular; en especial els que són vius i no donen lloc a confusions ni imprecisions, encara que alguns dels quals –i més d’alguns–, aviat podran passar als diccionaris amb la categoria de “*ant.*” (antics, antigament). Recordem el que deia Joan Corominas: “Té el mateix valor el llenguatge del pastor que el llenguatge del senyor”.

Cada terme és binominal –ja que són comptats els que tenen una sola forma–: una es correspon al llenguatge popular i l’altra al llenguatge culte, la qual cosa no vol dir que una sia més valuosa que l’altra.

No expressem cap prioritat en l’ordre en què apareixen els termes: l’ordre és alfabètic, com també ho és per als sinònims absoluts, els sinònims complementaris i els grups multinominals de les notes.

CRITERI GEOGRÀFIC

En primer lloc, hem donat entrada a totes les formes conegudes i usades en el domini lingüístic de tot el Principat; a continuació, les d’una comarca en concret i al final, les locals, sia en els diccionaris, obres literàries o guardades en la memòria històrica del poble.

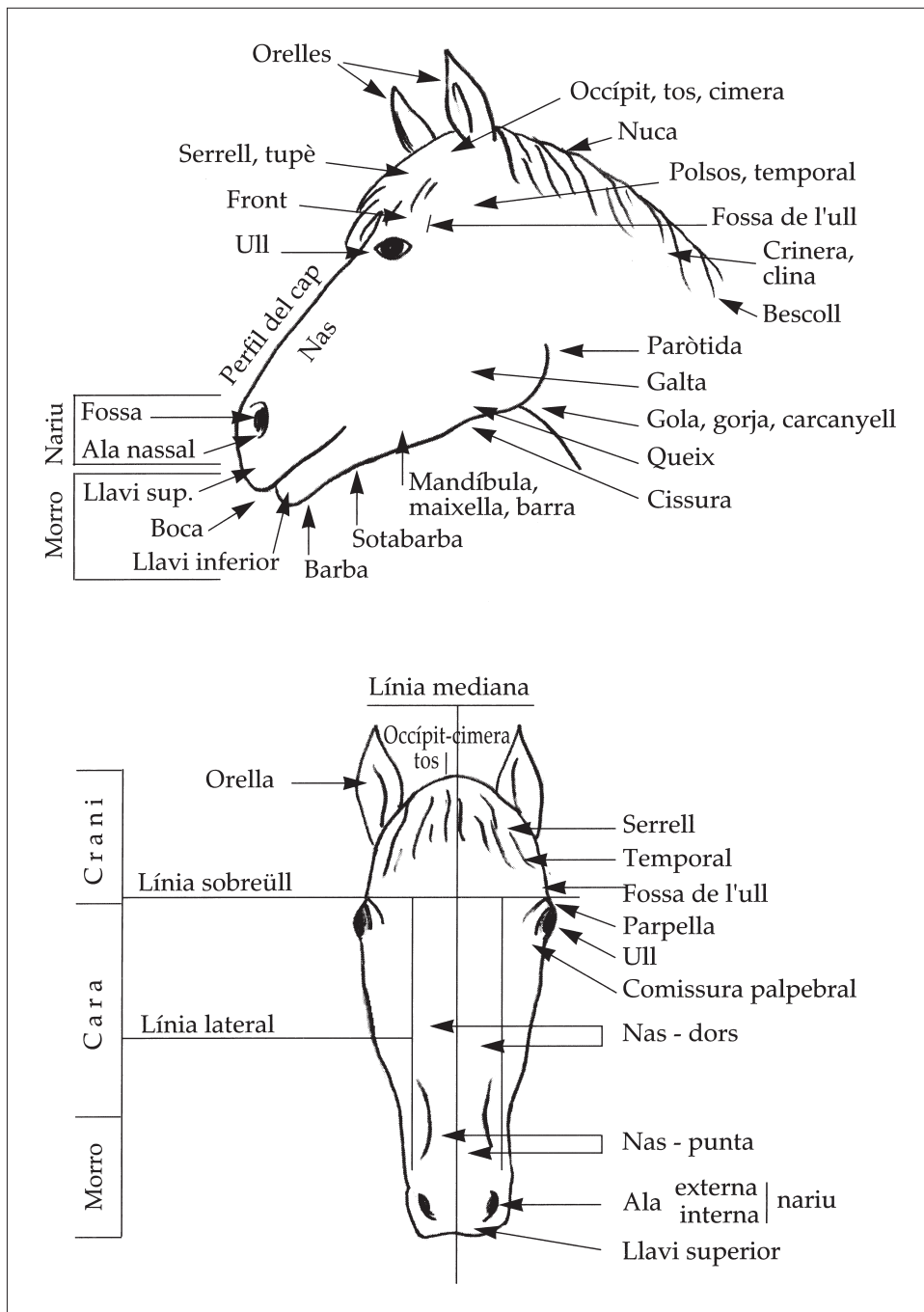
Hi ha paraules que són usades per quasi tothom en una àrea molt extensa, com *romer* o *greixet*, que són usades des d’Alacant fins al Rosselló, passant per tota la franja mediterrània, i des d’Andorra fins a la mar.

CRITERI HISTÒRIC

Hem retornat la seva vigència a paraules que hem trobat en manuscrits de l’època medieval, en especial a la *Manescalía* d’en Manuel Dieç i en altres textos literaris, i també en llibres d’altres èpoques com el d’en Miquel Agustí, el llibre dels *Secrets d’agricultura, casa rústica i pastoril*, ja que creiem que seria bo que tornessin a fer-se servir, com ja s’havia fet en altres temps.

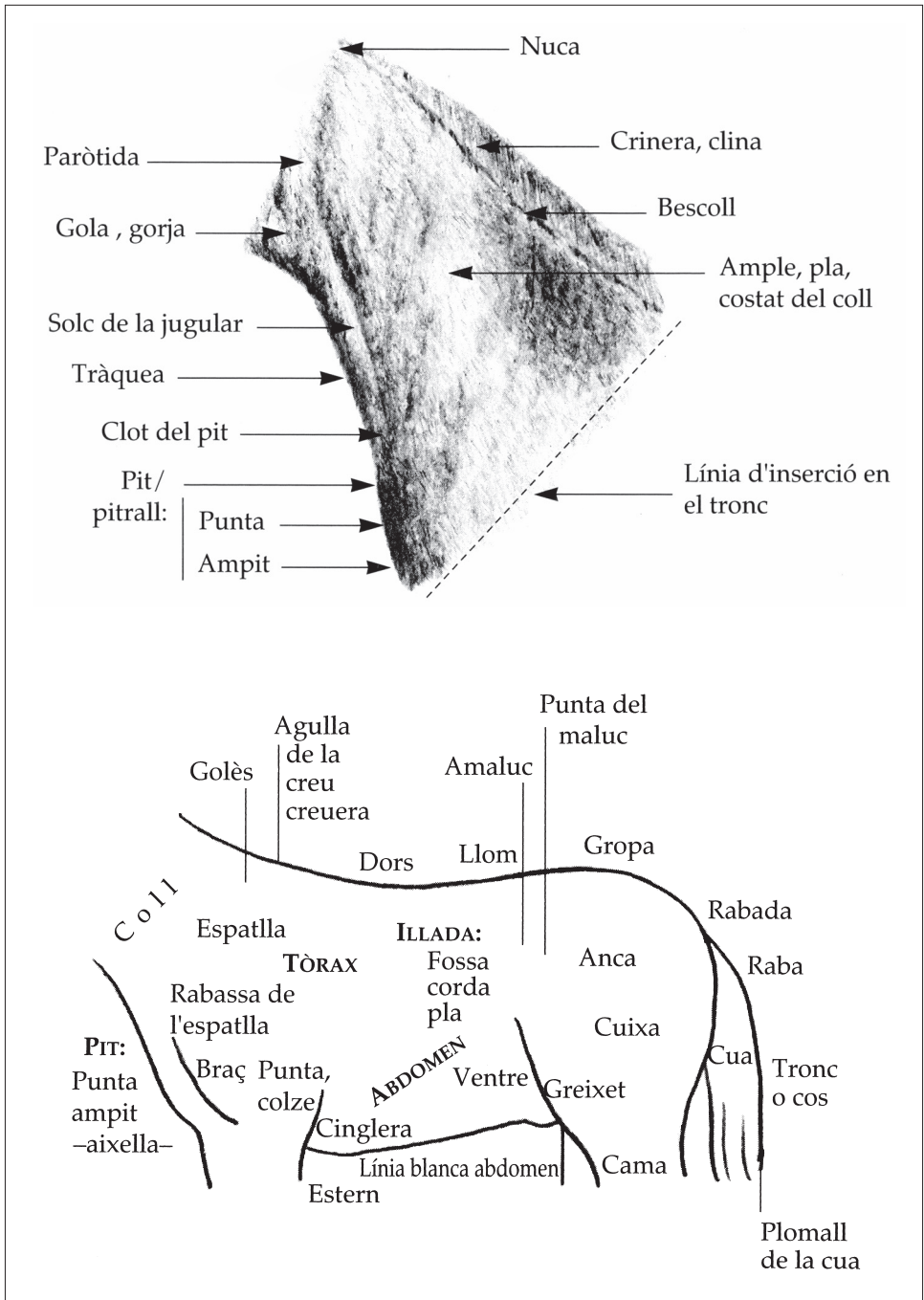
CRITERI ETIMOLÒGIC

Els termes que figuren en diccionaris antics –no normatius–, ens ha semblat que també podrien ser-nos d’utilitat en la nomenclatura moderna actual, en especial els que provenen del llatí, d’alguna llengua romànica o d’altres precedències, si estan assimilats en la parla actual.

● Figura 4

Noms del cap dels èquids. Dalt: cap de costat; baix: cap de davant (procedent de GRATACÓS *et alii*, 1994; dibuix de Dolors Pinatella).

● Figura 5

Noms de les parts dels èquids. Dalt: el coll i el pit; així: el tronc (procedent de GRATACÓS *et alii*, 1994; dibuix de Dolors Pinatella).

CRITERI NORMATIU

Els noms antics o en desús i recuperats s'han normalitzat al llenguatge d'ara.

Recerca terminològica

EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE TERMES A *LES VENJANCES D'EN SAMSÓ*

Presentem l'evolució del lèxic del burro que es troba a *Les venjances d'en Samsó*, del *Llibre dels Jutges de La Bíblia*.

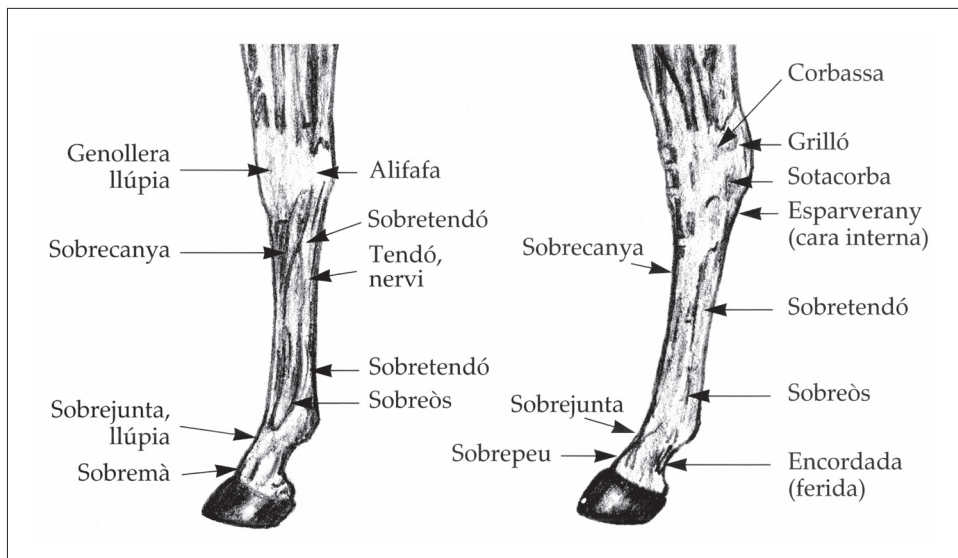
La Bíblia de Montserrat, vol. IV, 1929

Jutges 15, 15-16:

«¹⁵ I trobà un queix fresc d'ase. Ell, que allargà la mà, l'agafà i baté amb ell mil homes.

»¹⁶ I digué Samsó:

Amb aquest queix d'ase mort arrossinat
els he arrossinat,

◆ Figura 6

Noms de parts i de tares de les cames dels èquids. Esquerra: cama anterior; dreta: cama posterior (procedent de GRATACÓS *et alii*, 1994; dibuix de Dolors Pinatella).

amb un queix d'ase
mil homes he batut!»

Biblia de la Fundació Bíblica Catalana, Institut Cambó, 1948; 1968

Jutges 15, 15-17:

«¹⁵ Va veure una mandíbula d'ase, encara sencera, allargà la mà, la prengué i matà amb ella mil homes.

»¹⁶ I digué Samson:

Amb una barra d'ase
els he ben desbarrats
Amb una barra d'ase
mil homes he esclafat.

»¹⁷ En acabar la cantarella, llençà la barra de la seva mà, i al lloc aquell l'anomenà Ramat-Lequí.»

La Bíblia. Bíblia Catalana, traducció interconfessional, 1993

Jutges 15, 15-16

«¹⁵ Samsó trobà una maixella d'ase, encara fresca: la va agafar i matà mil homes.

»¹⁶ I va exclamar:

Amb una maixella d'ase
els he esquilat;
amb una maixella d'ase,
mil homes he estossat.

»¹⁷ En acabar aquesta corrandà, va llençar ben lluny la maixella, i l'indret on va caure l'anomenà Ramat-Lehí (que vol dir: turó de la maixella).»

Tots els termes anatòmics de l'ase que són citats en aquest text tenen vigència avui dia. El que s'usa menys és *queix* –en frases com *aprendre amb la mamella* i *amb lo queix, menjar a dos queixos*– i *barra* –en *barra de dalt o de baix* i en *barraassegut* o en *aassentar-se les barres* per indicar el tètanus.

La peça anatòmica que va usar Samsó en la lluita contra els seus enemics devia ser *fresca, encara sencera* (com diuen els versets), per tant no tenia temps d'haver-se degradat; d'un animal *jove - adult*, perquè tingués una consistència forta i la suficient duresa, i d'una *femella* (les femelles no tenen ullals) perquè així, agafant-la per les barres o diastema, no es podia ferir la mà.

RECERCA DEL SIGNIFICAT DE TROT E D'ARLOT

Hem buscat el significat d'una expressió que trobem en el *Llibre dels fets* del rei Jaume I: “de trot e d'arlot” (una vegada) i “trotran e d'arlot” (dues vegades):

60. 21 “E isquem trotran e d'arlot contra ali on havia estada la batayla.”

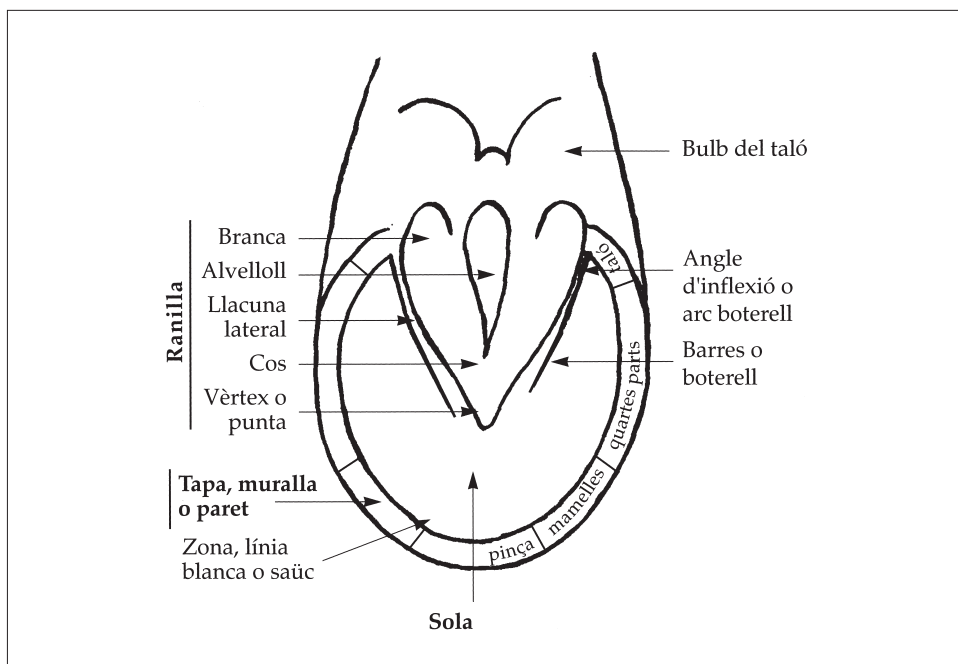
133. 9 “...vench-nos. I. balester a caval e vench trotran e d'arlot.”

134. 3 “E nós, de trot e d'arlot passam lo riu Calders.”

(Edició crítica d'en Jordi Bruguera, 1991. Col·lecció Els nostres clàssics, núm. B.10, vol. 2). Aquí, Bruguera interpreta *arlot* com “desbaratadament”.)

Buscant en diferents diccionaris el terme *arlot*, tots deien:

1. Mot despectiu, el que viu a costa d'una dona prostituïda, macarró.
2. Bordegàs, minyó o noi.
3. Rei arlot.
4. Galop (*Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover-Moll).

● Figura 7

Noms de les parts externes de la cara plantar del casc (procedent de GRATACÓS *et alii*, 1994; dibuix de Dolors Pinatella).

Ens va semblar que la quarta era una definició adequada, perquè en termes d'hípica, en la conducció d'un carruatge o muntant un animal de sella sempre es diu l'anadura de menys a més, així: caminant o anant i trotant; trotant i galopant, tal com diu en la *Crònica*.

Però, hi ha moltes menes de galop. Quina classe de galop podia ser?

“On havia estada la batalla” hi podia haver entrebancs. Per altra banda, els cavalls dels ballesters no eren corsers ni destriers, eren cavalls més petits, aques o acanees, i passant un riu, encara que fos de poc cabal o hi hagués un gual, no es podia córrer gaire de pressa. Amb aquestes dades només podia ser un galop: el **galop dissociat**.

En el galop dissociat la batuda del bípede diagonal (en posar els peus al terra) no es fa alhora, es fa separatament; i llavors el galop de 3 temps és converteix en un galop de 4 temps; l'animal, sense estar en l'aire, sempre té una extremitat en contacte amb el sòl. El galop dissociat és un galop lent o molt lent, molt còmode per al genet, en el qual la cavalcadura no s'ha d'esforçar massa ni cansar-se. El genet pot fer algun moviment de balanceig, però mai pronunciat.

ELS TERMES DE LES PARTS I LES REGIONS DELS ANIMALS

Pel que fa a paraments naturals, comencem per l'anatomia externa dels animals equins, de la qual estudiarem les parts i regions de l'ase i del cavall (fig. 1-9).

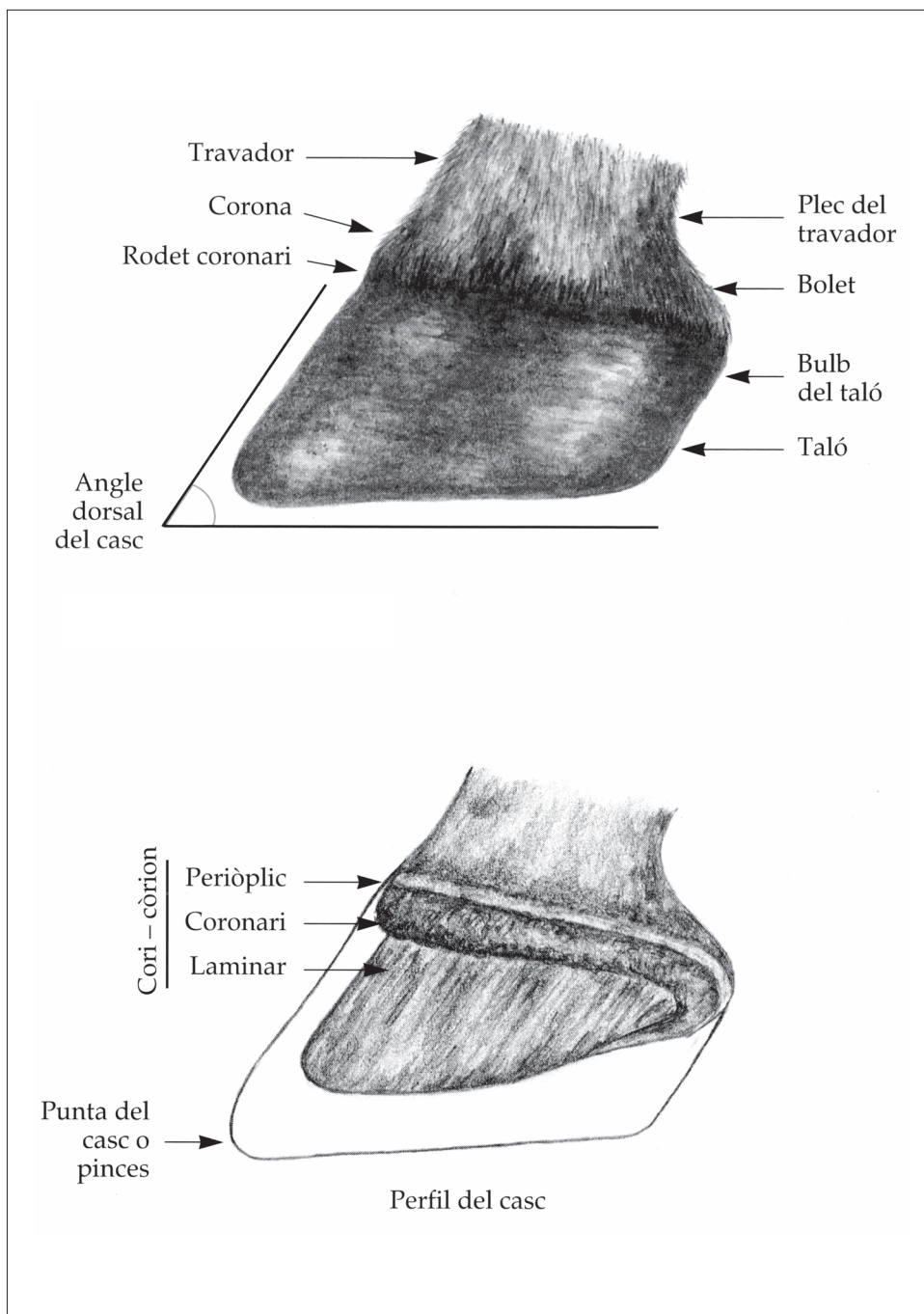
La **part** és la unitat, la més senzilla, que no vol dir la més petita (fig. 1).

La **regió** està formada per una sola part o per l'agrupació de dues o més parts (fig. 2).

Per a la descripció d'aquestes dues divisions anatòmiques hem seguit la nomenclatura de la Nomina Anatomica Veterinaria (NAV), norma internacional per a l'anatomia, que també hem seguit per fer algun canvi en noms que no eren normalitzats.

El llenguatge que usem per a les parts és un llenguatge uninominal o binominal, de registre popular i de registre culte; per a les regions hem reservat el llenguatge uninominal i el registre culte o tècnic.

L'origen dels noms de les parts i les regions és principalment el llatí i el grec, transmesos per l'Escola de Medicina de Salern, de gran prestigi i influència a Pàdua i

◆ Figura 8

Noms del casc. Dalt: parts externes del casc; baix: el cori o còrion de l'ungla o peüngle (pla lateral) (procedent de GRATACÓS *et alii*, 1994; dibuix de Dolors Pinatella).

Montpeller en l'època medieval, que va recollir la tradició clàssica i va incorporar la ciència àrab amb els seus tractats i traduccions dels clàssics.

Hem incorporat noms antics que encaixen perfectament en la nomenclatura actual. D'en M. Dieç traiem garret, golès, nus, rabassa, sedes, tudell... D'en M. Agustí, garrès, burro, pèl de serp...

Són tradicionals: boterell, mascle del peu, peu petit... Per a la divisió del casc: pinça, mamella, quartes parts o quarts, taló.

Són termes actualitzats: amaluc, ampit (actualment ningú no els coneix ni els fa servir).

I són termes nous (neologismes): avantmà, enmà, rermà (divisió del cos del cavall, especialment quan és cavalcat), alvellol, angle d'inflexió, tegell (os distal del dit), bolet del peu, sola...

ORÍGENS DELS TERMES

Del llatí procedeixen la majoria dels termes anatòmics: abdomen, crani, coll, dors, fre, genoll, membre, tòrax.

De les llengües germàniques: anca, esquena, barra, esperó, gropa, guarà, pestanya, ròssa i rossam (*ross*), melsa, moca. Colors: blanc, bru, gris.

Del fràncic i del francès: ballotade, brun, buc, carcanyell, colze, crem, galta, jarret, taca, tupè.

De l'italià: garrès.

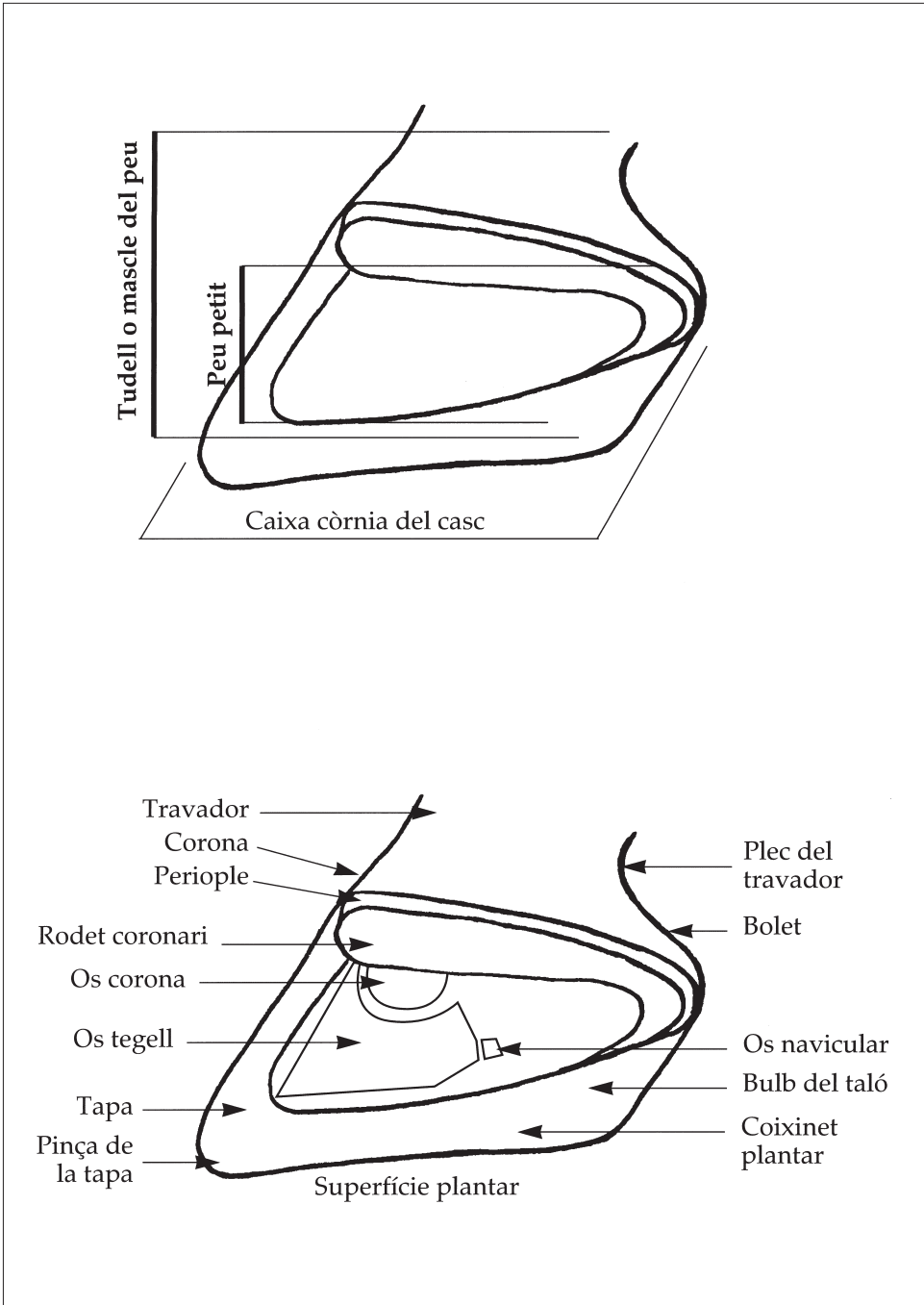
De l'àrab: alifac, alifafe, amaluc, cabestre, escàtil, maluc, rafalí, safena.

Del castellà: alazán, calzado, isabela, palomino.

De l'anglès: jockey, oxer, poney, tàndem.

Són comuns a l'àrea mediterrània: greixet (cat), grasset (fr), grassetto (it).

Són comuns a diversos idiomes: pelatge (cat), pelaje (es), pelagem (por), pelage (fr).

● Figura 9

Noms del casc. Dalt: noms tradicionals (pla medial); baix: noms de la cara externa, mitjana i interna (teggell) (procedent de GRATACÓS *et alii*, 1994; dibuix de Dolors Pinatella).

TERMES REPESCATS O RENOVATS

Són termes repescats o renovats: burell, garrès, golès, maure, moreu, nus, rabassa de l'espatlla, rossinolaire, sedes, tudell.

TERMES ACTUALITZATS AMB NOVA SIGNIFICACIÓ

Són termes actualitzats amb nova significació: amaluc, ampit.

TERMES INCORPORATS

Són termes incorporats: color advertidor, cop de destral, cop de llança, ditada.

NEOLOGISMES

Els neologismes són: aferrall, alvellol, avantmà –enmà–, rermà, boterell, bolet del peu, castany maure, cavall abigeat, eix vertebral, mirallejat, nuat, peu petit, plaçar, tegell.

TERME PRINCIPAL I SINÒNIMS COMPARATIUS

Tenim com a terme principal: renill i renillar, amb set sinònims comparatius.

TERME PRINCIPAL, CAP DE SÈRIE I TERMES EQUIVALENTS

Terme principal, cap de sèrie i termes equivalents: lligam i cadena, coble, corda, corretja, fermall, destre, ramal i ronsal.

TERMES QUE NO FIGUREN EN ELS DICCIONARIS

Hi ha dos termes que no figuren en els diccionaris: despigmentar i derivats.

TERMES AMB DEFINICIÓ EQUIVOCADA EN ELS DICCIONARIS

Hi ha un terme amb definició equivocada en els diccionaris: bai.

Termes nous (neologismes), termes renovats i algunes particularitats

aca Cavall petit que no arriba a la marca (148 centímetres d'alçada).

Terme a punt de desaparèixer. Només el recorda la gent gran i alguns joves. És un mot genuí que ha estat vigent una pila d'anys, des de l'antic *aquanea*, del llatí *equus, equa*.

Aquest terme català ha estat, d'un temps ençà, desplaçat pel terme *poni*, que s'ha anat imposant per moda i pel canvi de "marques" que va realitzar, fa uns anys, la FEI (Federació Eqüestre Internacional). Si és molt petit se'l denomina *aqueta*.

Poni tenia la significació d'aca petita o aqueta, que no arribava a 1,20 m. Caldria fomentar i utilitzar una altra vegada el terme aca i deixar el de poni com a sinònim de aqueta.

aferrall Filera o fileres de llambordes, pedres o altres materials, posades en un camí o via pública perquè no rellisquin els animals grossos.

No queden gaires aferralls a les nostres poblacions. És una de les moltes conseqüències que va tenir la desaparició del transport mitjançant animals (equins o bovins).

alatzà/roig Dit del pelatge dels equins d'un color més o menys roig d'argila o molt semblant al de la canyella, inclòs el de la crinera, el de la cua i el de les cames, més clar o més fosc que el de la resta del cos.

Alatzà prové de l'àrab *al-hasan* i del castellà *alazán*. És un color propi de la raça àrab. S'usa principalment a les ciutats (central).

El terme roig es fa servir més als pobles (perifèric). El seu origen és més antic, del llatí *ruber*. Caldria potenciar i utilitzar el genuí *roig*, com a adjectiu més autèntic de la nostra llengua.

alvellol de la ranilla L'etimologia és *alvèol*, i no *albellol*, ja que és una petita cavitat poc profunda.

amaluc Terme que pràcticament ha caigut en desús, ara desconegut per la gran majoria de gent, que només coneix maluc. Li hem donat una nova significació: és la connexió entre l'os ili, el llom i la illada. És aplicable a tots els quadrúpedes.

maluc Curiosament, el terme *maluc* (que prové de l'àrab) ens va arribar de l'escola salernitana a través de l'escola de medicina de Montpeller, i no directament dels àrabs que hi havia al Principat.

ampit del pit Part anterior i inferior del pit. És una nova accepció d'ampit i d'aquesta part anatòmica.

avantmà-enmà-reremà Neologismes. Corresponen a terç anterior, terç mitjà i terç posterior de l'animal equí respectivament, quan està muntat pel genet o l'amazona.

bai Dit del pelatge d'un cavall de color ros amb la crinera, la cua i les cames de color negre, i, de vegades, amb ratlla senzilla al dors o doble encreuada fosca o negra. Sinònim comparatiu: baiard, baio (en la parla usual).

barra del casc Doblec de la tapa o muralla, des del taló a la punta de la rani-lla.

boterell del casc Neologisme. Sinònim complementari del terme precedent.

bolet del peu Neologisme. Part posterior del peu que es troba sobre el bulb del taló o el taló.

burell Matís del color gris fosc on els tons negres dominen sobre els blancs. Com diu la dita de les comarques nord-orientals: *blanc i negre fa burell*.

castany maure Neologisme. Dit del pelatge castany dels equins, d'un to tan fosc que sembla negre; però als llavis i al morro –i de vegades a les illades i a les natges– presenta taques rodones o arrodonides de color roig fosc.

casc Usat normalment en els èquids, així com *peüngla* o *ungla*. *Peülla* s'usa en els artiodàctils o animals de peu partit (dit també *unglot*).

cavall abigeat Neologisme. Cavall procedent de robatori.

color advertidor i coloració protectora Color que han adquirit els èquids en el transcurs del temps semblant al de l'entorn on viuen, per sostreure's de l'atac de llurs predadors.

cop de destrall Depressió que es troba al capdavant del bescoll, en la seva inserció amb el tronc, davant de la creuera.

cop de llança Depressió que es troba a la part anterior de l'espatlla i que és un petit enfonsament del múscul, davant del vorell anterior de l'escàpula.

ditada Petita depressió en el terç inferior i mitjà del coll, com una empremta. Segons alguns autors, és bon senyal que els exemplars tinguin una o dues ditades, cops de llança o cops de destrall.

despigmentació No hi és als diccionaris. Acció i efecte de llevar, perdre o mancar el color del pigment melanina.

eix vertebral Línia que formen les vèrtebres dels equins, des de les vèrtebres cervicals fins les vèrtebres coccígies. Hem substituït l'expressió “columna vertebral” per eix vertebral perquè els quadrúpedes no en tenen.

enrasar Igualar en alçària una dent amb la del costat.

garrès Terme renovat (M. Agustí, 1617) que prové de l'italià *garrese*. És sinònim de creu o creuera.

garret Sinònim de *garreta*, diminutiu de *garro* (M. Dieç, 1440).

golès Punt on s'ajunten les dues espatlles (M. Dieç, 1440). Hem trobat el terme *golès* en entremesos mallorquins vuitcentistes, *Entremès d'en Roagó Florit i na Faldó* (edició crítica d'Antoni Serrà Campins, 1995, Ed. Barcino, B.12). En un diàleg, quan parla Serení: “Que no heu vist en Roag com li tocava es golès? I la nota a final de pàgina: “Part on s'ajunten els espatllons d'un animal cavallí o asinal i que és molt sensible” (DCVB).

greixet Part de les extremitats posteriors que es troba entre la cuixa i la cama, que comprèn la ròtula i l'articulació fèmuro-tibial. És un nom comú en les llengües romàniques mediterrànies; així, en francès, *graisset*, i en italià, *grassetto*.

hinniar - hinnic Del llatí, *hinnire*, renillar, renill.

llambroixar Rebaixar, igualar i aplanar el casc.

llavorar Treballar sexualment (Pere III). Es diu *llavora* l'animal femella jove de l'espècie porcina que es guarda per a reproductora.

marca Alçada mínima de cavall. Actualment, la FEI la té fixada en 148 cm.

maure Pelatge d'un color molt fosc o negre. Del grec, negre.

mirallejat Neologisme. Dit del pelatge que presenta reflexos brillants com d'un mirall.

moreu Color molt fosc, tirant a negre, del pelatge dels animals grossos.

morro Usualment s'usa morro per a les persones i els animals grossos. Musell és per animals més petits i peixos.

nuat Dit de l'animal de peu rodó ben proporcionat i no gaire gran.

nus de l'anca Part sortint de l'anca. Semblant al nus d'una branca d'arbre.

nus de la natja Part sortint de la natja.

peu petit Neologisme. Part viva que queda al peu després de treure'n la part còrnia, la tapa, la sola i la ranilla.

plaçar Fer posar el cavall quiet, en un terreny pla i horitzontal, en la posició natural de repòs sense forçar-lo, amb les quatre potes formant un rectangle. Aquest terme substitueix a *quadrar*, perquè en realitat no forma un quadrat.

quarter del casc Conjunt de quatre parts, de les vuit en què es divideix el casc.

rabassa de l'espatlla Part anteroinferior de l'espatlla del cavall que forma l'articulació escapulohumeral (M. Dieç, 1440). Fins ara no se'n coneixia el nom. És deia, "encuentro", en castellà.

ranera sibilant Ranera acompanyada de sibilació o xiulets. És un vici redhibitori.

renill Crit o so del cavall. Té vuit sinònims complementaris: aïnada, arniet, assaïnement, assaïnet, eguí, guisco, hinnic, saïnet.

rossinolaire Cavall que serveix per a descobrir les eugues en zel.

sellar Dors (M. Dieç, 1440).

sèrie acromàtica Relació del blanc al negre, amb el gris d'intermedi.

sèrie cromàtica Relació del roig amb color baix fins al més obscur.

tegell Neologisme. Os distal del dit.

tigrat Dit del pelatge dels equins amb taques rodones de color negre o més fosc que el color base del cos.

truitat Dit del pelatge dels equins que té petites taques rosses o roges.

tudell Neologisme. Part distal de les extremitats dels èquids que comprèn el travador, la corona, el tegell i el casc.

tupè Conjunt de cabells que cauen damunt del front dels animals equins. Hem sentit dir *tupet*, exactament com en francès.

Termes incorrectes

Mostrem 32 termes incorrectes d'ús quotidià i territorial que no són del lèxic dels èquids, amb la proposta de com s'haurien de corregir.

<u>Es diu</u>	<u>(observacions)</u>	<u>Hauríem de dir</u>
acció de l'estribo		gambal
altura		alçada, alçària
bocat - bocado	part del fre	mos, embocadura
cabos		crins (crinera i cua)
candau	anatomia	barra o botarell
capa	no s'usa com a color	color, pèl, pelatge
color caramel	no s'usa com a color	color bai, crem
coça - cossa		guitza
cuartilla		travador
desmuntar		descavalcar, baixar
espoló - espolon	anatomia	esperó
espuela	del genet	esperó
estatura	només per a persones	alçada, alçària
estribo	ensellament	estrep
llostó	particularitat de marca	llista
marró - marron	no s'usa com a color	castany
morè - moreno	tonalitat de la pell humana	bru, pard, torrat
palma	part del casc	sola
pèl-alatzà	no és color de pèl	pèl-roig
pèl-castany	no és color de pèl	pèl-roig
quartilla	anatomia	travador
rems	anatomia	extremitats
rienda		regna
riendes		regnes
ressabi		vici
ressabiat		aviciat
rubicà		blanquit, entrepelòs
rubicano		blanquit, entrepelòs
talla	només per a persones o coses	alçada, alçària
tamany		mida, dimensions
tren anterior o posterior		terç anterior o posterior
tord vinós	particularitat del pelatge tord	cal indicar la part o regió on es troba

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, M. (1617); *Llibre dels secrets de agricultura, casa rustica y pastoril*, estampa de Esteue Liberòs, Barcelona.

ALCOVER, A.M. & MOLL, F. de B. (amb la col·laboració de SANCHIS, M. & MOLL, A.) (1993); *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals*, 10 vols., ed. Moll, Palma.

COROMINES, J. (1980-1991); *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona.

GEC (1968-1989); *Gran Enciclopèdia Catalana*, Enciclopèdia Catalana S.A., 17 vols., Barcelona.

GRATACÓS I MASANELLA, J., GRATACÓS I PRAT, M., GRATACÓS I PRAT, J. (1994); *Diccionari d'Exterior del Cavall*, Col·legi Oficial de Veterinaris de Girona, Girona.

SELGA I JORBA, I. (1991); *Identificació Equina per Ressenya Descriptiva i Gràfica, amb un Breu Diccionari dels Colors i les Regions Anatòmiques del Bestiar Rossam o de Peu Rodó, i les Equivalències en Castellà, Francès i Anglès*, Generalitat de Catalunya, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, Barcelona.

TERMCAT (2002); *Diccionari de veterinària i ramaderia*, Enciclopèdia Catalana & TERMCAT, Centre de Terminologia, Barcelona.

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics,
(BOSCH, E., COMAS, P. & MAROTO, J., ed.), Quaderns, 28, CECB,
Banyoles, 2010, pp. 109-143.

Ensinistrament i maneig del burro català

Esteve BOSCH

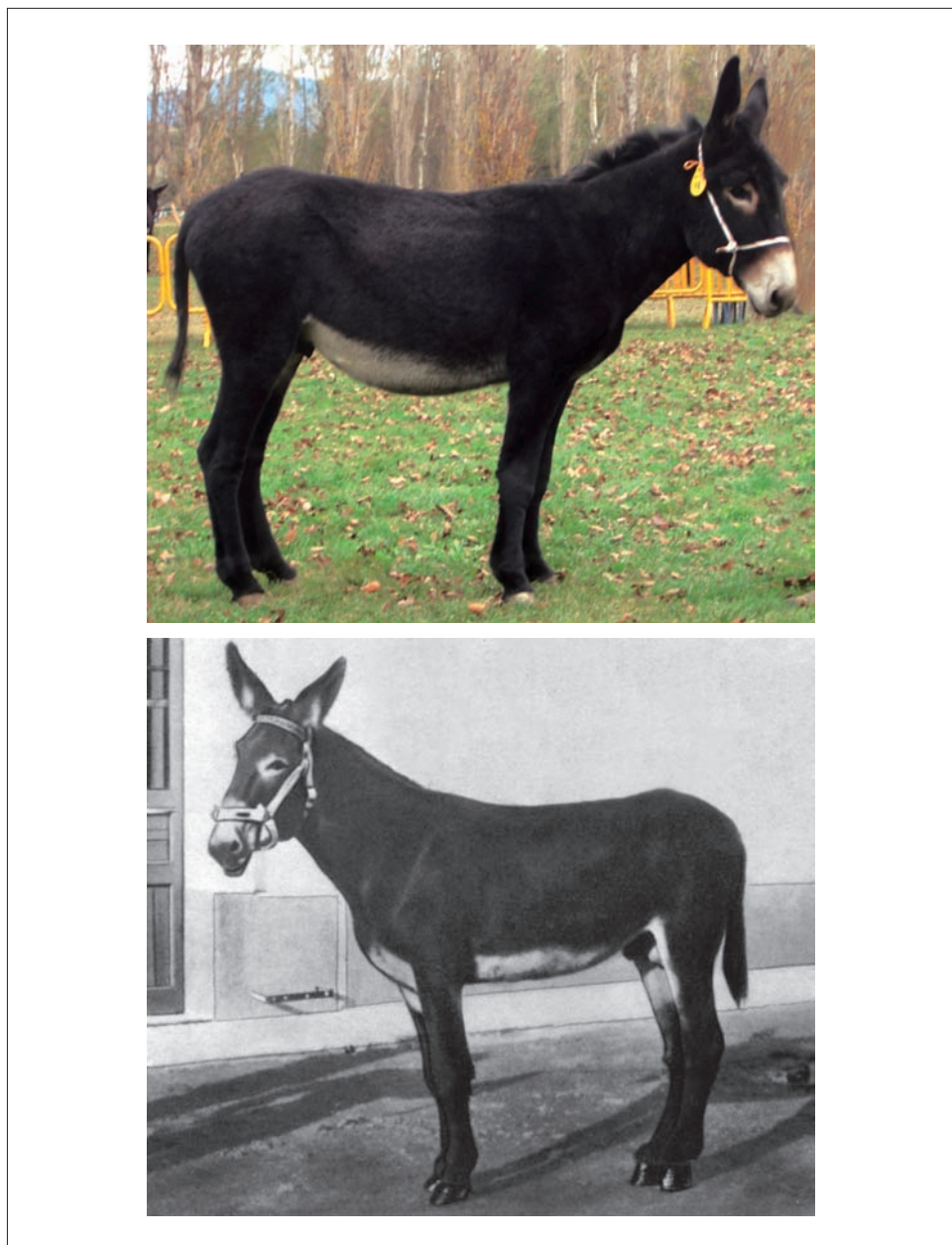
Associació del Foment de la Raça Asinina Catalana, c/ Rotes, 48, 17820 Banyoles

Coneixement del burro

L'ESTRUCTURA

Dins dels èquids, una de les característiques que distingeixen el burro és sobretot la seva estructura òssia pel que fa a tot el cos, però molt particularment el cap. L'estructura òssia del cap és manifesta, és un cap reforçat que no presenta la finor que la dels cavalls, sinó que té unes òrbites oculars molt marcades, els pòmuls també molt marcats i per tant és pesant, gros. Això fa que tot el seu comportament estigui determinat per aquest cap pesant; sense anar més lluny, la seva marxa és lenta perquè ha de transportar aquesta part del cos que té una estructura òssia molt important (ROSSELL, 1921; JANINI, 1942).

D'altra banda, els rucs difícilment carreguen massa muscular i són sobretot pell, os i greix; s'engreixen amb molta facilitat, no tant en el cas del burro català, però sí en altres races com la zamorà-lleonesa i l'andalusa, que tenen tendència a la infiltració de greix en tot el teixit, sobretot en el coll i en el llom (a tot el llarg del dors, però més en el llom). Per això cal remarcar que el cavall es muscula amb molta més facilitat i per tant és un animal més competitiu, mentre que el ruc és un animal amb molt teixit fibrós –os, fibra tendinosa i poca carn–, i en conseqüència té una marxa lenta, però molt valenta: és molt resistent, difícilment pateix de tendinitis ni lesions musculars, com passa amb més facilitat en els cavalls (fig. 1).

◆ Figura 1

L'estructura del burro es diferencia de la del cavall principalment pel cap pesant, el coll rígid i ample, les orelles vives i llargues, el dors recte i les extremitats descarnades. En el burro català les extremitats són especialment fortes i descarnades. A dalt, guarà català a la Fira de Sant Martírià de Banyoles de l'any 2010 (fotografia de Julià Maroto); a baix, guarà català del Quart Dipòsit de sementals de l'Exèrcit (el que corresponia a Catalunya, a l'Hospitalet) dels anys 50 del segle XX (fotografia procedent de Servicio de Cría Caballar, 1956).

El coll és també una massa molt compacta, no té l'agilitat que té el del cavall; aparenta ser més aviat una estructura fixa, apta per aguantar un cap gros –i encara més el del burro català, que té una massa òssia superior (fig. 1).

El tòrax, en el cas del burro català, és també un tòrax allargat, amb els ossos, les anques i el dors molt marcats. La gent que munta un burro nota sovint l'inconvenient d'una esquena molt marcada, que dificulta la muntura. La columna vertebral és molt manifesta per aquesta manca de carn (predomini de pell i ossos), sobretot en el cas del nostre ase, perquè és més energètic i no s'engreixa amb la facilitat que ho fan altres races asinines (fig. 1).

L'abdomen té una forma condicionada pel sexe. El dels mascles és més cilíndric, i el de les femelles sol tenir més panxa. Els rucs castrats també tenen tendència a fer panxa, fins i tot més que les femelles, perquè tenen menys massa muscular i perquè a causa de les hormones o d'un engreixament excessiu es produeix una distensió abdominal important.

Les extremitats del ruc també es diferencien de les del cavall perquè els seus ossos són molt marcats, sobretot en el burro català, ja que el fet de ser de mida gran fa que els ossos de les cames siguin molt manifestos. A les cuixes es veu fàcilment que no hi ha una natja llarga, sinó que la cama és molt més fina, amb l'estructura òssia i tendinosa més evident (TORRES *et alii*, 1983) (fig. 1).

Així, l'estructura òssia del burro és més evident que la del cavall per aquesta falta de recobriment de massa muscular. Els burros també es cobreixen de greix fàcilment i queden arrodonits, i per això encara se'ls hi aprecia menys aquesta musculatura poc important.

EL COLOR

La capa és el color que tenen la pell i els pèls. En el color dels rucs domèstics no hi ha gaire variació, i aquesta correspon a unes capes concretes i típiques que citem a continuació (fig. 2).

El color tord o gris resulta de l'existència de diferents tipus de pèl, que poden ser blancs i negres, o bé blancs i castanys.

El color castany (o color marró, com el de la castanya o de la pansa), amb totes les seves variacions. En el burro és un castany fosc, no un tan encès com el dels cavalls; és un castany més bast, més apagat.

◆ Figura 2

Mostra de burros de diferents capes. D'esquerra a dreta: pia, castanya, torda i blanca (torda esdevinguda blanca) (fotografia de Jordi Jordana).

El color negre és el propi del burro català i també d'algunes altres races. Pot tenir variacions, que consisteixen bàsicament en despigmentacions zonals, presents a la majoria d'aquestes races. El cas del català l'explicitarem més endavant.

En el tord també es dona aquesta despigmentació zonal de color en alguns exemplars i races, no en tots.

La capa albina, en la seva totalitat, no apareix mai perquè és un gen recessiu i, a més, letal. Quan és un albi pur no arriba a néixer, es mor en fase embrionària, però sí que hi ha animals molt despigmentats, amb ulls blaus i zones de pell blanca. Així i tot, es dona més en cavalls que en rucs.

La capa pia és la que presenta taques grans de diferents colors a la pell i al pèl. Pot ser pia amb blanc i marró, o bé pia amb blanc i negre, o bé pia amb els tres colors, blanc, negre i marró.

◆ Figura 3

El color típic del burro català és el negre bregat, però la seva capa presenta també el blanc argentat al volt dels ulls, al morro i a la panxa, i una franja vermellenca que separa el contacte entre un i altre color. També presenta pèls de color clar a la base interior de les orelles. Burros catalans a la Fira de Sant Martí de Banyoles de l'any 2010 (fotografia de Julià Maroto).

El color rata és un color gris que no és tord perquè no és progressiu, sinó que es manté tota la vida. Els pèls solen ser de color gris amb la punta més clara, o sigui que tenen diferents tonalitats des de l'arrel fins a la punta, i això li dóna un color gris semblant al de les rates domèstiques.

Les variacions de les capes apareixen sobretot en el tord o gris, que sol néixer fins i tot negre, o molt fosc, i al qual de forma progressiva li van apareixent pèls blancs, fins a arribar a etapes de la seva vellesa on la capa s'ha tornat clara per l'abundància de pèls blancs. Arriben a vells amb una imatge blanca, però no són albins de naixement, sinó que s'han tornat blancs amb l'edat.

La variació de la tonalitat i la longitud del pèl van una mica condicionades pel tipus d'alimentació que rep l'animal i també per l'època de l'any. Si els burros tenen fred o gana, els surt un pèl llarg per evitar la pèrdua de calories; quan arriba la primavera, o a les èpoques de més calor, el llencen i llavors els surt un pèl fi que dóna

una tonalitat brillant a la capa. També depèn de cada raça: hi ha races que tenen pèl llarg i d'altres pèl curt, però sempre hi ha aquestes oscil·lacions al llarg de l'any, segons les èpoques de més calor o més fred.

Centrant-nos ara en el burro català, la seva capa és, com hem dit, de color negre bregat, amb el volt dels ulls, el morro i la panxa de color blanc argentat (també es diu rentat o aclarit). Presenta també una franja vermellova en el lloc de contacte del blanc i el negre, i uns pèls de color més clar al naixement de l'orella, a la part interior de la seva base. Aquesta seria la capa típica del burro català (fig. 3).

En els joves, quan neixen i fins a un any de vida, el pèl és molt llarg. Després, a l'any –o als dos o tres, segons els individus– el van perdent i a continuació els surt el pèl negre i fi típic de l'ase català.

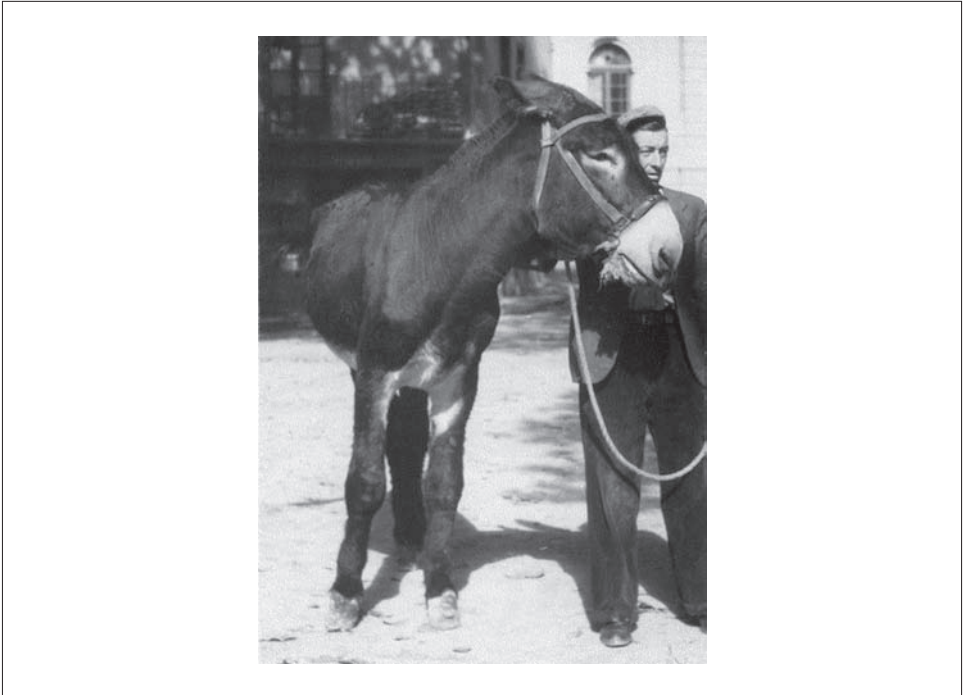
Hi ha alguns exemplars excessivament foscos, completament negres: són una anomalia dins la raça catalana; es considera un defecte quan no presenten despigmentació al volt del nas, els ulls i la panxa (VILARRASA ALEMANY, 1942).

EL CARÀCTER

Quant al caràcter, es diferencien segons les expressions. El burro català, encara que sembli un animal tranquil, és un animal enèrgic i per tant amb capacitat de ser valent i tenir reaccions a vegades violentes. Dintre dels tipus de caràcter, trobem:

Agressiu

Quan un animal està aviciat perquè ha tingut problemes de convivència amb altres animals o amb una persona, la seva forma de reaccionar davant d'altres individus pot ser agressiva. Això s'identifica perquè va amb les orelles abaixades, tirades enrere, tira el morro endavant en senyal que vol mossegar, mou la cua amb força violència indicant agressivitat, pot fer servir les cames del darrere per donar una coça i també les cames del davant per donar cops de mà, i pot ser agressiu amb tot el seu cos. Sobretot, aquesta manera de posar el cap –estirat, amb les orelles enrere– indica que és un animal agressiu, un animal que està enfadat per alguna cosa i que per tant podria mossegar (una de les seves armes), tirar coces i donar cops de mà. S'hi ha d'anar amb cura, perquè els individus de caràcter agressiu poden ser perillosos (fig. 4).

◆ Figura 4

Burro de caràcter agressiu. Mostra el coll i el cap aixecats, i les orelles tirades endarrera (arxiu fotogràfic de l'AFRAC).

Noble

Un altre tipus de caràcter és el noble. Correspon a l'exemplar que veus de bona pasta, que s'acosta amb confiança, no té cap reacció violenta, no fa anar la cua de pressa (la mou amb tota tranquil·litat), les orelles les té aixecades, posades bé, movent-les amb una normalitat absoluta, i també té el cap en la perpendicular correcta i habitual. Tot això indica que és un animal noble, que no s'espanta per res, no té por als humans i per tant no els atacarà de cap de les maneres, ja que es vol relacionar amb altres individus i amb les persones que el tracten.

Dolç

El caràcter dolç correspon a individus que s'acosten amb molta suavitat i que no són gota violents. Això els fa animals aptes per ser manejats per la mainada o per gent amb alguna discapacitat; són exemplars que, a més de nobles, són pacífics, tranquils i gens violents, ni en la seva forma de caminar ni en la seva forma d'expressar-se (fig. 5).

◆ Figura 5

Tres pollins que mostren el seu caràcter dolç. Presenten les orelles mirant endavant i el cap i el coll en posició humil (fotografia d'Esteve Bosch).

Pesat

El caràcter pesat correspon a un grau més. Quan un burro és inicialment molt bo i s'acosta a la persona amb una gran normalitat, quan no té por de res, pot arribar un moment en què fins i tot es recolzi en la persona o en altres animals i es faci pesat, que el seu cuidador no se'l pugui treure de sobre. Realment indica que s'ha agafat unes confiançaes que no són de cap manera aconsellables, perquè en un pròxim pas l'animal, com té més força que la persona que l'ha de remenar, podria entrar en una fase d'agressivitat. L'individu amb caràcter pesat s'ha de tenir en compte perquè pot evolucionar cap al caràcter agressiu. O sigui, és un pas més enllà del caràcter dolç i del noble: de ser excessivament tranquil passa a ser pesat, perquè ell insisteix. Per exemple, quan se li porta menjar en vol més, o vol que se li doni de la mà directament..., i si aquests hàbits es fan amb una insistència cada vegada més accentuada, arriba un moment en què es pot tornar agressiu i després ja començaria a voler mossegar i a tenir altres actituds agressives.

Esquerp

El burro esquerp és aquell que, ja sigui per naturalesa o ja sigui perquè ha tingut una mala experiència, no s'acosta; és en aquest sentit tot el contrari del dolç. L'esquerp és desconfiat; és compatible amb els caràcters noble i agressiu, però no amb el dolç i el pesat. Així, pot ser esquerp i noble, o esquerp i agressiu. Si és un esquerp noble, es tracta de tenir paciència amb ell; té por d'alguna cosa, però un cop se li hagi tret aquesta por, també serà manejable. En canvi, si és un esquerp agressiu, llavors és un agressiu encara més perillós perquè és més difícil de manejar.

Així, l'ordre gradual correcte dels caràcters és: noble, dolç, pesat i agressiu. L'esquerp tant pot ser noble com agressiu.

LES EXPRESSIONS

Les expressions són les formes que l'animal manifesta i que ens donen pistes sobre el seu caràcter.

Posició de les orelles

Quan el burro té les orelles cap endavant vol dir sobretot que està mirant endavant. Si mira endavant i va amb el cap aixecat quan s'acosta a una persona o un altre animal, indica que no té por de res, que està tranquil, que va de cares a qui s'adreça. Però pot ser que hi vagi amb normalitat absoluta o bé amb dominància. Quan se'l fa treballar, aquesta posició de les orelles és un bon senyal, però quan s'està relacionant amb altres éssers, s'ha de tenir en compte la possibilitat que entri en dominància. Si es donés el cas, podria voler mossegar o pujar-se sobre un altre ruc o sobre una persona; podria anar en contra d'una persona, però sense ser agressiu, només per indicar la seva dominància.

Quan posa les orelles endarrere indica agressivitat, que vol atacar. Pot ser perquè tingui por o perquè vulgui ser agressiu, perquè tingui ganes d'atacar a alguna persona o a un altre ruc. Així, per manifestar la dominància, els burros primer van amb el cap ben dret i aixecat, i després, si tenen por d'un altre individu o no el coneixen, posen les orelles endarrere indicant que, a més a més de dominar, si convé li donaran una mossegada o es giraran i li donaran una coça. Per tant, amb la posició de les orelles endarrere sempre s'hi ha d'anar amb compte. Si aquesta posició de les orelles és excessiva, és a dir, més enrere del normal, vol dir que no estan d'acord amb alguna cosa (les orelles són com antenes, giren endavant o endarrere, o a vegades una endavant i l'altra endarrere); si estan treballant, indica

que no els agrada allò que fan, i per tant cal tenir-ho en compte. Si estem en fase de doma, cal o bé no insistir-hi gaire, o bé insistir-hi una mica més perquè deixin de tenir aquesta actitud de no voler col·laborar.

Aixecament de les extremitats

El fet d'aixecar una cama, del darrere sobretot, indica que el ruc vol donar una patada.

Moviment de la cua

És molt important el moviment de la cua. Quan els ases fan anar la cua d'un costat a l'altre vol dir que no volen tenir ningú al darrere, i per tant que els poden donar una patada molt fàcilment. Quan mouen la cua de manera ràpida i insistent vol dir que no estan d'acord amb el que veuen darrere d'ells; si és una persona la que hi és, ha de vigilar perquè podria rebre una coça.

Badall

El badall és un signe d'avorriment, de cansament o de problema digestiu.

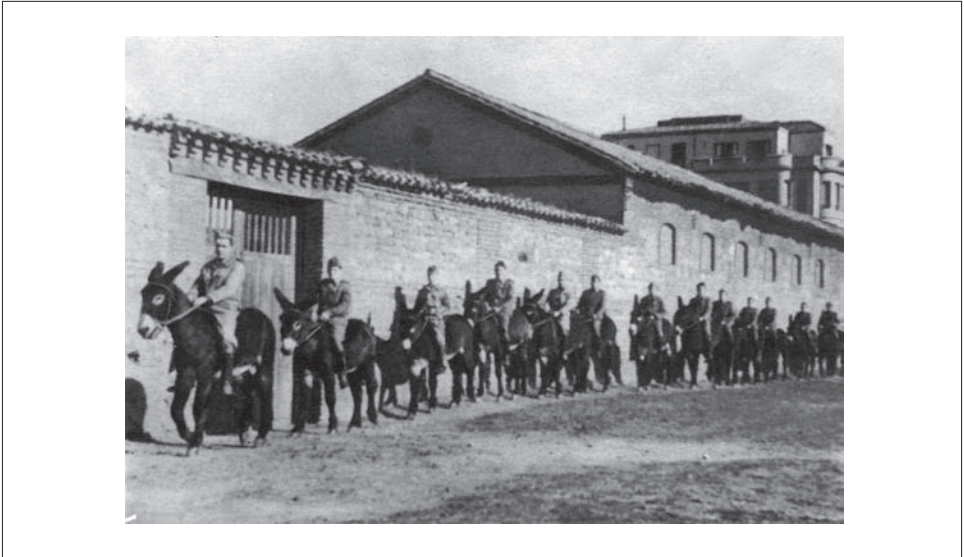
Moviment de la boca

Quan les someres estan en zel i se'ls acosta un mascle, obren la boca com si masteguessin xiclet, però l'obren d'una forma exagerada. Això indica que accepten el mascle en aquell moment.

També obren la boca de forma similar els rucs joves o els rucs que arriben de nou en un estable on n'hi ha d'altres. Es diu popularment que estan demanant perdó, però en realitat manifesten por dels altres individus, i per això obren i tanquen la boca per indicar que allà pot passar alguna cosa. És un signe que no és gens estrany, que fan per manifestar la inquietud que tenen.

Utilitats

El burro serveix per a moltes coses. Ha estat un bon col·laborador en el món de la pagesia de sempre, on ha anat perdent utilitats, i ara, a l'època actual, pot ser un bon animal de companyia.

◆ Figura 6

Exemple d'utilitat tradicional del burro català: la muntura a l'Exèrcit. A la fotografia (procedent del Servicio de Cría Caballar, 1956), muntura de guarans al Vuitè Dipòsit de sementals del moment (Lleó).

◆ Figura 7

Exemple d'utilitat tradicional del burro català: l'enganxament a l'Exèrcit. A la fotografia (procedent de Servicio de Cría Caballar, 1956), enganxament d'un guarà a un carro.

ANIMAL DE COMPANYIA

El burro es mou al voltant de la casa, pels prats que l'envolten, col·labora en el manteniment de la vegetació i té una relació molt directa amb els seus propietaris i amb les persones que viuen al mas; per això està qualificat perfectament per ser animal de companyia. Al matí, quan el propietari o cuidador arriba, quan obre la porta, de seguida el contesta, el saluda, el crida i reclama el seu menjar; hi ha una relació molt directa, no passa desapercebut ni deixa de tenir en compte el moviment de la gent de la masia. Per tant, sí és un animal de companyia.

ANIMAL DE CÀRREGA I DE TIR

El burro ha estat sempre un animal de càrrega (utilitat tradicional), ha col·laborat a portar les compres del mercat (sobretot abans de l'existència del cotxe), tant a bast com en carro, i ha estat imprescindible per fer més fàcil la vida en general.

El burro és perfectament ensinistrable per a l'enganxament en un carro, una tartana, un cotxe lleuger de cavalls..., no pateix gaire en ser domat per fer aquesta feina, es va ensinistrant per a aquesta tasca sense cap inconvenient (fig. 7).

MUNTURA

A més de fer-ho amb l'enganxament, el burro serveix per desplaçar els humans també portant-los muntats, i el burro català en concret, per la seva talla i envergadura, pot portar qualsevol persona, per més que pesi. Té la mateixa capacitat de portar gent que té el cavall. La muntura, per tant, és una bona manera de desplaçar-se, està perfectament indicada sobretot en terrenys accidentats o de difícil accés (fig. 6).

FEINES DEL CAMP I D'ARROSSEGAMENT

L'arrossegament s'utilitzava per fer feines dures al camp i en altres àmbits: s'arrossegaven troncs i objectes que no tinguessin rodes i no poguessin anar sobre estructures rodades. El ruc té capacitat i força, és un gran arrossegador, més que el cavall, i per això ha estat de gran ajuda per a tirar de troncs i objectes pesants. També pot fer-ho sobre aigua i sobre vies de tren, i així ha tirat de vaixells, de ferrocarrils...

◆ Figura 8

Exemple d'utilitat tradicional del burro català: arrossegament d'arada per llaurar. Demostració de maneig a can Serrallonga (Camós) per part de Martí Noguier (fotografia de Berta Noguier).

També eren d'arrossegament totes les feines del camp que consistien a tirar d'uns arnesos: rasclar, aplanar, llaurar... (fig. 8). L'arrossegament es veurà en detall a l'apartat següent.

NETEJA DE BOSCOS I PRATS

La neteja de boscos i de finques és una utilitat molt apropiada actualment. El burro és un animal que aprofita els recursos naturals, que li agrada menjar molt variat, que ho prova tot, fins plantes que poden ser verinoses. Així, els rucs mantenen una vegetació molt variada, no esquilen res, mengen deixant sempre que torni a brotar, perquè els agrada menjar sobretot els brots tendres. Mengen amb molta facilitat i amb ganes romagueres i altres bardisses espinoses dels sotaboscors, de manera que mantenen les males herbes controlades. A més, també consumeixen totes les fulles baixes dels arbres i les heures que els parasiten, i per tant també les controlen (no les deixen créixer i enfilarse als arbres). Fan que els boscos estiguin cuidats i sans, que es vegin uns sotaboscors nets amb plantes podades a una certa alçada, per tant fan molt bona feina i ajuden a evitar incendis forestals.

També en els prats mengen herbes molt variades. Amb les incisives les tallen, no les arrenquen, i les herbes continuen creixent, de tal manera que mantenen sempre l'herba verda allà on pasturen. Després de passar-hi ells, encara hi pot passar un ramat d'ovelles, perquè aprofiten més que els burros. Igualment, en els prats, els rucs són grans depredadors de plantes espinoses, algunes de les quals quasi no hi ha cap altre animal que les consumeixi. Es mengen els cards comuns i altres cards espinosos amb sorprenent habilitat i delicadesa, sense fer-se mal.

HIPOTERÀPIA O ONOTERÀPIA

El burro es pot fer servir en la teràpia per a persones amb discapacitats. El passeig amb l'animal, i el seu contacte en general, aporta avantatges i felicitat a la gent que ho practica. És una bona eina per rehabilitar i ajudar aquestes persones amb discapacitats físiques (sovint cerebrals, amb paràlisi cerebral i limitacions en el moviment) i també psíquiques, depenent del grau. El contacte amb l'animal els aporta una felicitat que demostra que la reacció és bona. Totes les proves d'hipoteràpia han estat positives. A més, el fet d'escollir animals tranquils, que no tenen reaccions violentes, pausats en el seu caminar, fa que el contacte sigui fàcil.

● Figura 9

Exemple d'utilitat tradicional del burro català: arrossegament de troncs. El guarà *Tot*, en el moment d'iniciar una demostració a can Serrallonga (Camós) (fotografia d'Esteve Bosch).

Arrossegament

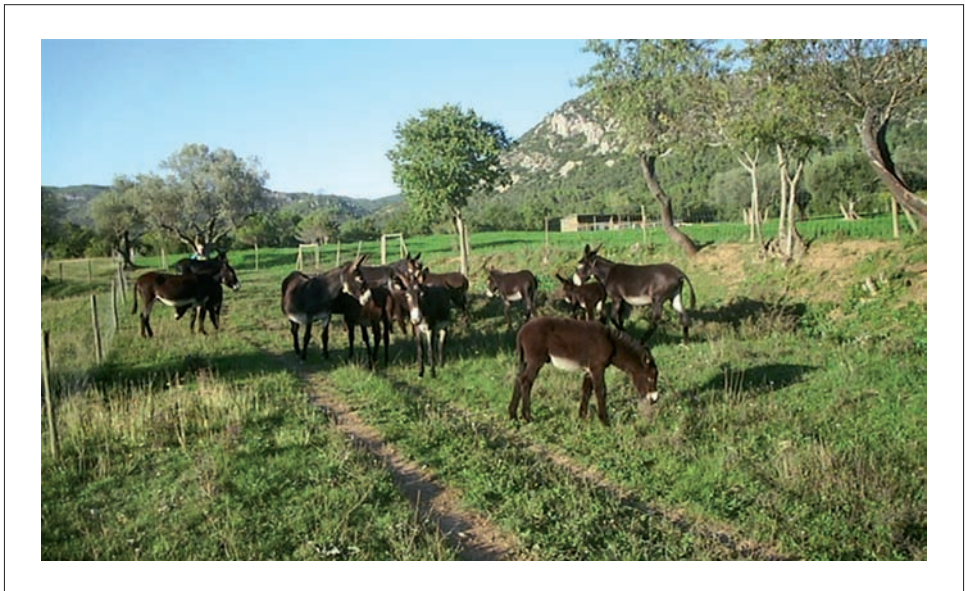
DEFINICIÓ I APTITUDS

Com s'ha vist, es refereix a l'arrossegament que es fa per tracció animal sense una estructura amb rodes. Les aptituds que ha de tenir el burro per a aquesta tasca estan relacionades amb el tipus de treball que hagi de fer.

Als boscos, per moure troncs, es necessita un burro de gran talla, de manera que el ruc català és adequat (fig. 9). A les riberes, per moure plataformes carregades de pedres (sistema per traslladar rocs d'un lloc a l'altre), feina típica al País Valencià, és molt útil el ruc català com també els seus híbrids, fills de guarans catalans i d'eugues del Pirineu o centreuropees, que són de races hipermètriques.

GUARNICIONS

Les guarnicions necessàries per a l'arrossegament són un pitral o collar, un bastet o una sofra, i uns tirants.

◆ Figura 10

Cria del burro català en finca mixta de prats i boscos. Reserva de Fuïves de Joan Gassó (fotografia de Jordi Jordana).

TIPUS D'ENGANXADA

Hi ha tres tipus d'enganxada. La llimonera és la que es fa amb un sol animal. Els troncs és la que es fa amb un parell d'animals. El tàndem és l'enganxada en la que dos o més animals van un davant de l'altre. Es poden posar el nombre d'animals que es vulgui, si bé el més normal és que siguin dos, un en els tirants i l'altre lligat del que tira amb ganxos per ajudar-lo. És més rar que siguin tres o més, però de vegades es fa. En ocasions d'arrossegament de vaixells o trens s'ha arribat a tàndems de 15 o 20 individus.

TIPUS D'ARROSSEGAMENT

Els arrossegaments principals són de troncs i plataformes. Les plataformes són principalment per traslladar pedres, sorra o eines agrícoles (arada, rascle, aplanador...). També hi ha l'arrossegament de corrioles i nòries.

LESIONS PRODUÏDES PER L'ARROSSEGAMENT

Les lesions produïdes per l'arrossegament són degudes generalment a la pressió de les guarnicions, sobretot del collar o del pitral, sobre les espatlles de l'animal; s'ha de procurar que hi hagi un bon acotxament dels collars i que estiguin adaptats a la mida de cada animal.

També es poden donar lesions a la cama de l'animal a causa de la fricció dels tirants.

Finalment, es poden produir lesions per la dificultat de la feina d'arrossegar quelcom enmig d'un bosc amb pendents importants, on els troncs poden ferir l'animal.

Cria

ESPAI

Per criar s'ha de disposar de suficient espai, perquè el burro necessita a l'hora del part una quadra o un prat amplis. Les quadres estretes són un risc per al naixement d'un pollí. Les quadres o boxs mal tancats també són un risc per la dificultat d'alletar durant les primeres hores de vida en el cas que el pollí s'escapés i perdés el contacte amb la mare.

En un prat, cal que no hagi pendents ni marges, per evitar perills al pollí nounat i facilitar que estigui prop de la mare. Sovint, quan neix, fa tombarelles i cau; per tant, cal evitar que caigui en zones complicades com marges, pendents, barrancs, etc. que suposin un risc.

Quan el pollí ja té uns dies necessita córrer, jugar, saltar i assolellar-se. No és bo que estigui excessivament tancat en un box o una quadra, li ha de tocar el sol.

TIPUS DE FINQUES

Poden ser finques amb prats, amb boscos o mixtes de prats i boscos. En el primer cas, cal que, per normativa, hi hagi un refugi (un cobert) on els burros es puguin protegir de les inclemències del temps (fig. 10).

INSTAL·LACIONS

Cal que les instal·lacions disposin d'aigua, d'una tanca adequada, llum a les dependències interiors, femer adequat per al control de purins i femtes, coberts i dipòsits per emmagatzemar pinsos i cereals.

TANCATS

Segons si els tancats són per a adults o pollins, caldrà que siguin més menys compactes. Poden ser de fusta (tanca texana), metàl·lics (hi ha diferents tipus de tela metàl·lica), d'obra, de pedra seca o elèctrics. Però en tots els casos han de ser segurs, car el ruc és especialista a sortir d'un tancat!

NAIXEMENTS I LACTÀNCIA

Cal tenir cura que els pollins mamin, almenys un cop, dins les primeres dues o tres hores de vida, per tal d'aprofitar el calostre de la llet, que és l'aportació de defenses més important. Si no ho fan, les conseqüències per a la seva salut poden ser molt greus.

El deslletament té lloc a partir dels sis mesos (fig. 11).

◆ Figura 11

Somera amb el seu pollí de tres mesos, en condicions de cria en finca. El deslletament no té lloc abans dels sis mesos (fotografia de Jordi Jordana).

◆ Figura 12

En la cria, els pollins s'han de separar de les pollines a partir de l'any d'edat. Cobla de pollins a la Fira de Sant Martíria de 2010 (fotografia de Julià Maroto).

SEPARACIÓ PER EDAT I SEXE

Pel que fa a la cria, s'ha de tenir en compte que es tenen pollins i pollines, i que a partir de l'any poden ser fèrtils. Per això cal separar-los per sexes abans de l'any, per evitar l'encreuament d'individus excessivament joves i també per evitar la consanguinitat en primer grau, que podria comportar defectes importants i malformacions. En el primer cas, el perill és el de parts per part de femelles que encara són en fase de creixement i que per tant la seva estructura òssia no està preparada idòniament per a suportar l'esforç d'un part (fig. 12).

Alimentació

SEGONS EL RÈGIM DE LLIBERTAT

Segons el règim de llibertat de què gaudeixi el burro, la seva alimentació serà diferent: estabulat, reberà aliment dos o tres cops al dia; semiestabulat, combinarà la dieta aportada a l'estable més el pastoratge; en llibertat controlada, tindrà les pastures, que s'enriquiran amb aportacions de nutrients (aliment que es deixarà en un lloc concret); i en llibertat en extensiu, amb només la pastura serà suficient (cal disposar almenys d'una hectàrea per individu).

DIETES

El ruc és un animal monogàstric i, per tant, la seva forma d'ingerir aliments, tot i que sigui de forma contínua, vol les seves pauses, ja que de fet el seu estómac és un recipient relativament petit. Els monogàstrics ingereixen aliments gairebé durant tot el dia, sobretot en règim de llibertat; per tant, cal adaptar les seves dietes de la millor manera possible a la seva forma natural d'alimentar-se.

Aquí adjuntem una sèrie de dietes orientatives (taula I) d'acord amb la tipologia de cada individu. Segons el que hem expressat, les quantitats que aquí s'aconsellen és millor distribuir-les en diferents àpats, quants més millor. Aquests "àpats" reben el nom per part dels criadors de "repassos", paraula que tant pot fer referència al *repas* francès, influència des de l'altre cantó dels Pirineus, com al fet de "repassar" si l'estable té o no té aliment per a l'animal.

Efectivament, s'ha demostrat a la pràctica que les mateixes quantitats distribuïdes en més fraccions són molt més eficients. A l'igual que els cavalls, si el burro menja massa ràpid no digereix prou bé, ja que els suc's gàstrics no treballen amb prou eficiència.

Guarà adult (300 kg)

Component	kg/dia
Civada	3
Ordi	1
Segó gros	0,5
Palla	2
Fenc d'alfals o herba de prat	5
TOTAL	11,5

Somera adulta (300 kg)

Component	kg/dia
Civada	2
Ordi	1,5
Segó gros	0,5
Palla	2
Fenc d'alfals o herba de prat	5
TOTAL	11

Mascle castrat adult (300 kg)

Component	kg/dia
Civada	1,5
Ordi	1
Segó gros	0,5
Palla	2
Fenc d'alfals o herba de prat	3
TOTAL	8

☉ Taula I

Dietes típus orientatives del burro català. El pes dels individus, que és en viu, s'ha igualat per tal de comparar millor les dietes.

Els rucs són animals acostumats a menjar molta fibra, perquè tenen la capacitat de transformar-la i assimilar-la. En contrapartida, cal anar en compte amb els cereals i amb els concentrats (pinsos compostos). Dietes massa carregades de cereals o concentrats tenen el risc de provocar infomes i engreixaments excessius. Les infomes produeixen inflamació dels teixits laminars de dins el casc, que li provoquen alteracions i greus necrosis.

Els individus joves necessiten, en proporció, més aliment que els adults, ja que han de cobrir les necessitats de creixement; a la vegada, són molt més actius i per tant gasten més energia. Per exemple, el mascle jove de 150 kg pot consumir el mateix que el guarà de 300 kg, i la femella jove de 150 kg consumirà el mateix que la somera de 300 kg.

Reproducció

Els criadors de burros catalans tenen la possibilitat d'escollir fins a quatre modalitats per a què els seus exemplars es reproduïxin.

MUNTA NATURAL

És la forma de reproduir-se espontània, d'acord amb l'instint genèsic dels animals. Els rucs són animals molt lligats al medi natural i per tant sotmesos als condicionaments ambientals, que actuen sobre el seu sistema hormonal i culminen amb la unió del mascle i la femella. En aquest fet es constata l'estacionalitat de les èpoques de reproducció, coincidents sobretot amb la primavera i la tardor, que són les millors èpoques per al zel de la femella. El mascle, per la seva banda, s'activa quan la femella està en zel, ja que sempre està preparat (ROMAGOSA, 1962).

Per aquesta modalitat, el mascle i la femella actuen en llibertat, sense la intervenció del criador. S'escauen espais oberts. En condicions estabulades, es perden les condicions ambientals, tan significatives per aquest tipus de reproducció (fig. 13).

MUNTA DIRIGIDA

Hi ha intervenció del criador. Cal observar si la femella està en zel abans d'apropar-la al mascle, per tal d'evitar la lluita típica que hi ha abans de l'aparellament de forma natural; en el cas de la munta dirigida, el contacte entre els dos reproductors seria molt més brusc i perillós.

◆ Figura 13

Munta natural. El guarà *Sansón II* i una somera en el moment de la munta (fotografia d'Esteve Bosch).

Prèviament, hi ha la determinació i elecció del criador de voler que un mascle sigui un guarà i una femella sigui una somera reproductora. Els guarans solen ser pocs, mentre que les someres reproductores són la majoria de les femelles.

En la munta dirigida sovint hi ha l'ajuda del criador per facilitar l'acoblament. Així, el criador fa de bergador (en castellà *mamporrero*), és a dir, acompanya la introducció de la berga (el penis) dins la vagina de la femella, per tal d'evitar traumatismes que en aquestes condicions d'estabulament es poden donar amb facilitat.

Es fa sobretot a la primavera i la tardor, però per als individus que estan totalment estabulats aquest fet pot canviar, ja que pot haver-hi zel diverses vegades al llarg de l'any.

INSEMINACIÓ ARTIFICIAL

És la modalitat més recent, si bé ja s'havien fet intents al llarg de la història; en aquest sentit podem recordar l'anècdota clàssica del criador de cavalls àrabs que,

al desert, va robar esperma d'un semental selecte i el va transportar amb el seu turbant per poder prenyar les seves eugues. Veiem, doncs, que la inquietud és antiga per trobar un sistema artificial de reproducció.

Als anys 50 del segle XX es van millorar les tècniques per als cavalls, si bé la generalització del seu ús s'ha produït en els últims trenta anys, a la vegada que estan evolucionant molt. De fet, encara no estan prou perfeccionades, perquè el percentatge d'èxit no es prou elevat, hi ha massa diferències entre els resultats obtinguts en un individu o un altre. Però és una tècnica interessant per evitar els desplaçaments innecessaris dels reproductors. Quan s'ha començat a fer amb els burros catalans es en els 10 últims anys, a partir dels treballs realitzats a la Universitat Autònoma de Barcelona, que és pionera en aquesta qüestió. Han aprofundit i millorat les tècniques (veure l'article de Jordi Miró en aquest volum).

L'altre punt interessant que té és que amb una sola ejaculació es poden obtenir diferents inseminacions –diferents dosis seminals–, que multipliquen la potencialitat reproductora d'un semental.

La tècnica requereix, per tal que sigui efectiva la inseminació, un seguiment del cycle sexual de la femella a fi de controlar el moment de l'ovulació. És una tècnica més cara que les anteriors perquè necessita de la dedicació d'un professional, habitualment un veterinari.

A causa del seu preu relativament car, la incomoditat de seguiment per part del veterinari i el fet que el percentatge d'èxits no sigui elevat, encara no s'acaba de generalitzar. Si bé sí que se li ha de reconèixer la seva importància per salvaguardar la raça i ajudar a evitar-ne l'extinció, ja que les dosis seminals poden ser congelades i utilitzar-se més enllà de la mort del reproductor.

TRANSMISSIÓ D'EMBRIONS

És la mal anomenada “transplantament d'embrions”. És una tècnica encara més sofisticada i més cara, però amb un notable percentatge d'èxit.

El fet de poder congelar els embrions ens obre perspectives de futur de cara a la salvaguarda de la raça. La seva pràctica en els burros és encara incipient, tant pel seu elevat cost com per estar en una fase o etapa experimental.

Un cop la burra està potencialment fecundada i porta entre 7 i 10 dies de gestació (es compta a partir de l'últim cobriment), se la sotmet a un rentat d'úter a base de sèrums per extreure'n l'embrió o embrions (en cas que la burra realment estigui

fecundada, ja que en principi no se sap). En el treball de laboratori s'ha de comprovar l'existència d'embrions.

Paral·lelament, s'ha de tenir una altra somera que estigui en la mateixa fase del cicle sexual, per tal que pugui admetre un d'aquests embrions. Per això cal prèviament programar les dues burres (o tres o més) que tinguin el mateix cicle sexual: se'ls provoca el zel alhora amb una injecció d'hormones. L'embrió s'injecta a l'úter de la receptora, només un. Ho fa el veterinari o l'especialista competent.

Actualment, un traspàs d'embrions pot costar de l'ordre dels 3.000 €. És una tècnica que permet que una bona somera pugui ser molt més prolífica i contribuir així a la millora de la raça.

Ensinistrament per a la muntura

La muntura és l'acte de poder anar una persona muntada a sobre d'un ruc amb els aparells adequats, en concret una sella.

El burro també es pot muntar a pèl o amb una manta, i això pot entrar dins de l'ensinistrament com a acte preparatori de la muntura amb sella. Però en aquest cas es tracta d'anar muntat, no és muntura.

Per iniciar l'ensinistrament, és important treure-li la por al ruc, que tant la proximitat de l'humà com dels artilugis li poden provocar. Per treure-li la por, cal fer una aproximació de la manta i la muntura a poc a poc, donant-les a olorar abans de posar-les a sobre el dors, i passant-li la mà i la mateixa manta per sobre aquest dors. A diferència dels cavalls, aquestes actuacions poden ser successives i no cal gaires repeticions, per tant s'abreuja molt el procés (fig. 14). La por als humans també se li treurà a base de l'acostament de la persona que l'ha de muntar, del genet (fig. 15).

ELECCIÓ DEL BURRO

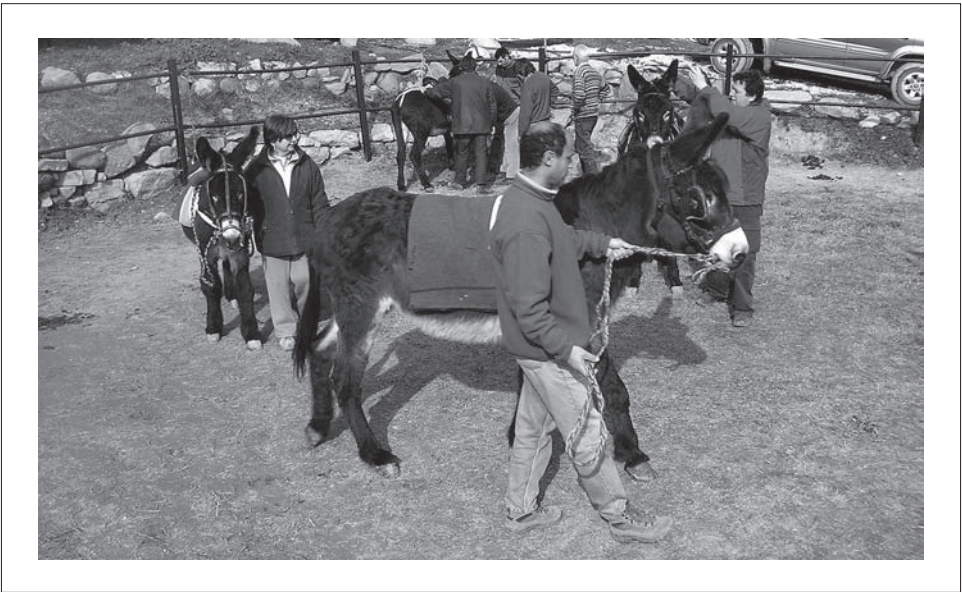
El ruc elegit per a ser muntat ha de ser un animal amb una edat suficient, a partir dels dos anys i mig o tres, i depenent del pes del genet, cal que sigui més o menys robust.

També cal tenir en compte l'experiència del genet a l'hora d'escollir un guarà, una somera o un castrat. Els guarans tenen la complicació afegida del seu impuls genèsic i de dominància, i per tant les seves reaccions poden ser més violentes i

◆ Figura 14

Ensinistrament per a la muntura. Procés de treure-li la por al ruc, passant-li la mà i la manta per sobre el dors (fotografia de Francesc Aguilera).

◆ Figura 15

Ensinistrament per a la muntura. Acostament del genet en el procés de preparació del ruc (fotografia de Francesc Aguilera).

◆ Figura 16

Muntura del burro català. Els genets, per iniciar el seu aprenentatge, necessiten una somera o un castrat; només els que tinguin experiència poden muntar un guarà (fotografia de Francesc Aguilera).

a vegades de difícil control. Someres i castrats tenen un comportament bastant similar, solen ser més dòcils i accepten la doma o ensinistrament de forma més directa.

Així, per començar, per aprendre, sense experiència o amb poca experiència, cal una somera o un castrat. El guarà s'ha de reservar només per als genets amb força experiència (fig. 16).

MUNTURES I GUARNICIONS ADDICIONALS

La guarnició és el conjunt de la muntura, la brida, les regnes... és a dir, tots els complements i arnesos.

La muntura o sella dels burros ha de tenir les seves característiques pròpies relacionades amb l'estructura dels ases, que es diferencien dels cavalls perquè tenen menys creu, i sobretot menys marcada, i menys perímetre toràcic. Per això, les muntures adequades als cavalls, que són les comercials, si són utilitzades per als

◆ Figura 17

La somera *Habanera* amb muntura amb aubarda, carregada per fer el Camí de Santiago. Presentació al Reial Club de Polo de Barcelona l'any 2007 (fotografia de Nacho Olano).

rucs tenen tendència a desplaçar-se cap el coll de l'animal i d'aquesta manera la ventrera (en castellà, *cincha*) fricciona la zona de les axilles. Per tant, la sella ha de ser adequada per a un burro i cal que vagi acompanyada d'un pitral i una cuera (en castellà, *baticola*) o una natgera (fig. 17).

A més, cal una brida o un bridó. La brida és més senzilla, fina, sense tapes. El bridó és més reforçat i amb tapes, per evitar la visió lateral. El bridó és sobretot necessari en el cas dels guarans, i també per als primers passos de l'ensinistrament del ruc (fig. 18).

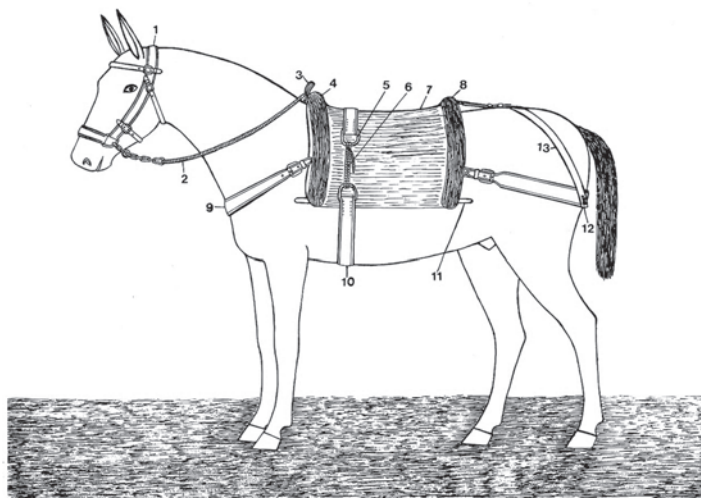
La muntura amb aubarda (*alabarda* en castellà) és per a portar pes, per tant serveix per a portar càrrega a més de per muntar. L'aubarda consisteix en una estructura encoixinada dissenyada per portar-hi pes o artilugis pesants (fig. 19).

Les regnes són un complement de la brida o del bridó. Són com les de cavall.

◆ Figura 18

Burro català guarnit amb bridó. El bridó és aconsellable a l'inici de l'ensinistrament del ruc. Jordi Ros, a la Festa de Sant Antoni Abad de l'Hípica de Girona, any 1968 (arxiu fotogràfic de l'AFRAC).

◆ Figura 19

Guarniments de tipus aubarda, on destaquen els reculants, el pitral, la brida i les regnes. 1: morralles; 2: ronsal; 3: nansa; 4: arçó davanter; 5: anella capcingla; 6: cinglador; 7: cavalló; 8: arçó posterior; 9: pitral; 10: cingla; 11: botera; 12: rabasta; 13: cavallets (procedent de FABRÉ i NIN, 1985).

PREPARACIÓ DEL BURRO

Cal tenir el ruc controlat, per tant se li posa la cabassada o les morralles, se li netegen els cascos i se'l raspalla. D'aquesta manera es tranquil·litza, perd les pessigolles i es confia a la persona que el tracta.

El burro aprèn ràpid. Durant l'aprenentatge, la confiança de deixar-se raspallar i aixecar els cascos ja és garantia que es deixarà muntar. Després ja serà fàcil, i seguidament es procedeix a posar-li les guarnicions.

Amb molt poques sessions, dues o tres, el ruc haurà fet l'ensinistrament i ja portarà adequadament una persona a sobre.

LESIONS

El fet de portar arnesos pot provocar ferides i lesions al burro. Una de les causes és la fricció, sobretot en els animals principiants, perquè encara l'anatomia no s'ha acoblat a les guarnicions. Els llocs més habituals d'aquestes lesions són:

- la zona axil·lar, allà on passa la cingla o ventrera.
- la zona del pitral.
- la zona de la natgera.

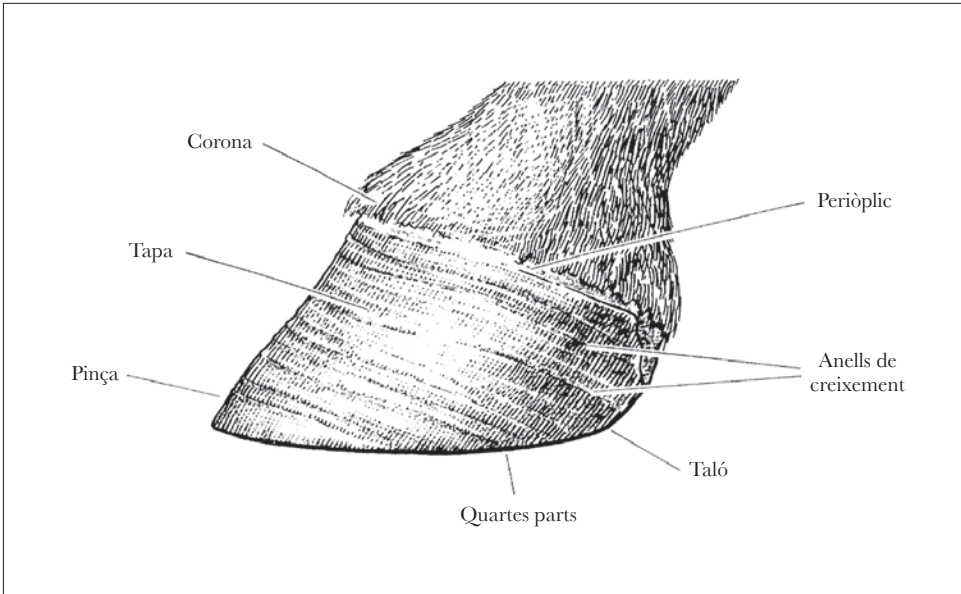
Les lesions també poden ser degudes al pes de la persona que porta a sobre. En aquests casos, es localitzen a:

- la zona dorsal, que s'agreugen amb la repartició del pes si no es tracta o si no s'hi posa remei.
- als cascos. A causa del pes, és més fàcil la introducció de pedres al casc, que el poden lesionar. Cal vigilar-los sovint.
- finalment, tenim les lesions a la boca. S'originen per l'acció del bridó, sobretot per la seva embocadura, que pot lesionar les barres mandibulars.

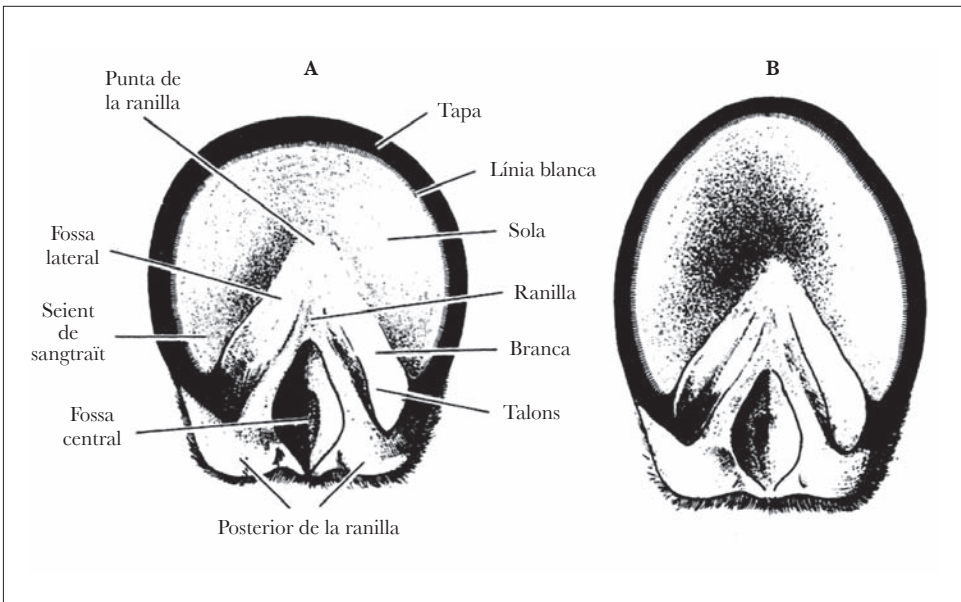
En qualsevol d'aquests casos és adequat avisar al veterinari i deixar reposar l'animal.

Podologia

El casc, com a estructura de sosteniment i de moviment que és, està sotmès a pressions, cops i estiraments; en general, a un forceig important. Les lesions poden ser freqüents, així com les malformacions i desviacions (fig. 20 i 21).

◆ Figura 20
 Vista lateral del casc (procedent de GARCÍA ALFONSO, 1967).

◆ Figura 21
 Vista plantar o inferior del casc. A: peu anterior o mà; B: peu posterior (procedent de GARCÍA ALFONSO, 1967).

TIPUS DE CASC

El casc, per la seva estructura, pot ser: encastellat, normal o *pando*.

El casc encastellat és el que té la corona igual o superior al perímetre del palmell i a més a més els talons quasi tan llargs com la zona anterior –o pinça– del casc.

El casc normal és aquell que té una angulació propera als 45° i la seva corona, un perímetre inferior al del palmell.

El casc *pando* (guerxat) és el que té un angle clarament inferior a 45° i el perímetre del palmell, força més gran que el de la corona. Amb prou feines té taló.

Aquests tres tipus de casc tenen una influència molt clara en la mobilitat de l'animal i la presència o no de lesions a les extremitats.

Per tant, durant el creixement de l'animal caldrà tenir cura sobretot dels cascots que no siguin normals, perquè l'anomalia es pot corregir amb un adequat ferratge, que impedirà que un casc continuï essent tupí, en el cas de l'encastellament, o ajudarà a augmentar el taló, en el cas dels *pandos*.

LESIONS I DEFORMACIONS DEL CASC

Les lesions al casc poden ser diverses. Unes són les causades per pedres, que ocasionen hematomes al palmell. Altres són les ferides, sobretot incises, originades per l'entrada d'algun objecte punxagut a les zones més toves del casc. També hi ha les contusions i ferides a la zona de la corona, així com totes les que es poden derivar de l'acte de ferrar.

Pel que fa a les deformacions, aquestes van lligades a l'estructura i tipus de casc. Per això cal controlar el seu creixement, sobretot amb els cascots que no són normals. El seu creixement excessiu per falta de desgast, o per un desgast desequilibrat, pot provocar alteracions en la seva estructura interna, així com lesions a les articulacions properes.

L'estructura còrnia del casc pot patir alguna alteració pròpia de la raça o de la seva configuració, com són els formiguers (*hormiguero* en castellà), que representen una de les lesions més freqüents i que resulta degenerativa de la tapa còrnia.

ARRANJAMENT DEL CASC

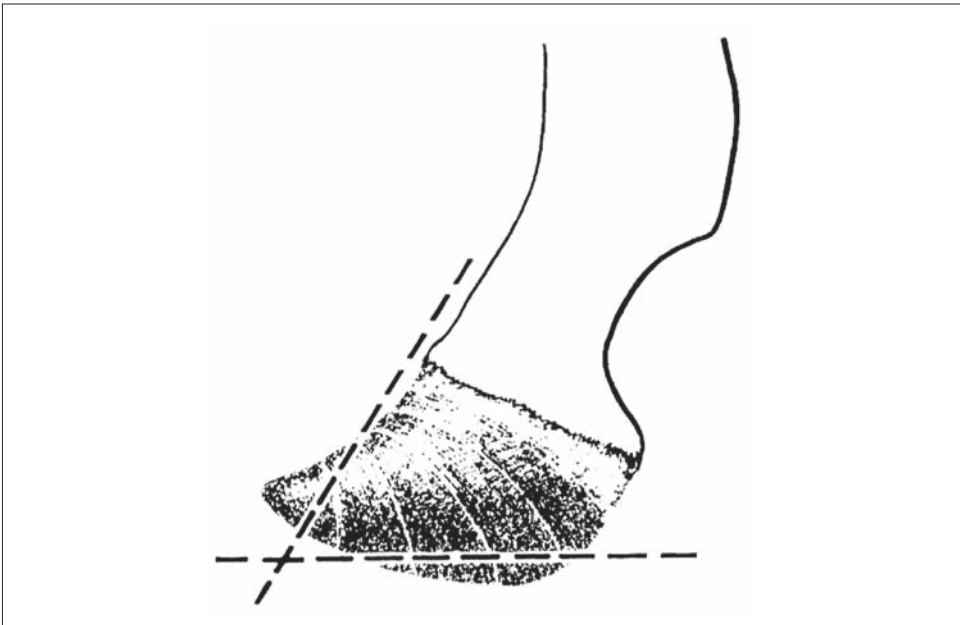
El casc ha de mantenir una estructura constant que eviti el desgast excessiu o el creixement desordenat. Això va lligat al tipus d'exercici, al tipus de casc i a l'alimentació. Per tant, és una estructura que cal controlar; si hi ha un desgast excessiu, s'ha de frenar, i si hi ha un creixement també excessiu, s'ha de retallar (fig. 22).

Aquesta tasca de control i correcció la pot dur a terme tant el propietari, si té experiència, com el ferrer o el veterinari.

FERRATGE

L'acte de ferrar és un mal necessari. Quan un casc és normal i l'animal fa una vida en règim de llibertat, el creixement del casc i el desgast estan equilibrats i per tant no cal ferrar.

Només cal ferrar els individus que tenen problemes o els que estan sotmesos a exercici, treball o càrrega addicionals.

● Figura 22

Línies de tall per curar una infosura crònica (procedent de GARCÍA ALFONSO, 1967).

El ferratge té lloc quan es necessita. Pot ser a l'edat de pocs mesos, en cas d'alguna deformació dels aploms de les extremitats, o quan comença a treballar a partir dels dos anys i mig.

A diferència del cavall, la ferradura del ruc normalment és d'un sol tipus, no són necessàries més variants. L'específica dels burros té una forma més rectangular que la dels cavalls (fig. 23).

CURES GENERALS

És important tenir en bones condicions l'estat del casc, per tot el que representa d'estructura de suport de l'animal, del seu moviment i desplaçament. La seva revisió s'ha de fer contínuament, ja que les lesions apareixen de forma espontània, sense avisar, i poden tenir conseqüències impredecibles. Si els burros estan estabulats, s'ha de fer diàriament o quasi. Si no estan estabulats, cal vigilar-los atentament per tal de detectar qualsevol anomalia en el seu caminar.

◆ Figura 23

Ferradura de burro (a l'esquerra) comparada amb una ferradura de cavall (a la dreta) (fotografia de Julià Maroto).

La infosura és una alteració que afecta el casc i pot ser molt greu (fig. 22). És una malaltia metabòlica deguda a la mala o excessiva alimentació. Consisteix en una inflamació del teixit laminar, que està situat immediatament sota la capa del casc i que és la font d'alimentació de totes les seves estructures.

Una infosura pot passar d'aguda a crònica en qüestió d'hores. Per tant, el seu tractament ha de ser immediat. Per això, en els rucs establats o en semilibertat cal vigilar molt els cascs. Quant als que estan en llibertat, en la mesura que es tingui ocasió.

El casc convé que estigui en un grau d'hidratació suficient per mantenir la seva elasticitat. La neteja amb aigua i l'aplicació de cremes de protecció són importants. Si pot ser, la neteja ha de ser diària per tal de tenir el casc en òptimes condicions.

BIBLIOGRAFIA

FABRÉ I NIN, J. (1985); *Guarniments i carruatges a Catalunya*, Vilanova i la Geltrú.

GARCÍA ALFONSO, C. (1967); *Patología quirúrgica de los animales domésticos*, ed. Científico-Médica, Barcelona.

JANINI, R. (1942); *El ganado mular y sus padres: compendio*, Ministerio de Agricultura, Madrid.

ROMAGOSA, J.A. (1962); *El Garañón catalán*, Avigan, València.

ROSSELL, M. (1921); *Contribució a l'osteologia comparada del cavall i l'ase. Zootècnia de la raça asinal catalana*, Escola Superior d'Agricultura, Barcelona.

Servicio de Cría Caballar (1956); *El Servicio de Cría Caballar de España*, Ministerio del Ejército, Madrid.

TORRES, E., QUEROL, J. & BOSCH, E. (1983); «La raza asnal catalana: estado actual», 34a. Reunión Anual de la Federación Europea de Zootecnia, Madrid.

VILARRASA ALEMANY, M.A. (1942); «El garañón catalán», *El ganado mular y sus padres: compendio*, (Janini, R.), Ministerio de Agricultura, Madrid, pp. 151-190.

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics,
(BOSCH, E., COMAS, P. & MAROTO, J., ed.), Quaderns, 28, CECB,
Banyoles, 2010, pp. 145-159.

Cria, comercialització i ús social del burro i els seus híbrids

Pere COMAS, Esteve BOSCH

Associació del Foment de la Raça Asinina Catalana, c/ Rotes, 48, 17820 Banyoles (P.C., E.B.)

Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, pl. de la Font, 11, 17820 Banyoles (P.C.)

La davallada del burro al Pla de l'Estany

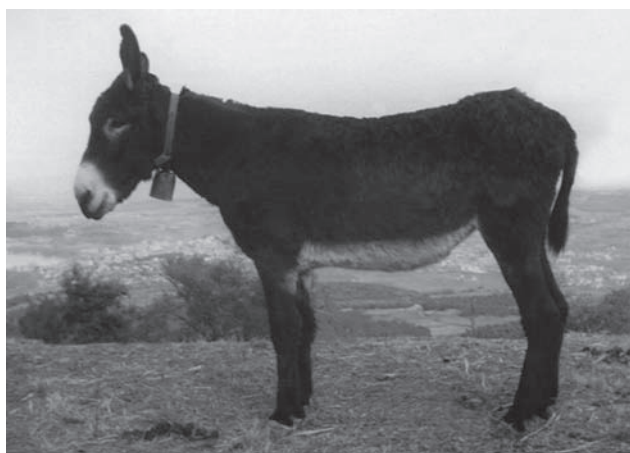
Un de nosaltres (P.C.) ha fet de veterinari, fonamentalment rural, durant prop de 50 anys, trepitjant tota la comarca actual del Pla de l'Estany i també la Garrotxa, el Gironès i l'Alt Empordà. L'altre (E.B.), veterinari en actiu, és fill d'en *Francisco* de can Boada (Bosch de cognom), la parada de sementals de Banyoles creada el 1932. Això ens ha permès tenir coneixement dels animals de peu rodó que hi havia a la comarca i ara divulgar algunes dades interessants. Així vam poder constatar la davallada d'efectius dels burros, que va anar lligada a la mecanització de les feines agrícoles. Per tant, podríem dir que el declivi fort en l'ús i presència d'aquest bestiar es devia produir entre els anys 1940 i 1950.

La parada de sementals de can Boada no era pas l'única, i tot fent memòria ens en varen venir d'altres al cap: n'hi havia una altra a Cornellà del Terri, a Galliners, a Navata, a Bordils, al Perelló (Vilablareix), a Colomers, a Tortellà, al Mallol, a Granollers de Rocacorba i a Cassà de la Selva.

També recordem que en Miquel Casadevall, conegut com en Miquel de Guèmol, que vivia al carrer Gran de Banyoles, tenia un guarà molt bo, però que només el feien servir per treballar i prou. I que una de les últimes burres catalanes que va

◆ Figura 1

◆ Figura 2

◆ Figura 1

La burra *Tiana de Ser* amb el seu pollí (fotografia d'Esteve Bosch).

◆ Figura 2

La somera *Tiana de Ser*, a can Serrallonga (Camós) l'any 1981, amb l'estany de Banyoles al fons (fotografia d'E. Bosch).

circular per Banyoles quan ja no en quedava cap, o sigui als anys seixanta del segle XX, va ser la d'en Joan Artigas, de can Xerga, al carrer de Sant Esteve de Banyoles. I de burres escampades pels voltants n'hi havia al Roquer del Torn; a can Ginebreda de Santa Maria de Camós; a Sant Bartomeu de Matamala, a Porqueres; al corral de Falgons, al Freixa; i a Bastarra de Mieres, a can Batlle i a can Pujol del Sallent (Santa Pau), i també a les Planeses de Serinyà.

Va ser en aquest últim lloc on els membres de la recent fundada AFRAC (Associació del Foment de la Raça Asinina Catalana) hi vam comprar el 1978 una burra a la qual li posàrem el nom de *Tiana de Ser*, que venia de Tiana per Sant Martirià, patró de Banyoles, i de Ser pel nom del riu de Serinyà. Era una burra vella però interessant, i tot i que, per l'edat, ja no anava alta, amb tècnica i esforç vam aconseguir que hi anés i que quedés prenyada. Però justament la nostra sorpresa va ser quan va néixer el pollí i vam veure que qui l'havia cobert era un burro que no tocava, perquè no era de la raça catalana: havia estat un burro petit africà (fig. 1 i 2).

Antecedents

Tot plegat prou interessant, però deixeu-nos recular en el temps, per posar-vos en antecedents (VILARRASA ALEMANY, 1942; SOLÀ PUIG, 1943-53; TORRES *et alii*, 1983; JORDANA, 2005).

Primer recordarem que hi ha constància que el rei d'Espanya Carles III, ja al segle XVIII, va regalar un guarà català al govern dels Estat Units. Més tard, i concretament l'any 1840, Espanya també n'hi va enviar un altre de regal, quan el president era en George Washington. Ja llavors se n'hi va vendre un, pel qual se'n pagaren 20.000 rals de velló –més una quantitat per a despeses en general i una altra quantitat més petita, que va cobrar la senyora del qui el venia a buscar, per poder-se mantenir durant l'absència del seu marit.

Aquest raça els devia anar molt bé per a les feines que necessitaven fer, perquè al cap de força temps, l'any 1949, es va vendre el *Pelut*, un guarà de can Boada de Banyoles que tenia 3 anys quan van embarcar-lo cap als Estats Units, pel qual es van pagar 90.000 pessetes.

Als anys següents van tenir una gran requesta, perquè els ianquis els feien servir per destinar-los a l'obtenció d'híbrids creuant-los amb eugues, ja que en resultaven uns matxos molt resistents i segurs en el caminar per terrenys abruptes com els de les Muntanyes Rocalloses, on s'hi anava per fer turisme o bé per explotacions mineres com la del bòrax, que extreien de la Vall de la Mort amb carruatges tirats per vint mules (SALVANS, 1948) (fig. 3).

● Figura 3

Carruatge tirat per vint mules a l'explotació minaire de bòrax de la Vall de la Mort (EUA). Els pares d'aquests híbrids eren guarans catalans.

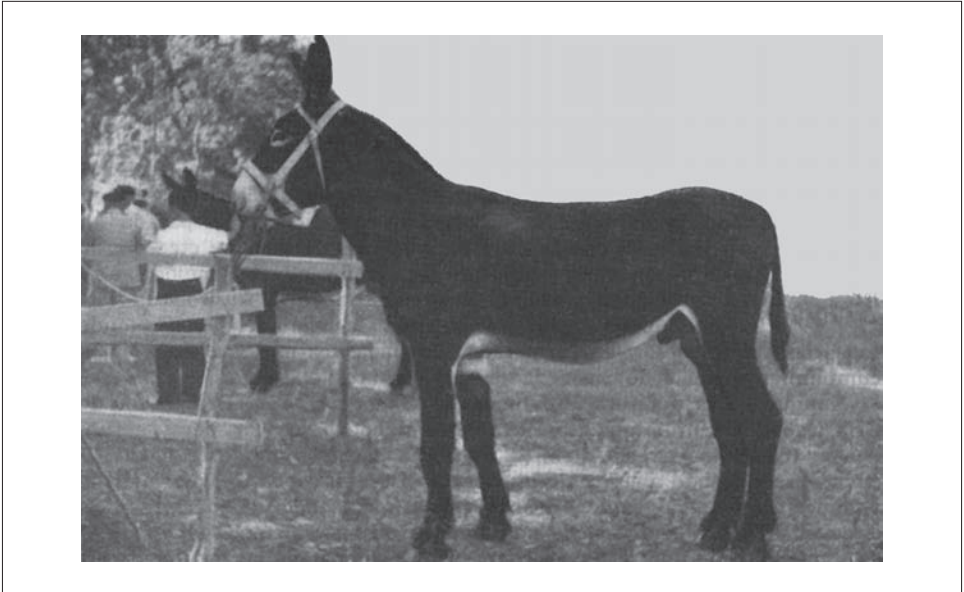
Aquesta demanda de burros catalans va fer disparar-ne el preu, i l'any 1950 surt de can Boada el *Galant*, pel qual en van pagar 70.000 ptes. (fig. 4). L'any següent, el 1951, surt igualment cap Amèrica el *Noble* a canvi de 90.000 ptes. (fig. 5). I això eren molts diners, ja que cal tenir en compte que el preu per als altres sementals de burro no català només era de 6.000 a 10.000 ptes., i que quan tothom se'ls va començar a treure del damunt van baixar fins a les 2.000 ptes. (GELABERT, 1953).

Cria i ús del burro al Pla de l'Estany

Cal dir que a més de la nostra raça autòctona de burro català, els rucs més utilitzats aquí eren els burros petits procedents del nord d'Àfrica, dels quals podríem dir que eren com els utilitaris, destinats als conreus de poca extensió de petits menersos i hortelans que potser ja tenien una altra ocupació industrial, o bé utilitzats pels pagesos petits que vivien i tenien el bestiar dins mateix de casa seva, com a la mateixa vila de Banyoles (fig. 6).

Aquests burros petits també solien procedir de Santander, i els mateixos negociants eren els que també tractaven amb cavalls petits, aquí coneguts com *agues*, els quals es feien servir més aviat per anar amb tartanes i fer desplaçaments llargs.

Per la nostra experiència amb el ruc petit africà, podem dir que era un animal dòcil però amb fama de tossut i de vegades amb comportaments difícils d'explicar, com ara la seva incapacitat per recular o la por de determinats obstacles, com ara un bassal d'aigua al mig del camí.

◆ Figura 4

Guarà *el Galant*, de la parada de sementals de can Boada, que el 1950 va ser comprat pels nord-americans. A la fotografia (procedent de GELABERT, 1953), durant el concurs de Castelló d'Empúries de l'any 1948 o 1949.

◆ Figura 5

Guarà *el Noble*, de la parada de can Boada, comprat pels nord-americans l'any 1951. A la fotografia, amb el seu criador Joan Bosch Costa (arxiu fotogràfic de l'AFRAC).

◆ Figura 6

Els burros petits africans eren els "utilitaris" de la comarca (arxiu fotogràfic de l'AFRAC).

Contràriament, el burro català tenia moltes qualitats del cavall: manyac, dòcil i resistent en el treball, tot i que generalment eren més apreciats, també al nostre país, per obtenir-ne híbrids creuant-los amb una euga. El resultat eren els matxos i les mules, que serien els encarregats de fer la feina dura abans de la irrupció dels tractors.

A Banyoles i comarca, precisament hi havia una molt bona tradició de cria i ensinistrament dels pollins d'aquests híbrids per destinar-los a ser adquirits especialment pels tractants de l'Aragó i del País Valencià, els quals consideraven que els d'aquí eren molt bons, resultat del fet que molts pagesos que tenien matxo compraven a les fires d'Olot i de Banyoles els pollins per criar i ensenyar, al costat del seu propi animal. Però aquesta fama també era deguda al fet que l'encreuament es feia amb eugues de molt bona qualitat que eren cobertes amb el guarà, adquirint així els fills un rastre molt bo (fig. 7).

Els matxos eren exemplars de bona planta, robustos i capaços, que els feia idonis per a les necessitats que tenia el pagès (fig. 8). En resum, volem deixar constància

◆ Figura 7

Fira de Banyoles, a la plaça de les Rodes (anys 30 del segle XX). Venda de mulats joves per a la recria i ensinistrament de feines del camp i del bosc (Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany, col·lecció de l'Arxiu Municipal de Banyoles).

◆ Figura 8

Grup de vuit burros catalans i un cavall de tir utilitzats per a tragar (anys 30 del segle XX). La fotografia (arxiu de l'AFRAC) il·lustra un trasllat parroquial: el rector deixa la parròquia de La Miana (Sant Jaume de Llierca).

que al Pla de l'Estany i territoris veïns, el nostre guarà hi deixà una gran petjada i també en els seus descendents, contribuint d'una manera important a l'estil de vida i treball, i a un millor benestar de la gent d'aquí durant un bon gratat d'anys.

Per això pensem que és de justícia que aquesta publicació tingui el sentit simbòlic i d'homenatge que el venerable burro català es mereix.

Comercialització del burro

En la zootècnia espanyola hi ha dues races equines que, per les seves característiques, tenen fama mundial: el ruc català i el cavall de pura raça espanyola. Doncs bé, mai no hem tingut un pla de millora de les races equines que arribi de forma directa al productor; en tot cas, només un intervencionisme de l'administració que no ha portat a res.

En J.A. ROMAGOSA (1962), a la publicació de la seva tesi, ja diferencia nacions on no hi ha hagut ajuda econòmica estatal a la producció d'equins, que són Portugal, Argentina i Espanya, i d'altres que, al contrari, hi ha hagut una ajuda decidida dels governs, com ara França, EEUU i Itàlia.

La mecanització del camp va portar en pocs anys quasi a la desaparició de la raça. Un exemple clar i documentat el tenim als EEUU, on a la dècada de 1910 comença, modestament, la presència del tractor. L'evolució gegantina tractor *versus* animal de treball al camp, en només 42 anys, és la següent:

Al 1910, 1.000 tractors, 24.211.000 animals.

Al 1940, 1.545.000 tractors, 14.478.000 animals.

Al 1952, 4.170.000 tractors, 6.293.000 animals.

A la península Ibèrica el descens va ésser més tard, i és a partir del 1952 quan es fa més manifest, arribant a nivells crítics a la dècada del 1970.

La comercialització d'aquests animals ha estat íntimament lligada a les necessitats agrícoles, pel que fa a les necessitats de càrrega a les finques d'alta muntanya amb el bast, les alforges, el forjat i l'albarda per anar al mercat, per tragar cereals o per a l'abastament de la casa, així com acostar els troncs i branques per al foc de casa o tragar faixins fins a les fleques i forns de la ciutat. També per llaurar, rasclar i aplanar els camps de la plana, per segar i portar el carro carregat de garbes o fenc en orri (fig. 9). Era realment un motor animal: el més econòmic, el més manejable, el més pràctic, des de la tracció a la càrrega directa.

◆ Figura 9

Burro tirant d'un carro prop de l'estany al camí de Porqueres a Banyoles l'any 1935; Bartomeu Grabuleda amb el seu fill Lluís (fotografia de Manel Pigem Roset, arxiu fotogràfic de Josep M. Mateu Tarafa).

Tot això, al llarg de la història, li ha donat un valor econòmic determinat per les necessitats de l'època i la disponibilitat de l'adquisidor. Sempre el valor d'un animal ha estat lligat a l'oferta i la demanda i, com no, a l'especulació dels intermediaris.

A la dècada de 1940, el valor d'un ruc variava des de les 100 ptes. els més barats, a 5.000 ptes. els de qualitat. En aquella època, quan d'un pollí se'n treien 3.000 o 4.000 ptes. ja era un bon any i es podien fer algunes despeses extraordinàries. Moltes famílies confiaven la seva economia familiar en la producció d'un bon exemplar a l'any.

És clar que no només hi havia producció de rucs, ni molt menys: també es criaven altres tipus de bestiar. Però les cases que tenien una euga o una somera procuraven fer-la criar per obtenir-ne beneficis.

El negoci del bestiar rossam era divers, ja que els exemplars s'utilitzaven per fer les feines del camp i com a mitjà de transport, i també en la seva cria per millorar-ne el preu (GELABERT, 1953).

Abans de la guerra es cobrava 30 ptes per cobrir una euga o una burra. Després de la guerra es pagava fins i tot un sac de blat per cobrir l'euga. En les dècades dels quaranta i cinquanta, els cobriments valien de 100 a 200 ptes. Les mules pollines podien arribar a valer de 10.000 a 16.000 ptes. Algunes famílies van poder-ne comprar la propietat. Les venien als recriadors d'Osca, València, Navarra i Terol.

També es recriaven animals procedents d'altres indrets com la fira de Puigcerdà, la de Sant Lluç d'Olot, la de Salars i la de Balaguer, que també eren importants.

Mentre les mules es recriaven, s'aprofitava per ensinistrar-les, a la vegada que feien les feines del camp. Després, als 3 anys es revenien i se n'intentava millorar el preu de compra més les despeses.

A partir del 1952 la decadència va ésser notable. Com quan el crac del 29, a diferents fires de l'estat els preus caigueren, i aquí també; es donava el cas de comprar un animal d'un any per 12.000 ptes, recriar-lo i, després de 2 anys, haver de vendre'l pel mateix preu o un de més baix.

És curiós el fet de la recuperació de la raça asinina catalana, que segueix l'efecte d'una gran ona.

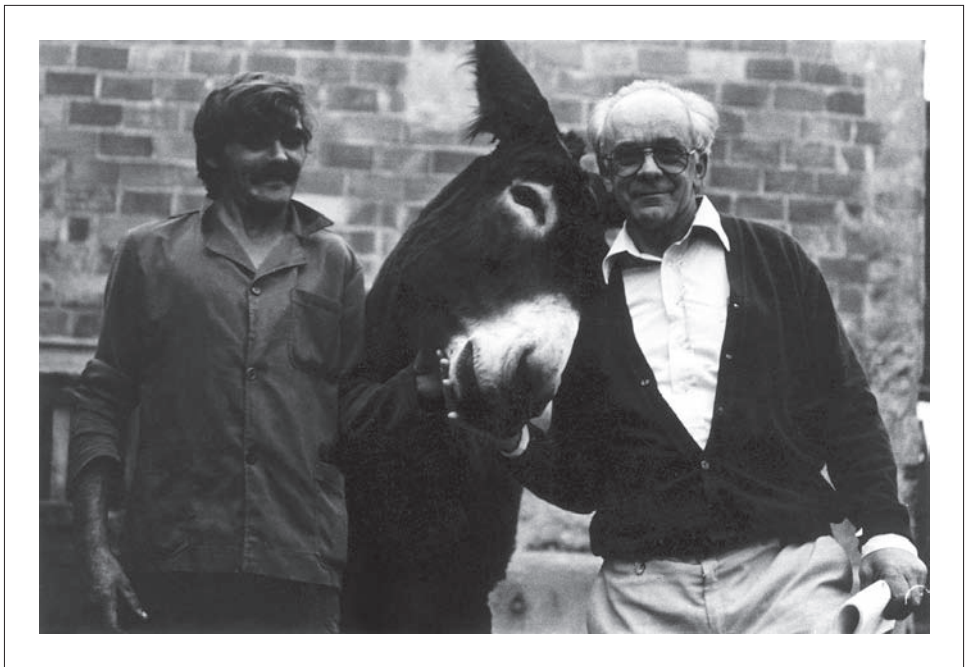
A finals del segle XIX i principis del XX hi va haver-hi una abundant i magnífica producció, seguida d'una gran exportació de bons animals a l'estranger –a diferents països europeus i també al continent americà– per a la producció d'híbrids i

la millora de les seves races asinines. Aquesta exportació massiva va portar a una degeneració de la raça i quasi a la seva extinció.

El gran zootècnic Rossell i Vila, en temps de la Mancomunitat de Catalunya, va dur a terme un programa de millora de la raça que es va veure frustat per la guerra. Després d'aquesta crisi, la necessitat d'aixecar les economies familiars i del país van portar a la proliferació de la cria d'ases i a la producció de matxos i mules, fet que va despertar l'interès per la cria de bones burres i guarans (ROSSELL, 1921; JANINI, 1942).

Per tant, entrem en una altra època de producció, que és entre els anys 1940 i 1956, seguida de l'última crisi, que ha portat a la quasi extinció de la raça i on l'AFRAC ha estat determinant en la seva recuperació.

Així, fem una valoració econòmica del mercat d'aquests animals en els últims 32 anys. Tenim que a l'any 1978, el valor d'una femella o un mascle era el preu de venda a l'escorxador, ja que era l'única sortida comercial. Per a un ase de 400 kg, el seu preu era de 20.000 ptes., i un de 200 kg, de 10.000 ptes.

◆ Figura 10

El guarà *Elegant*, adquirit per la Diputació de Girona l'any 1981 i cedit seguidament a l'AFRAC. A la dreta, Pere Comas, president de l'AFRAC (arxiu fotogràfic de l'AFRAC).

◆ Figura 11

La somera *Habenera*, del criador Antoni Valentí, acaba de donar llum a la pollina *Catalana II* el 26 de juny de 2005 (fotografia de la revista *Hípica catalana*).

L'AFRAC va donar un cop d'efecte l'any 1981 amb l'adquisició del guarà *Elegant* a Expoaviga per un valor de 750.000 ptes. Aquests diners van ser sufragats per la Diputació de Girona, la qual va cedir l'animal a la nostra associació (fig. 10).

Això i el fet que els membres d'AFRAC realitzessin el cens i l'adquisició d'alguns exemplars va despertar l'interès per aquests animals, i els negociants de l'època van evitar que les últimes someres anessin a parar a l'escorxador. Hem de dir també que la gent de muntanya que tenia aquestes someres les guardaven com si fossin membres de la família i no volien desprendre-se'n, però que fins aleshores no les havien fet criar.

Per aquest motiu, l'AFRAC va iniciar la cessió de reproductors amb la finalitat de posar en marxa la producció de rucs de raça (fig. 11).

És així com aquests animals, any darrera any, s'han anat revaloritzant, passant ràpidament de valer 20.000 ptes. a valer fins a 100.000 ptes. entre els anys 1985 i 1990. En l'actualitat, el preu oscil·la entre els 1.000 i 6.000 euros.

La Fira de Sant Martírià (Banyoles) ha estat pionera en la potencialització de l'ase de raça catalana. L'any 2006 va tenir lloc la 28a. edició, amb un rècord de partici-

◆ Figura 12

29a. edició de la Fira de Sant Martírià de Banyoles (any 2007). Establiment del rècord d'enganxar 53 burros catalans a la llarga (arxiu fotogràfic de l'AFRAC).

pació de 88 burros catalans; l'any 2007 es va establir el rècord d'enganxar 53 rucs de la mateixa raça a la llarga (fig. 12). També cal citar la Fira del Parc Central del Vallès a Sabadell, així com la de Vic, Campllong i Vallestavy (Conflent).

Aquestes fires –complementades amb concursos morfològics que esperonen el ramader a criar millor–, a la vegada que fan una promoció de la raça molt important, també ajuden a comparar-ne i seleccionar-ne els millors exemplars, amb la finalitat de donar-los a conèixer per millorar-los i valorar-los adequadament (JORDANA & BOSCH, 2005) (fig. 13).

Aquest nou comerç està portant noves inquietuds. L'ase de raça catalana no només té futur com a reproductor d'ases, híbrids o elements de càrrega, enganxament o

◆ Figura 13

Presentació de burros catalans en el Reial Club de Polo de Barcelona l'any 2007 (fotografia de Nacho Olano).

arrossegament, sinó també com a gran desbrossador de finques rurals, com a èquid de sella per a passejades o bé per fer equinoteràpia a persones discapacitades o en procés de recuperació... i també com a animal de companyia; anar a passejar amb un ase o rebre la seva salutació, amb un bram, quan arribes a la finca o masia, és una nova utilitat que eleva a la categoria que es mereix la nostra gran raça asinina catalana (JORDANA & BOSCH, 2005).

BIBLIOGRAFIA

- GELABERT, J. (1953); *Producción equina en la provincia de Gerona. Diez años de fomento intensivo para la obtención de la mejor raza caballar de tiro semipesado y con vistas a la producción mulatera nacional*, II Congreso Internacional Veterinario de Zootecnia, 36 pp.
- JANINI, R. (1942); *El ganado mular y sus padres: compendio*, Ministerio de Agricultura, Madrid.
- JORDANA, J. (2005); *TRUC: La història del guarà català a través dels segles*, Espremedora, comunicació visual, scp., Montbrí del Camp.
- JORDANA, J. & BOSCH, E. (2005); «El asno catalán», *Razas asnales autóctonas españolas*, (Yanes, J.E., coord.), Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, pp. 147-184.
- ROMAGOSA, J.A. (1962); *El Garañón catalán*, Avigan, València.
- ROSSELL, M. (1921); *Contribució a l'osteologia comparada del cavall i l'ase. Zootècnia de la raça asinal catalana*, Escola Superior d'Agricultura, Barcelona.
- SALVANS, L. (1948); *La mula catalana*, Premio Rossell Vilà, Colegio Oficial de Veterinarios de Barcelona, Barcelona.
- SOLÀ PUIG, P. (1943-1953); *Memoria. Concursos comarcales de ganado caballar y asnal del Ampurdán y de la Cerdaña*, Publicaciones de la Cámara Oficial Agrícola, Girona.
- TORRES, E., QUEROL, J. & BOSCH, E. (1983); «La raza asnal catalana: estado actual», 34a. Reunión Anual de la Federación Europea de Zootecnia, Madrid.
- VILARRASA ALEMANY, M.A. (1942); «El garañón catalán», *El ganado mular y sus padres: compendio*, (Janini, R.), Ministerio de Agricultura, Madrid, pp. 151-190.

La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics,
(BOSCH, E., COMAS, P. & MAROTO, J., ed.), Quaderns, 28, CECB,
Banyoles, 2010, pp. 161-182.

Gestions institucionals sobre el burro català

Eduard TORRES

Generalitat de Catalunya (Servei de Producció Ramadera), Gran Via Corts Catalanes, 612-614, 08007 Barcelona

Introducció

La preocupació institucional per les races autòctones és un fet recent. Fins fa ben poc temps, el concepte de raça autòctona o local, en contraposició a la raça al·lòctona o forana, era molt diferent, ja que no es parlava de «reserva genètica», «patrimoni cultural» o altres conceptes tècnics, sinó de races adaptades o inadaptades. Les races locals, les del país, «les de tota la vida» persistien perquè estaven millor adaptades a l'explotació ambiental que es realitzava.

Una mica d'història

Sabem que les característiques d'un individu responen, en bona part, al seu genotip, però també en bona part a l'ambient en què es troba (la perístasi, que en dirien els tecnicistes). Amb la millora dels sistemes d'alimentació i maneig i la intensificació de les produccions, les condicions ambientals dels animals varen canviar i les races locals van ser desplaçades, a poc a poc i de forma inexorable, per altres més eficients en aquelles condicions.

En el cas dels burros, hem d'afegir, a més, els canvis socials, la mecanització en el seu lloc d'origen (Catalunya) i l'aparició d'una gran demanda en altres contrades.

En aquest cas el guarà era, podem dir, foragitat del seu país i es convertia en raça colonitzadora en altres. Com diria el filòsof, «ningú no és profeta a la seva terra».

La política portada per les autoritats espanyoles en els segles XIX i XX ha estat erràtica i, sovint, desafortunada. Els anys han vingut a demostrar molts errors de concepte i de previsió en aquells plantejaments, basats moltes vegades en interessos militars més que agraris.

Permeteu-me que, amb la col·laboració de persones més enteses que jo com VILARRASA ALEMANY (1910), JANINI (1942), ROMAGOSA (1962, 1976), SOLÀ PUIG (1943-1953), YANES (2005) o els mateixos Jordana i Bosch (JORDANA, 2005; JORDANA & BOSCH, 2005), entre d'altres, faci un repàs d'aquesta història tan atzarosa, citant-ne unes dades clau.

Des de les primeres Pragmàtiques del rei Alfons XI per al foment de la cria cavallar fins a mitjan segle XIX, els guarans eren animals proscrius, la producció mulatera estava molt perseguida i l'únic interès de l'Estat era aconseguir bons cavalls per a l'exèrcit. La prohibició va arribar a l'extrem de castrar els mascles «culpables» de procrear muls. Malgrat tot, el burro va resistir i, al final, va veure reconeguda la seva vàlua en funció del valor dels seus productes quan, el 1834, se'n va aixecar la prohibició i es va alliberar la producció mulatera.

Tot i així, el cavall ha estat durant molts anys l'eix quasi únic de la millora equina gestionada per l'Estat, des que el 1823 es crea la Yeguada Militar de Córdoba i el 1827, la Junta Suprema de Cría Caballar.

L'any 1847 es regulen definitivament els Dipòsits de Sementals de l'Estat i les parades oficials, però fins el 1927 no apareixen els guarans de manera legal en aquests dipòsits i parades.

L'APORTACIÓ DE LA FAMÍLIA VILARRASA

A partir d'aquest punt, per conèixer de primera mà l'evolució de la cria del burro català hem de recórrer a l'aportació de la família Vilarrasa, al treball *El garañón catalán*, escrit pel veterinari Miquel A. VILARRASA i ALEMANY l'any 1910 (extracte recollit per JANINI, 1942). Aquest va ser el primer treball tècnic dedicat exclusivament a l'ase català, i d'ell s'han nodrit les opinions de molts dels que han escrit posteriorment sobre aquesta raça.

De l'interès que despertava el burro català fora del seu territori de naixement donen idea aquestes cites:

El 1819, J.R. Brockett, de Kentucky, va adquirir 3 guarans i dues someres.

El 1880, Mr. Bellok va adquirir 6 guarans a la fira de Sant Andreu, a Torelló, compra que va reiterar en diversos anys.

El 1885, van oferir al ramader Ignasi Girona, de la Torre del Bisbe (Rosselló), 5.000 pts. per un guarà.

El 1892, Mr. Emerson, de Missouri, va adquirir 280 animals a un preu entre 1.000 i 3.000 pts., encara que per alguns exemplars es varen arribar a pagar 4.000 o 5.000 pts.

Aquesta disbauxa va portar a la desaparició de la *selecció*. Es compraven burros fora de Catalunya que es feien passar per catalans. Es va crear un nou cos, els «*cicerones*», encarregats d'aconseguir animals que garantien, a la seva manera, la puresa dels animals i el seu origen català.

De cop, les circumstàncies polítiques i econòmiques varen canviar (guerra hispano-americana de Cuba, any 1898) i el mercat es va enfonsar, fins al punt que els burros amb prou feina valien 200 o 300 pts.

El 1902 es reinicia la compra i exportació de guarans amb destinació a Nord-Amèrica (Canadà i Estats Units, on de 1902 a 1910 es van adquirir 119 animals) i el mercat s'estén a Amèrica del Sud i del Centre, Àfrica, Europa (França, Anglaterra, Itàlia) i, per suposat, la resta d'Espanya.

De la qualitat del bestiar que s'exportava en aquells moments ens han deixat bona mostra algunes fotografies de l'època (fig. 1-4).

Varen tornar els anys de bonança i, com la demanda superava l'oferta, es va vendre tot, el bo i dolent, fins i tot els reproductors i la cria, de manera que es va arribar quasi a l'extinció (parlem de 1910), malgrat les accions d'alguns particulars com el marquès de Montsonís.

Per garantir la puresa i la disponibilitat de bons exemplars, el 1904, el ministeri d'agricultura dels EUA proposa la constitució d'una associació de ramaders i veterinaris a Catalunya (que va anomenar-se Reial Societat Catalana de bestiar asinal selecte), la creació del Llibre Genealògic i la identificació dels animals mitjançant una mena de crotal (una moneda oficial, rematada a l'orella). Proposa la celebració de certàmens anuals i dóna instruccions per a l'aparellament dels animals inscrits a fi d'evitar la consanguinitat.

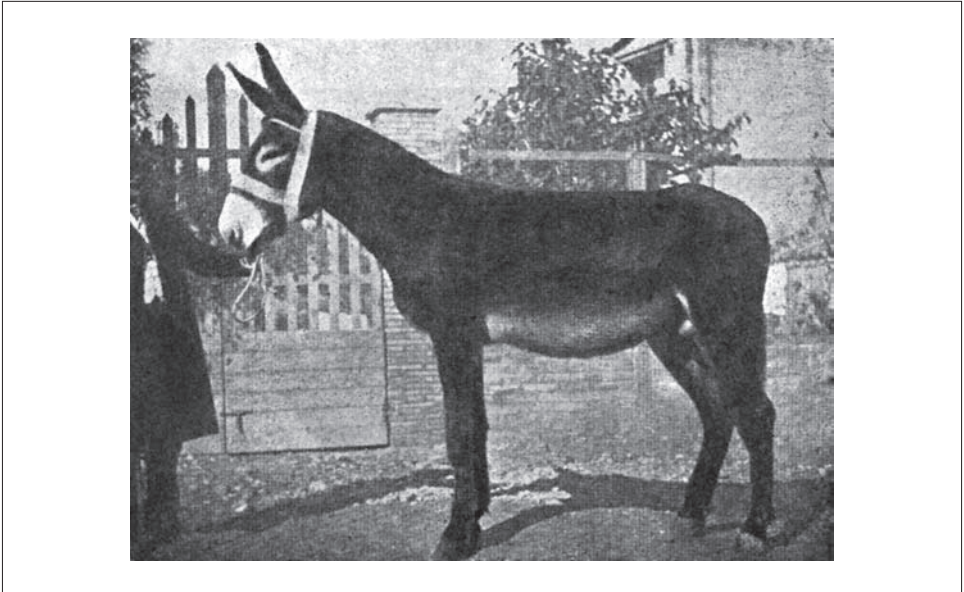
◆ Figura 1

Guarà de Vic, de 2 anys i d'1,50 m d'alçada (fotografia de M.A. Vilarrasa; JANINI, 1942, fig. 30).

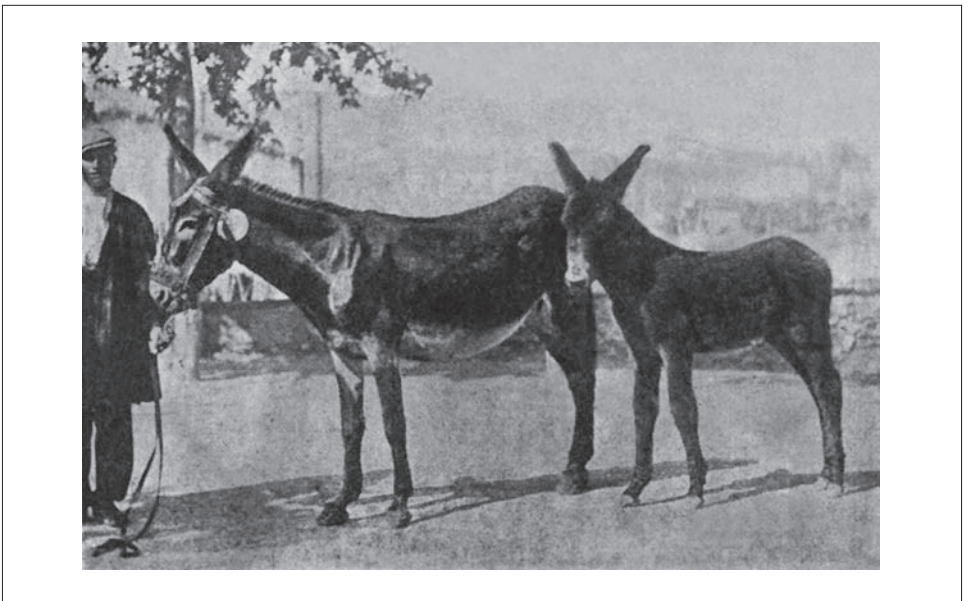
◆ Figura 2

Guarà de Vic, de 4 anys i d'1,52 m d'alçada (fotografia de M.A. Vilarrasa; JANINI, 1942, fig. 32).

◆ Figura 3

Guarà de Vic, de 4 anys i d'1,58 m d'alçada (fotografia de M.A. Vilarrasa; JANINI, 1942, fig. 34).

◆ Figura 4

Somera catalana amb el seu pollí, a Vic (fotografia de M.A. Vilarrasa; JANINI, 1942, fig. 25).

La proposta va ser recollida a Catalunya i va provocar que, per iniciativa del veterinari Joan Vilarrasa (pare d'en Miquel A. Vilarrasa), el cònsol nord-americà a Barcelona, Heriberto Boohm, i l'alcalde de Vic, Joan Josep Soler i Aloy, s'obris el Llibre de Registre Català de Guarans, que va ser gestionat per la Cambra Agrària Ausetana.

Entre 1919 i 1922, la Mancomunitat de Catalunya estableix les primeres línies de foment i la reglamentació dels concursos. Tindran lloc «els concursos de la Mancomunitat» (fig. 5). D'altra banda, la mateixa Mancomunitat adquireix guarans per a les parades de sementals.

El 1929, la Asociación General de Ganaderos del Reino va crear la Subcomisión de Libros del Garañón de Vic i, a partir d'aquesta, el 1931 es va aconseguir que la recentment creada Dirección General de Ganadería establís els primers llibres genealògics de bestiar gestionats per les Juntas de Foment Pecuari.

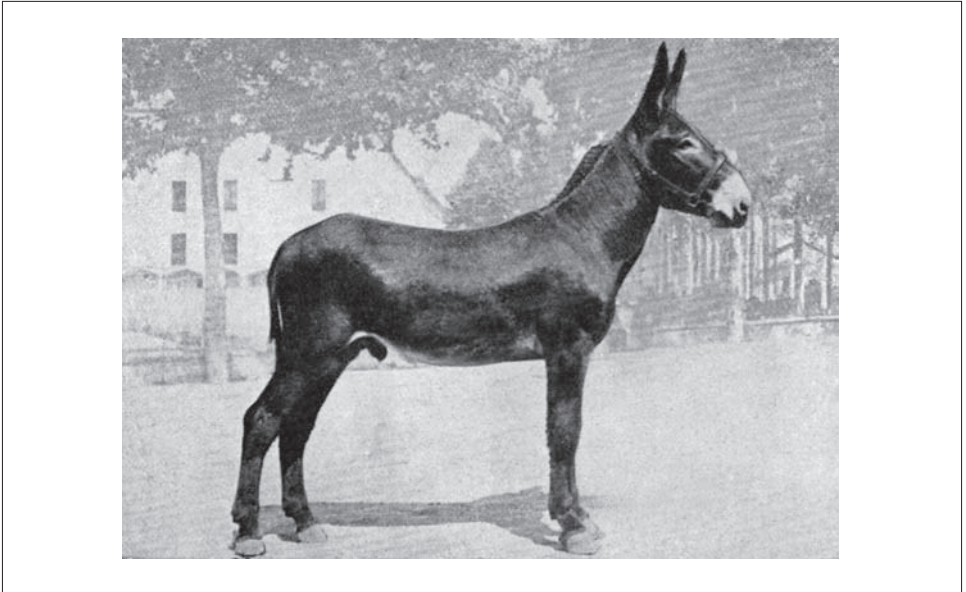
El 1927 apareixen els primers guarans a les parades oficials, i el 1932 es va crear la parada de Can Boadas, a Banyoles, que va ser el bressol d'una saga dedicada al rescat i foment del guarà (fig. 6).

El 1934 es va crear la comissió de compres de la Dirección General de Ganadería (DGG) i es van establir les Estaciones Pecuarias amb l'objectiu de mantenir i millorar les races i el seu maneig. Es va establir una a Vic per al manteniment de l'ase català, entre altres. D'aquestes estacions, unes van desaparèixer i altres es van transformar en els actuals Centros de Selección y Reproducción Animal (CENSYRAS) que, transferits a les comunitats autònomes, en molts casos continuen aquesta tasca de foment i rescat.

Així, en els anys vuitanta, el Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación (MAPA) ha estat mantenint uns nuclis de burros andalusos (24 femelles i 8 mascles) al CENSYRA de Badajoz, d'ase zamorà-lleonès i d'ase català al CENSYRA de Valdepeñas; i la Yeguada Militar d'Écija conserva un nucli de 10 someres.

Després d'acabada la Guerra Civil (1939), els llibres genealògics es van reobrir per part de la Dirección General de Ganadería a proposta del Consejo General Pecuari i es va reiniciar el Llibre Genealògic de la raça asinina catalana.

Els anys de la Guerra Civil (1936-1939) varen ser desastrosos per a totes les espècies ramaderes. En els anys posteriors, la demanda de mules i l'escàs nombre de bons guarans va fer pujar el seu preu (fins a 45.000 pts. el 1942) i això va actuar d'estímul per a la seva recuperació. No obstant això, la situació era ja molt crítica i, malgrat les iniciatives que referim a continuació, la raça va continuar la seva davallada numèrica.

◆ Figura 5

Guarà de Vic. Primer premi del Concurs Comarcal de Vic de l'any 1920, un dels concursos impulsats per la Mancomunitat de Catalunya (FERRER PALAUS, 1945).

◆ Figura 6

Somera i pollí de Joan Bosch, a la parada de can Boada de Banyoles (SOLÀ PUIG, 1943-1953).

Per preservar els pocs exemplars que queden, el 1940 es dicta la prohibició de l'exportació de guarans per part de la Direcció General de Cría Caballar.

LA TASCA DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA

En aquesta època, són les diputacions provincials de Zamora i Barcelona les que prenen la iniciativa de preservar les races asinines.

La Diputació de Barcelona ha estat reconeguda com una de les institucions que més ha fet per a la conservació i millora de la raça asinina catalana.

El 1939, a instàncies de l'Associació de Recriadors de Vic, els Serveis d'Agricultura de la Diputació de Barcelona inicien un pla de rescat. A principis dels anys quaranta (1943-44) es va establir, a la Granja-Escola de la Diputació de Barcelona, a Caldes de Montbui, un lot de burres, les millors que es van poder adquirir. La finalitat d'aquest lot era aconseguir, amb seguretat, reproductors d'elevat valor zootècnic amb els que reposar els de les parades de la Diputació i altres parades, així com ensenyar l'agricultor i estimular-lo amb l'exemple a obtenir bestiar asinal productor de guarans (fig. 7-9).

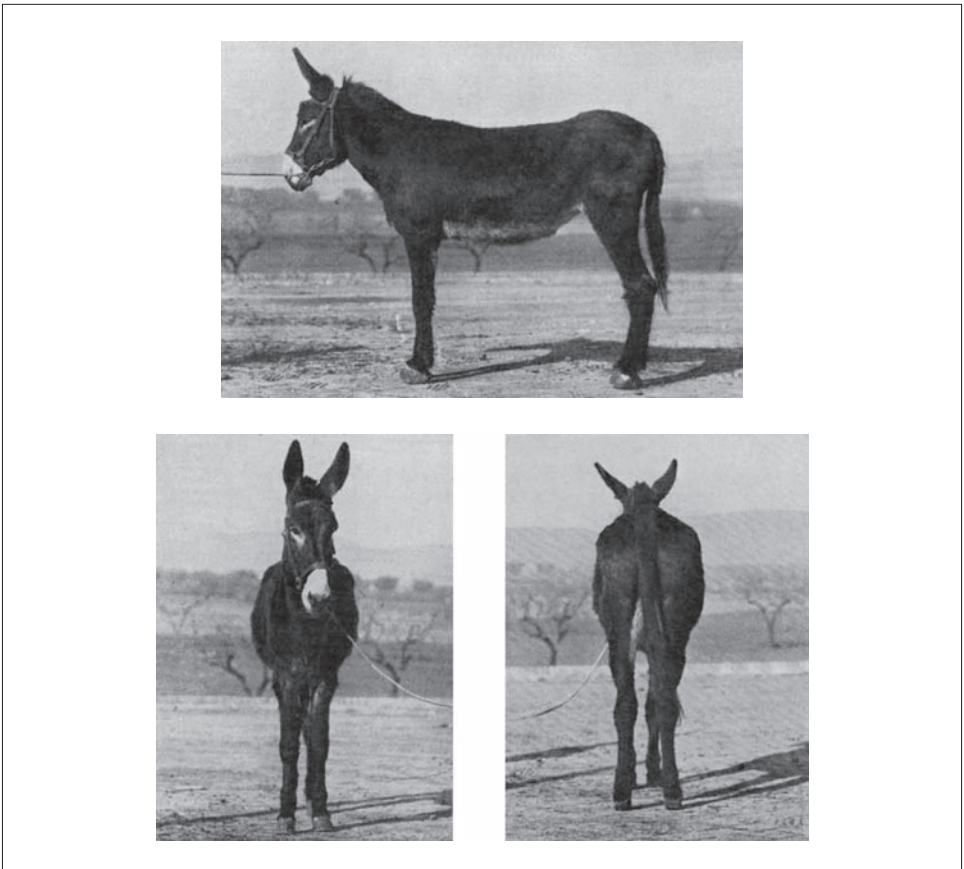
● Figura 7

Torre Marimon, o Torre Bonica, a Caldes de Montbui, on la Diputació de Barcelona els anys 40 del segle XX, quan la finca era la granja de pràctiques de la seva Escola Superior d'Agricultura, va establir-hi el nucli de la reserva asinina (fotografia de Jesús Cano Sánchez).

◆ Figura 8

Finca de Torre Bonica. Estable de someres (FERRER PALAUS, 1945).

◆ Figura 9

La somera de Vic anomenada *Ausona*, d'1,54 m d'alçada i 440 kg de pes (FERRER PALAUS, 1945).

Per altra banda, ja des d'antuvi, la Diputació de Barcelona mantenia unes parades de guarans amb dues finalitats. Una, facilitar a l'agricultor la producció de bestiar selecte per substituir el que en aquell moment posseïa i així obtenir millors cries i més beneficis. L'altra, possibilitar la dotació de reproductors de la més alta qualitat a la província.

L'any 1943, la Diputació va obrir la parada de Montmajor, que ha estat en funcionament fins fa ben pocs anys (fig. 10-11). A partir d'aquesta data, i malgrat les actuacions de la Diputació i de les Juntas de Fomento Pecuario, la concurrència de guarans als concursos va minvant a causa de l'escassa demanda.

ELS CONCURSOS

Com exemple d'aquesta davallada de l'any 1943, citem el suport que reben els concursos per part de les institucions (taula I) i l'assistència d'animals segons les memòries subscrietes per l'aleshores cap provincial de Ramaderia de Girona, en Pere SOLÀ PUIG (1943-1953). A Figueres només es va presentar un guarà de raça pura de Vic i a Puigcerdà, dos, i la secció de someres va quedar deserta en ambdós concursos (fig. 12).

Als concursos de l'any 1944 hi van fer aportacions altres ajuntaments de la Cerdanya i molts paradistes, fins arribar a un pressupost de 37.337,60 pts. L'alcalde de Barcelona, Miquel Mateu Pla, hi va aportar 500,00 pts. i va presentar un guarà (en *Chopi*) de la seva finca de Peralada. Hi consten aportacions econòmiques de persones com Josep Bramon, Rosa Bover, o Jaume Ribot. S'hi van presentar 11 guarans i 3 someres a Figueres i 2 guarans a Vic i cap somera a Puigcerdà (fig. 13).

També van ser-hi presents en mostres d'àmbit estatal. Les races asinines apareixen reconegudes oficialment pel Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación (MAPA) a la II Feria del Campo de 1953, i són presents en diverses ocasions.

La transformació agrària de la postguerra va afectar, també, els cavalls, i així ho podem veure reflectit a les estadístiques dels cobriments d'eugues efectuades a les parades aprovades, tant de l'Estat com de particulars. En els anys quaranta, sobre una població estimada de 168.000 eugues, es van cobrir més de 90.000 a 1.378 parades establertes arreu d'Espanya. El 1950, el cens havia augmentat fins a quasi 243.500 eugues i es van cobrir més de 174.000 a 3.008 parades. L'any 1960, però, el cens controlat d'eugues de ventre baixava fins les 91.000 i les parades aprovades, a 1.190, en les que només es van cobrir 48.500 eugues.

● Figura 10

Cartell anunciador de la parada de la Diputació de Barcelona de Can Benet, a Montmajor, l'any 1945. A la fotografia, el guarà *Capitán* (FERRER PALAUS, 1945).

● Figura 11

Cartell anunciador de la parada de la Diputació de Barcelona de Can Sala, a Alpens, l'any 1945. A la fotografia, el guarà *Soberbio* (FERRER PALAUS, 1945).

Aportacions als Concursos Comarcals de Figueres i Puigcerdà	
Junta Provincial de Foment Pecuari	3.000,00 PTA
Excma. Diputació Prov. de Girona	15.000,00 PTA
Cambra Oficial Agrícola	3.495,40 PTA
Delegació de Criar Cavallar	2.000,00 PTA
Ajuntament de Figueres	3.000,00 PTA
TOTAL	26.495,40 PTA

☉ Taula 1

Suport de les institucions als concursos de l'any 1943.

Temps moderns

El 1993, el MAPA, d'acord amb les directrius de la Unió Europea, atribueix la gestió dels llibres genealògics a les associacions de ramaders legalment reconegudes i, en el cas de les races autòctones, fixa la competència de l'administració autonòmica en el reconeixement d'aquestes associacions i el control de la gestió del llibre.

Pel que fa a les línies d'ajut, com hem dit, les primeres actuacions de l'administració de l'Estat s'orienten cap a les parades de sementals i a l'adquisició de reproductors (principalment remugants) per a la seva cessió als ramaders (O.M. de 20 de juny de 1949 d'adquisició de bestiar reproductor selecte pels centres de la Direcció General de Ganaderia).

No és fins ben avançat el segle passat (O.M. de 30 de juliol de 1979) que l'administració reconeix el fet diferencial de les races autòctones i la situació crítica d'algunes d'elles establint el Catàleg de Races d'Espanya, que s'actualitza periòdicament.

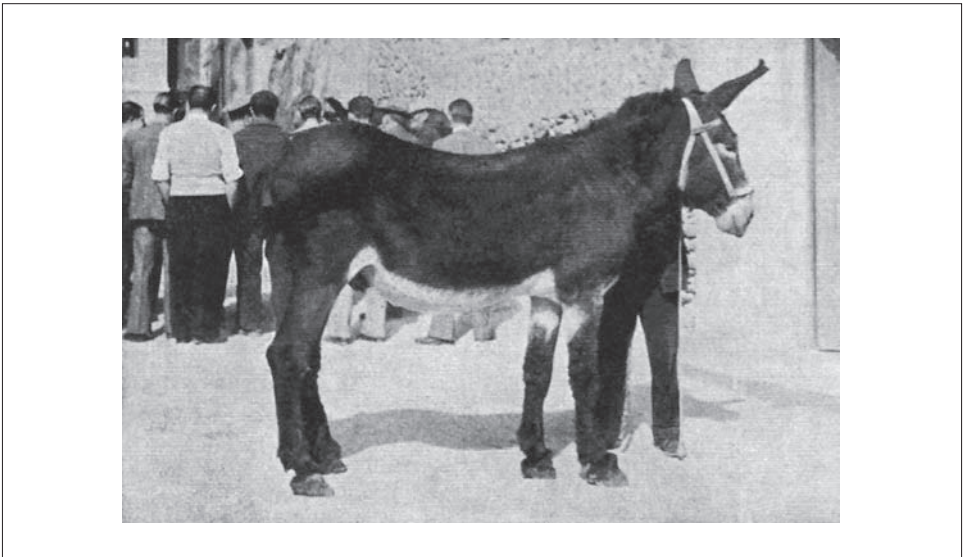
En el R.D. 1682/1997 de 7 de novembre que actualitza el catàleg de races, s'estableixen com a races de protecció especial les races asinals andalusa, balear, catalana, majorera, zamorano-lleonesa i de les Encartaciones.

Actualment, per la darrera modificació (Ordre APA/661/2006 de 3 de març) la raça asinal catalana està catalogada com a raça en perill d'extinció.

◆ Figura 12

Repartiment de premis al Concurs de Puigcerdà de 1943 (fotografia de Pere Solà Puig, procedent de SOLÀ PUIG, 1944, foto núm. 22).

◆ Figura 13

Concurs de Puigcerdà de 1948. El guarà *Perico*, dels germans Comange de Puigcerdà (fotografia de Pere Solà Puig, procedent de SOLÀ PUIG, 1949).

PROGRAMA DE DESENVOLUPAMENT RURAL (PDR)

L'entrada a la Unió Europea significa la possibilitat d'establir noves ajudes cofinançades, sempre que s'avinguin amb les línies i requeriments establerts per la pròpia UE. Així, el R.D. 4/2001 de 12 de gener pel que s'estableix un règim d'ajuts a la utilització de mètodes de producció agrària compatibles amb el medi ambient, en aplicació del R(CE)1257/1999 sobre ajuts al desenvolupament rural, fixa com objectius:

- a) Utilització racional de l'ús de l'aigua i millora de la seva qualitat.
- b) Lluita contra l'erosió i millora de l'estructura i fertilitat dels sòls agrícoles.
- c) Prevenció de riscos naturals i millora de la utilització dels espais rurals.
- d) Protecció de la biodiversitat i els paisatges agraris.

En funció d'aquests objectius, les actuacions que poden ser objecte d'ajuts i que podrien aplicar-se en explotacions dedicades a la cria o manteniment d'ases serien:

- Manteniment de varietats autòctones en risc d'erosió genètica.
- Lluita contra l'erosió en medis fràgils.
- Gestió integrada de les explotacions ramaderes extensives

La línia més utilitzada per les comunitats autònomes, que són les autoritats competents en la gestió, ha estat el manteniment de races en perill d'extinció, amb un màxim de 120,20 €/Unitat de Bestiar Major (UBM). Els ramaders són obligats, durant 5 anys, a mantenir el cens en el Llibre Genealògic, respectar les càrregues ramaderes, participar en un programa de millora genètica, aplicar un programa de bones pràctiques agrícoles (BPA) i complir la normativa.

L'escàs nombre d'animals que solen tenir els ramaders d'ases ha restat efectivitat a aquesta línia.

REAL DECRET 997/1999

El Real Decreto 997/1999, de 11 de junio, sobre fomento de las razas autóctonas españolas de protección especial en peligro de extinción estableix les bases reguladores d'una línia d'ajuts destinada a les associacions de ramaders reconegudes per les comunitats autònomes i encarregades de la gestió dels llibres genealògics de les races autòctones catalogades com en perill d'extinció. Els ajuts van destinats a:

- Realització d'estudis sobre els aspectes etnològics, zootècnics i productius de les espècies, així com sobre la seva caracterització morfològica i reproductiva (fins un 100% del pressupost).
- Realització d'estadístiques que recullin els aspectes productius, estructures de

- població per ubicació de ramats, línies i estirps, edats i capacitat reproductiva (fins un 100% del pressupost).
- Creació de bancs de germoplasma semen i embrions o reserva en viu (fins un 50% del seu cost).
 - Elaboració de programes de conservació i millora genètica i la seva posada en pràctica (fins un 70% del seu cost).

L'ajut no pot superar els 2.000.000 pts. per explotació (12.020,24 €). Les dificultats de justificació de despeses i les especials característiques de les explotacions d'ases han dificultat molt l'accés d'aquesta espècie als ajuts.

REIAL DECRET 1200/2005

El R.D. 1200/2005 de 10 d'octubre pel que s'estableixen les bases reguladores de les subvencions estatals destinades al sector equí ha suposat un canvi radical en la filosofia portada fins al moment, tota vegada que se subvencionen programes productius, de foment i millora sense limitació de races, sempre que siguin realitzats per tots els membres de l'associació i, a més, s'auxilien programes de comercialització i inversions en actuacions de tipus molt divers, inclòs l'agroturisme, sempre que tinguin l'equí com element bàsic i indispensable.

Problemes administratius i pressupostaris han impedit assolir la totalitat dels objectius i s'ha hagut de prioritzar les actuacions sobre objectius molt concrets. És desitjable que sigui possible estendre les actuacions en els propers anys.

Totes les comunitats autònomes han implementat línies d'ajut en aplicació d'aquesta normativa bàsica o en ús de les seves competències pressupostàries i que tenen, en algunes ocasions, aplicació en el manteniment i millora dels rucs.

LÍNIES DEL GOVERN BALEAR

El Govern Balear és, avui, l'única administració autonòmica que gestiona una línia d'ajuts, amb pressupost propi, destinada a les races autòctones. Per una Ordre de 22-04-2006 ha establert ajuts a la gestió del Llibre Genealògic de determinades races autòctones de l'illa de Mallorca (vaca mallorquina, ovella mallorquina, ovella roja mallorquina, cabra mallorquina, porc negre mallorquí, cavall mallorquí, ase mallorquí, ca de bestiar, ca rater mallorquí, ca me i ca de bou).

10 € per UBM d'animal inscrit (ase = 1).

60 € per ase valorat i inscrit en registre fundacional o auxiliar.

60 € per explotació valorada.

Estableix un màxim de 6.000€ per associació.

Altres línies del Govern Balear són les dues següents:

El 6-2-2006 publica una norma que estableix la gestió de les ajudes per al foment de les races autòctones de protecció especial, en perill d'extinció, d'acord amb el RD 997/1999. S'estableix un màxim 12.020,24 € amb els percentatges següents:

- Estudis etnològics i altres: 100%.
- Estudis estadístics: 90%.
- Bancs de germoplasma: 50%.
- Programes de conservació i millora: 70%.

També per a races autòctones, durant el període 2002-2006 de vigència del PDR, i segons RD 4/2001, estableix un ajut agroambiental condicionat a la càrrega ramadera (1,5 a 2 UBM/ha, segons l'illa) i amb un màxim de 120,20 €/UBM, en el qual entra l'ase mallorquí, entre d'altres.

ALTRES COMUNITATS AUTÒNOMES

Són moltes les comunitats autònomes que han desenvolupat aquestes dues últimes línies en el seu territori. Com a exemple, citem les següents:

Castella i Lleó

Ordre AYG/1659/2006. Es remet al R.D. 997/1999 i al R(CE) 1/2004 per al límit dels imports. En cas de pressupost inferior a la demanda, estableix la puntuació (4, 3, 2, 1 punts) prioritzant els programes sobre estudis i estadístiques.

Extremadura

Ordre de 14 de setembre de 2006, per a les incloses al catàleg de races, segons R.D. 1682/1997 (la raça asinina andalusa i altres).

Castella-La Manxa

Segons el R.D. 4/2001, s'estableixen subvencions fins a 120,20 €/UBM. La càrrega ramadera està d'acord amb la pluviometria i afecta les races ovines i caprines.

Les actuacions institucionals a Catalunya

A més de les actuacions específiques de les Diputacions i Juntes de Foment Pequari i de les Jefaturas Provinciales de Ganadería en aplicació dels programes estatals, la Generalitat de Catalunya ha vingut realitzant diverses actuacions amb repercussió

directa o indirecta en la conservació i foment de la raça asinina catalana, entre les quals podem citar les que a continuació esmentarem.

Decret 385/1982 de 4 de novembre, sobre foment del control ramader que permetia auxiliar fins el 40% de les despeses ocasionades per l'execució dels programes de control. Aquest decret es va repetir en anys successius.

UNA LÍNIA EFÍMERA

El 1989, la Generalitat de Catalunya publica el Decret 44/1989 sobre l'establiment d'ajuts en matèria agrària, pesquera i forestal, que és derogat i substituït l'any següent per l'ordre de 21 de maig de 1990 (DOGC de 13-06-1990) amb el mateix títol.

Aquestes normatives representen un gir en les normes d'ajut establertes fins el moment, tant per agrupar en una mateixa norma diferents tipus d'ajuts destinats a sectors molt diferents com per establir línies d'ajut novadores. Una d'aquestes novetats era la línia contemplada en el capítol 4, secció 3 (Art. 40 a 42) sota l'epígraf de «Increment i millora del bestiar equí».

L'ajut tenia per objectiu incentivar la cria de mascles i femelles, la utilització de sementals aprovats i la incorporació de femelles de qualitat a l'explotació a fi d'incrementar el cens, amb prioritat per a les races hispanobretona i guarà català (fig. 14). Els ajuts consistien en:

- 50.000 pts. per femella criada i que s'incorpori com a reproductora a l'explotació, que es pagava al primer cobriment fèrtil, amb el compromís de mantenir-la 5 anys.
- 50.000 pts. per semental qualificat incorporat al cobriment i que es mantingués en activitat almenys un any.
- Fins a 5.000 pts. per femella coberta en parada pública amb semental de la mateixa raça.

Malauradament, aquesta línia va tenir molt poca difusió i una vida curta (6 anys).

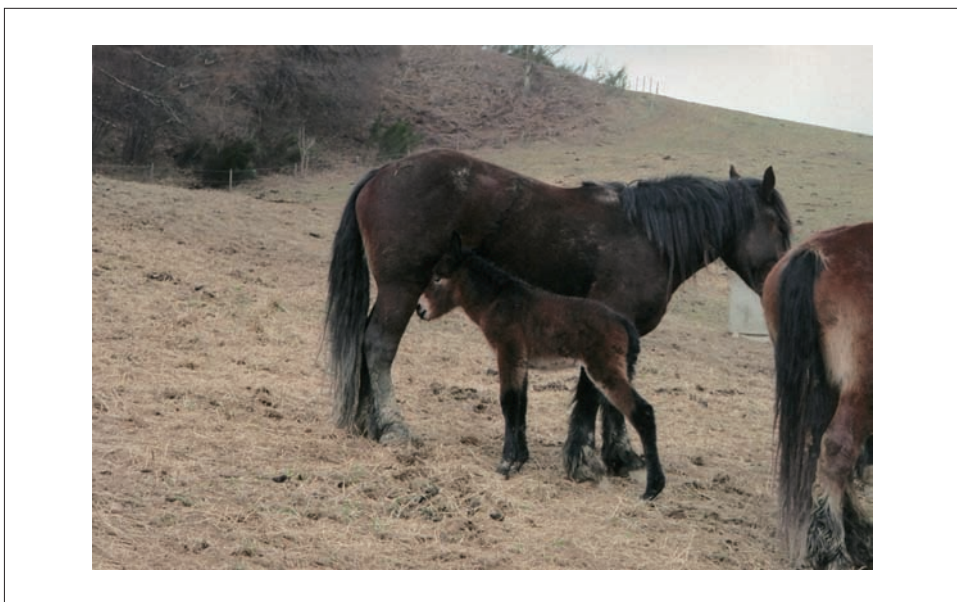
CREACIÓ DEL LLIBRE GENEALÒGIC

Mes tard, per Ordre ARP/78/2002 de 14 de març es crea el Llibre Genealògic de la raça asinina catalana i per l'Ordre ARP/680/2002 de 26 de març es reglamenta el seu funcionament.

◆ Figura 14

Guarà de l'explotació d'en Joan Gassó (fotografia d'Eduard Torres).

◆ Figura 15

Euga amb el seu mulat, de Joan Moret (fotografia d'Eduard Torres).

◆ Figura 16

Somera amb el seu pollí, de l'explotació d'en Joan Gassó (fotografia d'Eduard Torres).

◆ Figura 17

Ramat de burros de l'explotació d'en Joan Gassó (fotografia d'Eduard Torres).

A l'igual que en altres comunitats autònomes, a Catalunya també s'han desenvolupat les línies estatals i així, per Ordre ARP de 6 de setembre de 2006 (DOGC 15.09.2006), s'estableix una línia de subvencions per a les associacions que gestionin els llibres genealògics, amb subvencions de fins a 12.020,24 €/associació, i que inclou:

- Realització d'estudis (subvenció fins el 100%).
- Realització d'estadístiques (subvenció fins el 100%).
- Creació de bancs de germoplasma (subvenció fins el 50%).
- Elaboració i execució de programes de conservació i millora (subvenció fins el 70%).

Les exigències establertes per la normativa de caràcter general han fet que no sigui una línia interessant per a espècies com l'asinina, amb dificultats específiques tant de les explotacions com de l'associació.

CONVENIS AMB LA UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Per això, en el marc de diferents convenis subscrits amb la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), s'han establert unes *actuacions d'estudi i caracterització*, amb les que, a més d'augmentar el coneixement sobre la raça i ajudar a la gestió del Llibre Genealògic, també es busca compensar les dificultats específiques d'aquesta raça per assolir els ajuts oferts en les línies de caràcter general. En aquest programa, s'han portat a terme treballs en dues direccions: caracterització morfològica i genètica i millora reproductiva, que s'han desenvolupat al llarg dels darrers anys amb el suport econòmic del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca (DARP) i els resultats dels quals podem veure, en part, reflectits en algunes de les contribucions d'aquest article.

UNA MIRADA D'OPTIMISME. LES NOVES IDEES

És intenció del DARP desenvolupar una actuació més directa i efectiva sobre aquestes races autòctones d'efectius reduïts en el marc del present PDR 2007/2013, i en aquest sentit s'ha proposat una nova línia amb una prima per compensar les despeses i la pèrdua de renda que suposa el manteniment dels animals i el seguiment dels programes de rescat i millora. Encara, però, és massa aviat per assegurar aquesta possibilitat, doncs el Pla està encara pendent d'acceptació a nivell de l'Estat i de la Unió Europea.

Una altra possibilitat es troba en el «contracte global d'exploració» que permet, mitjançant un acord entre el ramader i l'administració, establir uns programes i unes línies de suport a 5 anys vista.

Per últim, és propòsit del Servei de Ramaderia utilitzar, en col·laboració amb tots aquells que hi vulguin participar tant individualment com col·lectivament (ramaders, associacions, universitat, administracions), totes les tècniques de reproducció assistida, conservació de recursos genètics i altres possibilitats, com la producció de mulats (fig. 15), en una actuació conjunta que garanteixi el manteniment d'aquestes races en condicions de sostenibilitat i, si fos possible, d'expansió.

Recentment, l'Ordre AAR/241/2009, de 12 de maig, i el Reial Decret 2129/2008, de 26 de desembre, han obert dues noves possibilitats d'ajuts per a les explotacions dedicades a la cria de burros catalans de raça pura (fig. 16 i 17).

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR LEÓN, F. (1968); *El fomento de la cría caballar*, VI Ciclo de conferencias técnicas, Ministerio de Agricultura, Madrid.
- FERRER PALAUS, J. (1945); *Del garañón catalán: divulgación agrícola*, Servicios Técnicos de Agricultura, Diputación Provincial de Barcelona, Barcelona.
- JANINI, R. (1942); *El ganado mular y sus padres: compendio*, Ministerio de Agricultura, Madrid.
- JORDANA, J. (2005); *TRUC: La història del guarà català a través dels segles*, Espremedora, comunicació visual, scp., Montbrió del Camp.
- JORDANA, J. & BOSCH, E. (2005); «El asno catalán», *Razas asnales autóctonas españolas*, (Yanes, J.E., coord.), Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, pp. 147-184.
- ROMAGOSA, J.A. (1962); *El garañón catalán*, Avigan, València.
- ROMAGOSA, J.A. (1976); «El garañón catalán», *Annals del Col·legi de Veterinaris de la Província de Barcelona*.
- SOLÀ PUIG, P. (1943-1953); *Memoria. Concursos comarcales de ganado caballar y asnal del Ampurdán y de la Cerdaña*, Publicaciones de la Cámara Oficial Agrícola, Girona.
- VILARRASA ALEMANY, M.A. (1910); *El garañón catalán*, Vic.
- VILARRASA ALEMANY, M.A. (1942); «El garañón catalán», *El ganado mular y sus padres: compendio*, (Janini, R.), Ministerio de Agricultura, Madrid, pp. 151-190.
- YANES, J.E. (coord.) (2005); *Razas asnales autóctonas españolas*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid.